

T. C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE
POLİTİK AKTÖR OLARAK
SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Uygar SIN

VAN-2014

T. C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE
POLİTİK AKTÖR OLARAK
SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Uygar SIN

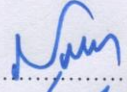
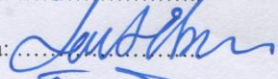
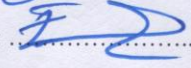
Danışman
Yrd. Doç. Dr. Sait EBİNÇ

T.C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

TEZ KABUL VE ONAY SAYFASI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu çalışma, jürimiz tarafından Kamu Yönetimi
ANABİLİM DALI Siyaset ve Sosyal Bilimler BİLİM DALI'nda
YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan	: Doç. Dr. A. Mehmet TUNAN	İmza:
ÜYE (Danışman)	: Yrd. Doç. Dr. SAİT EBİNG	İmza:
ÜYE	: Yrd. Doç. Dr. Erkan ARIAL	İmza:
ÜYE	:	İmza:
ÜYE	:	İmza:

ONAY: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

...../...../201....

.....
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM.....	7
1.KÜRESELLEŞME.....	7
1.1 KAVRAM VE TARİHİ GELİŞİM	7
1.1.1.KÜRESELLEŞMENİN TANIMI	7
1.1.2. KÜRESELLEŞMENİN TARİHİ.....	9
1.1.3. KÜRESELLEŞMEYE YÖNELİK YAKLAŞIMLAR.....	12
1.1.3.1. AŞIRI KÜRESELLEŞMECİLER.....	12
1.1.3.2. KÜRESELLEŞME KARŞITLARI (KUŞKUCULAR)	13
1.1.3.3. DÖNÜŞÜMCÜLER	14
1.1.4. KÜRESELLEŞME SÜRECİNE FARKLI YAKLAŞIMLAR VE SÖYLEMLER	14
1.1.5 KÜRESELLEŞME SÜRECİ VE KÜRESEL AKTÖRLER.....	18
İKİNCİ BÖLÜM	20
2.SİVİL TOPLUM VE DEMOKRASİ.....	20
2.1. SİVİL TOPLUM KAVRAMI	20
2.1.1. ANTİK YUNAN VE ROMA’DA SİVİL TOPLUM	20
2.1.2.ORTAÇAĞ DÜŞÜNCESİNDE SİVİL TOPLUM	23
2.1.3.AYDINLANMA FELSEFESİNDE SİVİL TOPLUM	24
2.1.3.1.BURJUVAZİNİN EVRİMİ VE SİVİL TOPLUM.....	24
2.1.3.2.SİVİL TOPLUM-SİVİL OLMAYAN TOPLUM; DEVLET ÖNCESİ TOPLUM- SİVİL TOPLUM KARŞITLIĞI	27
2.1.3.2.1. THOMAS HOBBS’TA SİVİL TOPLUM	27
2.1.3.2.2. JOHN LOCKE’DA SİVİL TOPLUM.....	29
2.1.3.3.SİYASAL TOPLUM-SİVİL TOPLUM AYRILIĞI.....	31
2.1.3.3.1.THOMAS PAINE VE SİVİL TOPLUM	32
2.1.3.3.2.G.W. FRIEDRICH HEGEL’DE SİVİL TOPLUM	34
2.1.3.3.3.TOCQUEVILLE VE SİVİL TOPLUM.....	37
2.1.3.3.4.GRAMSCI’DE SİVİL TOPLUM	42
2.1.4. GÜNÜMÜZDE SİVİL TOPLUM KAVRAMI.....	43
2.1.5.SİVİL TOPLUM KAVRAMI	43
2.1.6. SİVİL TOPLUMUN NİTELİKLERİ.....	43
2.1.7. SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİ.....	49
2.1.7.1.SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİ KAVRAMI.....	49

2.1.7.2.SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİ VE BASKI GRUBU İLİŞKİSİ.....	52
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	54
3.KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE SİVİL TOPLUM VE POLİTİKA.....	54
3. 1.KÜRESELLEŞME VE KÜRESEL SİVİL TOPLUM	54
3.1. 1.KÜRESEL SİVİL TOPLUM KAVRAMI	54
3.1.2. KÜRESEL AKTÖR OLARAK SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİ	55
3.1.2.1. ULUSLARARASI SİVİL TOPLUM ÖRGÜTÜ (NGO) KAVRAMI	55
3.1.2.2. NGO'LARIN DÜNYA SİYASET SAHNESİNDE GÖRÜNMELERİ ..	56
3.1.2.3. NGO'LARIN ULUSLARARASI STATÜSÜ.....	58
3.1.2.4. NGO'LARIN KÜRESEL POLİTİKADA OYNADIKLARI ROL VE DİĞER AKTÖRLERLE İLİŞKİLERİ.....	60
3.1.2.5. NGO'LARA YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER	62
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	64
4. KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE DEMOKRASİ VE POLİTİKA	64
4. 1.KÜRESELLEŞME VE KÜRESEL SİVİL TOPLUM	64
4.1. 1. KÜRESELLEŞME VE YENİ DEMOKRASİ ANLAYIŞI	64
4.1.2. ULUSLARARASI MEŞRUIYETİN TEMELİ OLARAK DEMOKRATİKLEŞME	66
4.1.3. NGO'LAR VE DEMOKRATİKLEŞMEYE ETKİLERİ	68
4.1.4. KÜRESELLEŞME VE TÜRK DEMOKRASİSİNE ETKİLERİ	68
4.1.5. KÜRESELLEŞME SÜRECİ VE TÜRKİYE	71
4.1.5.1.GENEL OLARAK	71
4.1.5.2. KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE ANAYASA DEĞİŞİKLİKLERİ	73
BEŞİNCİ BÖLÜM	76
5.1. SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME	76
KAYNAKLAR	79
ÖZET.....	87
ABSTRACT	88

Birinci Bölüm

1.KÜRESELLEŞME

1.1 KAVRAM VE TARİHİ GELİŞİM

1.1.1.KÜRESELLEŞMENİN TANIMI

Günümüz dünyasında ekonomik, sosyal ve siyasi düzeni ifade eden ve bu alanda yaşanan gelişmeleri açıklamak için sürekli atfı yapılan küreselleşme kavramı, oldukça geniş bir literatürde yer alması nedeniyle çok yönlü tanımlamalara konu olmuştur. Yaşamın hemen her alanıyla ilişkili olmasından dolayı küreselleşme, kişilerin ilgi alanı ve algılayışına göre siyasi, iktisadi veya kültürel yönleriyle ele alınmaktadır.

Bu nedenle küreselleşme tekil bir durum veya lineer bir süreç olmaktan çok, insani faaliyet ve etkileşimin iktisadi, siyasi, teknolojik, hukuki, askeri, kültürel ve çevresel gibi çeşitli alanlarıyla ilgili olan çok boyutlu bir olgu olarak anlaşılmalıdır.¹

Küreselleşmenin bu geniş içeriği, onu kapsamlı olduğu kadar karmaşık bir anlam taşımaya da götürmektedir. Bu ise konuya birbirinden farklı yaklaşımları ortaya çıkarmaktadır. Bu sebeple küreselleşmenin tanımı konusunda, gerek akademik düzeyde, gerekse uygulamada bir uzlaşmadan bahsedebilmek mümkün değildir.

Kavramsal içerik ve yaklaşımlar ile ilgili incelemelere girmeden önce belirtilmelidir ki; bugün her ne kadar yaşamın her alanını etkilemekte olsa bile küreselleşme ilk kez 1960'lı yıllarda, uluslararası ekonomik ilişkileri tasvir eden bir terim olarak kullanılmaya başlanmıştır. 1980'lerde daha sık kullanılan sözcüğün yaygınlaşmasında ve popüler hale gelmesinde ise Amerikan işletme/iktisat okulları profesörleri ile uluslararası iktisadi kuruluşların oynadığı rol önemlidir.²

Yirminci yüzyılın son çeyreğinden itibaren yaşamın bütün alanlarına damgasını vuran küreselleşme süreci, birbirinden son derece farklı biçimlerde tanımlanmaktadır.

Antony Giddens'a göre, şu anda köklü bir tarihsel değişim döneminden geçtiğimize inanmamızı sağlayacak kadar geçerli ve nesnel nedenler vardır. Yazar,

1 Mustafa Erdoğan, "*Küreselleşme, Hukuk ve Türkiye*", bkz. içinde Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye, (Ed.)Turgay Uzun,Serap Özen, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2004, s.13.

2 Uğur Küçüközyiğit, "*Küreselleşmeyle Yükselen STK'lar; Internetin Katkısı ve Greenpeace Örneği*" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2004, s.3.

bugünün elektronik ekonomisini, finans ve sermayenin akış düzeyindeki hareketliliği örnek göstererek, yaşadığımız haliyle küreselleşmenin eski dönemlerle birçok bakımdan paralellik göstermediğini, bu yüzden hem yeni hem de devrimci bir yönü bulunduğunu savunur.³

Kelime anlamıyla küreselleşme, bir olayın veya metanın dünyanın her yerine ya da pek çok bölgesine yayılmasını ifade ederken;⁴ kavram çoğu zaman, belli fikirler, görüşler, politikalar, olaylar, teknolojiler, kurumlar vb. durumların küresel ölçekte bulunur hale gelmesini veya dünya ölçeğinde ulusal kimliklerin, ekonomilerin ve sınırların çözüldüğü, sosyal hayatın büyük bir bölümünün küresel süreçler tarafından belirlendiği, dünyanın ekonomik bütün oluşturması, dünya toplumlarının birbirlerine benzemesi olarak tanımlanmaktadır.

Küreselleşme için kullanılan bir tanımlama da şöyledir: "Küreselleşme ulusal sınırların ortadan kalkışı ve devletlerin önemlerini yitirdikleri bir süreçtir. Sınırları olan bir dünyadan sınırsız olana doğru ilerleyişe işaret eder". Benzer bir ifadeye göre ise küreselleşme, "ekonomi, bilgi, teknoloji, kültürler çatışması ve sivil toplum alanlarında olmak üzere farklı boyutlarda sınırların günlük hayata olan etkisinin her gün daha da az hissedilmesidir".⁵

Bir bütün olarak ele alındığında küreselleşme, ekonomik, siyasal ve kültürel olarak adlandırılabilir üç temel düzeyde kendini belli ettiğinden,⁶ yapılan tanımlamaları da ekonomik, siyasi ve kültürel olmak üzere üç başlık altında toplamak mümkündür.

Ekonomik bağlamda küreselleşme, ülke ekonomilerinin dünya ekonomisiyle entegrasyonunu, yani dünyanın tek bir pazarda bütünleşmesini ifade eder.

Başka bir deyişle, ülkeler arasında mal, sermaye ve emek akışkanlığının artması sonucu ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin yoğunlaşması ve ülkelerin birbirlerine yakınlaşması demektir.⁷

Uluslararası finans sisteminde liberalleşmenin genel kural haline getirilmesi ve yayılmasıyla serbest piyasa hareketleri hızlanmış, uluslararası firmalar artık herhangi bir coğrafi sınır içerisinde kalmadan düşük maliyetle daha yüksek kazanç sağlayabilecekleri alanlara yayılmaya başlamıştır. İletişim teknolojilerindeki gelişmelerin, uluslararası düzeyde mal, hizmet alışverişi ve sermaye hareketlerine getirdiği dinamizme de bu anlamda dikkat çekmek gerekir.⁸

3 Anthony Giddens, "*Elimizden Kaçıp Giden Dünya*", (çev.) Osman Akinhay, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s.21-22.

4 Mehmet Akad, Bihterin Vural Dinçkol, "*Genel Kamu Hukuku*", Der Yayınları, İstanbul, 2009, s.171.

5 Ulrich Beck'ten aktaran Selcan Peksan, "*Alternatif Küreselleşme Hareketleri*", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007, s.6.

6 Akad, Dinçkol, s.172.

7 Can Aktan, "*Globalleşme ve Yoksulluk*", 2002, s.2. <http://www.canaktan.org/ekonomi/yoksulluk/ikinci-bol/globalles-yoksulluk.pdf> (1.9.2014).

8 a.k, s.268.

Siyasal küreselleşme ise, "siyasal mekânın devletler üstü bir tarzda yeniden eklemlenmesi ve devletlerarası ilişkilerin, artık evrensel ya da bölgesel uluslararası örgütlerin çatısı altında, yeni bir düzenlemeye girmesi manasına gelir".

Bu açıdan siyasal küreselleşme, genel olarak 17. yüzyıldan bu yana uluslararası sistemi etkileyen en temel aktör olan ulus devletinin egemenliğinin azalması ve sahip olduğu yetkilerin uluslararası ve uluslar üstü kurumlarca sınırlandırılmasına atıfta bulunur.

Kültürel küreselleşmeye gelince, sürecin kendi içinde iki tür kültürü barındırdığını söylemek mümkün. Bir yanıyla Batı kültürünün öne çıkması ve diğer kültürler üzerinde hakimiyet kurarak bir küresel kültür oluşturmaktan söz edilir ki burada bir "küresel kitle kültüründen" bahsedilir. Diğer yanıyla ise farklı kültürlerin birbirleriyle karşılıklı olarak etkileşime geçmesi sonucu bir kültürel bütünleşme oluşması söz konusudur.

Demokrasi, hak ve özgürlükler, terörizm, uyuşturucuyla mücadele ve çevrenin korunması gibi evrensel sorunların çözümü konusunda tüm toplumları ortak hareket etmeye zorlayarak uluslararası barış ve işbirliğini desteklediği ölçüde, küresel kültürel entegrasyonun varlığından bahsetmek daha uygun gözükmektedir.

1.1.2. KÜRESELLEŞMENİN TARİHİ

Küreselleşme sürecinin yeni bir kavram olmadığı genel olarak kabul görmektedir. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi sistemini yabancı coğrafyalara taşıması açısından küreselleşmenin bir örneği olduğu düşünülebilir. Fakat insanoğlunun modern anlamda tüm dünyayı kapsayan ve etkileyen ilk küreselleşme sürecine İngiltere'nin 19. yüzyılda geliştirdiği dünya düzeni olarak da bilinen Pax Britannica ile şahit olduğu kabul edilmektedir.⁹ Burada Pax Britannica kavramı 1815 yılı Waterloo savaşından sonraki dönemi içine alarak 1870 yılına kadar süren bir dönem anlatmaktadır. İngiliz Barış düzeni anlamına gelen Pax Britannica döneminde Avrupa'da görece bir barış düzeni hâkimken, güçlü donanması sayesinde İngiliz deniz aşırı yayılmacılığı küresel anlamda geçerli bir konuma gelmiştir. Bu dönemde İngilizler önemli deniz ticaret yollarının kilit noktalarını savaş gemileriyle kontrol ederken, İngiliz parlamenter demokrasisi ve sömürü kanunları dünya üzerinde geçerli yönetim ilkeleri şekline girmiştir. Pax Britannica sistemi Viyana kongresi sonrası Almanya ve İtalya gibi önemli iki devletin ortaya çıkmasıyla zayıflamış, 1. Dünya Savaşı ile birlikte tamamen ortadan kalkmıştır.¹⁰

Küreselleşme sürecini ilk başlatan olay bazı gereksinimlerden kaynaklanan coğrafi keşiflerdir.¹¹ Coğrafi keşifler dini ve iktisadi zorunluluklar ile insanoğlunun merak güdüsünden kaynaklanmıştır denilebilir. 1490 yılıyla birlikte Batılı kâşifler deniz aşırı ülkelere seferler düzenlemişler ve üstün silah teknolojileriyle buraları ele

9 DPT "Küreselleşme Özel İhtisas Komisyonu Raporu", Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, TC. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Yayını, DPT: 2544- ÖİK: 560, Ankara, 2000, s.50

10 (http://en.wikipedia.org/wiki/Pax_Britannica, 02.08.2014)

11 Gülten KAZGAN, *Küreselleşme ve Ulus-Devlet*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Kasım 2000, s.28.

geçirerek, maddi değere sahip her şeyi ülkelerine taşımışlardır. Oran, 1490 yılını birinci küreselleşme döneminin başlangıcı olarak kabul ederek, Batılıların sömürü uygulamalarını bu topraklara Hristiyanlık değerlerini taşıdıklarını iddia ederek haklılaştırdıklarını söylemektedir.¹² Bu süreç 16.-18. yüzyıllarda doruğa ulaşacak olan Merkantilizm politikalarının da temelini oluşturmuştur.

Oran, ikinci küreselleşme dönemini 1890'lı yıllarla başlatmaktadır. Ona göre, Batı'nın ikinci yayılması 1870'den sonra sanayi devriminin yarattığı muazzam teknoloji ile birlikte başlamış ve 1890 yılında kurumsallaşmıştır. Bu dönem önce misyonerlerin, ardından Batılı şirketlerin ve devletlerin uygar olmayan topraklara uygarlığı götürme kisvesi altında gelişmiştir. Aslında bu yayılmanın temel sebepleri; metropol sanayilerine ucuz ve daimi hammadde akışı sağlamak, ortaya çıkan fazla üretimi satacak yeni pazarlar bulmak, sermayenin marjinal verimliliğinin kendi ülkelerinde düşmesi nedeniyle sermaye ihracatı ve fazla nüfusu akıtmaktır. Batı; bu amaçlarına ulaşmak için teknolojisini ve onun güçlendirdiği askeri etkinliğini kullanmaktan çekinmemiştir. Hatta Japonya ve Çin gibi uluslararası ticarete açılmamakta ısrarcı davranan ülkeler silah zoruyla dize getirilmiştir. Bilindiği gibi Çin; İngilizler tarafından 1840'da topa tutulmuş ve bu olay sonucunda; artık Çin'e ait olsa da Hong-Kong İngilizlere bırakılmak zorunda kalınmıştır. Benzer bir durumu 1853'de Japonya yaşamıştır.

Aynı yazar üçüncü küreselleşme dönemine başlangıç olarak da 1990 yılını kabul etmektedir. Bilgi çağı, üçüncü yayılma olarak da adlandırılan bu dönemin ortaya çıkmasında 1970'lerden başlayarak çokuluslu şirketlerin dünya ekonomisinde egemen olması, 1980'lerde Batı'nın optik kablo, internet, bilgisayar ve haberleşme uyduları gibi teknolojileri kullanarak yarattığı İletişim Devrimi ile 1990'larda SSCB'nin dağılmasına bağlı olarak ortaya çıkan yeni güç dengesi etkili olmuştur.¹³

Küreselleşmenin; kapitalizmin kendi içinde yaşadığı üç önemli değişiklik ile üç dönem içinde gelişip yenilendiğini söylemek mümkündür. Bunlardan ilki yani birinci küreselleşme dönemi, coğrafi keşiflere dayanmaktadır. Vasco da Gama'nın 15. yüzyılın sonunda dünyayı dolaşması sadece yeni coğrafyaları, insanları tanımak anlamına gelmemektedir. Bu tür keşiflerin o dönemde finansörleri aristokratlar ya da kraliyet mensupları olmuştur. Bunun sebebi ise, yeni coğrafyaların yeni maddi imkânları beraberinde getirmesi, güç ve para kazandırmasıdır. Kapitalizmin kendini yeniden üretebilmesinin koşulu sermaye birikimi sağlamaktır. Sermaye birikimi için de ticaretin ve para hacminin sürekli genişlemesi gerekmektedir. Coğrafi keşifler kapitalizmin bu küresel düşüncesine de yardımcı olmuştur. Ayrıca aynı zihniyet 16. yüzyılda iktisadi hayata egemen olacak olan merkantilist düşüncenin de temellerini atmıştır.¹⁴

Sanayi devriminin ikinci küreselleşme döneminin ateşleyicisi olduğunu söylemek mümkündür. 1890'lara denk gelen bu dönemde buhar gücünden faydalanılmış, içten patlamalı motorların icadı ve sanayiye uygulanması ekonomik

12 Baskın ORAN, *Küreselleşme ve Azınlıklar*, İmaj Yayınları, 4. Basım, Ankara, Aralık 2001, s.5.

13 a.k., s.7-9.

14 Gencay ŞAYLAN, *Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, İmge Kitabevi Yayınları, 2. Baskı, Ankara, Şubat 2003, s.37.

ve sosyal hayatta büyük dönüşümlere sebep olmuştur.¹⁵ Motor gücünün icadı ulaşım imkânlarını genişleterek ticareti derinden etkilemiştir. Ayrıca emperyalist güçler teknolojik imkânlarla yeni sömürgeler ele geçirerek, yeni pazarlar ve hammadde kaynaklarına ulaşmışlardır. Bu dönemde fabrikalarda çalışan işçiler kendi sınıf bilinçlerini geliştirmeye başlamışlardır. Kırsaldan kente akım kentlerin yapılarını zorlayınca başlayınca, fakir insanlar iş bularak hayallerini gerçekleştirme amacıyla Amerika kıtasına göç etmeye başlamışlardır. Yeni icatlara bağlı makineleşme olgusu, demir çelik gibi ağır sanayiye yönelik fabrikalar ve hammadde sağlayacak ve de pazar görevi görececek yeni sömürgeler bulma ihtiyacı, ikinci küreselleşme döneminin sembolleri olmuşlardır.

İkinci küreselleşme döneminin etkileri 1913 yılına kadar sürmüştür. Daha sonra yaşanan Birinci Dünya Savaşı, 1929 Büyük Bunalımı, İkinci Dünya Savaşı ve Sovyetlerin yükselen gücü küreselleşme dönemini kesintiye uğratsa da ara dönemlerde küreselleşmenin izlerine rastlanmıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yirmi beş- otuz yıllık dönem birinci küreselleşme dönemi evresine yaklaşmış, hatta o döneme dönüş sinyalleri vermiştir. Bu dönemde dış ticaretin serbestleştirilmesi yolunda önemli adımlar atılmış olması, çokuluslu şirketlerin artan önemi, oluşturulan Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun dünya ekonomisi içinde kazanmaya başladığı önem ve özellikle savaştan harap biçimde çıkmış Batı Avrupa'ya yaşanan işçi göçü kayda değer gelişmelerdir. Ancak bu dönem tam anlamıyla küreselleşme olarak nitelendirilemez. Bunun ilk sebebi İkinci Dünya Savaşı sonrası siyasi olarak bağımsızlıklarını yeni kazanmış ülkelerin serbest piyasa ekonomisini hayata geçirmek yerine, içe kapanık, devletçi bir mantıkla sanayileşme politikaları izlemeleridir. Zaten soğuk savaş döneminin o sırada yaşanması Batılı güçlerin bu gelişmeye göz yummalarına neden olmuştur. Bu ülkelerin aynı dönemde dış sermaye konusunda çekingen davranışları ise ikinci sebeptir. Ülkeler arası siyasi bloklaşmaların yaşandığı bu dönemde bağımsızlıklarına yeni kavuşmuş ülkeler dış sermaye yerine, dış yardımlara daha çok itibar etmişlerdir. Bu olay ise finansal bir bütünleşmenin, dolayısıyla uluslararası finans piyasalarının serbest hareketinin önünde engel oluşturmuştur. Dolayısıyla bu dönemi tam bir küreselleşme olarak nitelendirmek zordur.¹⁶

1990'ları ise üçüncü küreselleşme döneminin başlangıç yılı olarak kabul etmek mümkündür. 1970 yılında başlayan değişim süreci bu dönemin hazırlayıcısı olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ABD hegemonyası altında oluşturulan Bretton Woods sistemi, tam istihdama dayalı Fordist üretim anlayışı, Refah Devleti ve sabit kurlar ile spekülasyon sermaye hareketlerine karşı düzenlenen dünya ekonomisi 1960'ların sonunda kapitalist gelişme sürecinin yavaşlama dönemine girmesiyle son bulmuştur. Krizin ilk sinyalini hegemonik güç ABD ekonomisi vermiştir. 1966-1967 senelerinde ABD ekonomisi kredi sıkışması yaşamış ve uluslararası mali sistemi kontrol altında tutmakta zorlanmaya başlamıştır. Ekonomiyi istikrarda tutacak mekanizmalar olan kredi genişlemesi ve para arzı artışı bir süre

15 Gülten KAZGAN, *Küreselleşme ve Ulus-Devlet*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Kasım 2000, s.27.

16 Fikret ŞENSES, "Neoliberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat mı, Engel mi?", Middle East Technical University, ERC Working Paper in Economic 04/09, August 2004, s.2.

sonra enflasyonist dalgaya yol açmıştır.¹⁷ Bu gelişmeler sonucunda 1973 yılında Bretton Woods sistemi çökmüştür. Dünya ekonomi düzenini sıkı denetim altında tutmayı hedefleyen bu yapı; 1914 yılından beri uygulanmakta olan uluslararası bir para sistemiydi. Sistemin temel amacı döviz kurlarını istikrarda tutmak, döviz denetimi ve ithalat kısıtlamalarını kaldırmak yoluyla yeterli uluslararası likiditeyi sağlamaktı. Bu amaçları doğrultusunda sistem şu şekilde işlemektedir: Öncelikle, ABD hariç tüm IMF üyeleri ulusal paralarının değerini ABD Doları cinsinden tanımlamaktaydı; ikinci olarak ulusal paralar dolar karşısında %1'lik bir marj içinde dalgalanmakta, bu marjın dışına çıkılması durumunda uluslararası para otoriteleri dolar aracılığıyla dış müdahalede bulunabilmekteydi; son olarak dış ödeme gücü çeken ülkeler en son çare olarak devalüasyona başvurmakta idi. Bunun için de söz konusu ülke IMF'nin onayına gerek duymaktaydı.¹⁸ Bu sistem 1973 yılında iflas etmiş, başta ABD olmak üzere gelişmiş ülkeler yarı sabit dolar kuru rejiminden dalgalı dolar kuru rejimine geçmek zorunda kalmışlardır.

Bu gelişmeler haricinde, 1973 ve 1974 yıllarında olmak üzere iki kez yaşanan petrol krizleri ile Sovyet Blok'unun çökmesi sonucu vuku bulan uluslararası güç dengesinde yaşanan güç kayması olgusu üçüncü küreselleşme döneminin hazırlayıcıları olmuştur. Bu gibi politik ve ekonomik olayların dışında teknolojiye yaşanan bir takım gelişmeler sürece hız kazandırmıştır. Mikroçiplerin sanayiye uygulanması, fiber optik kablolar ile uydu sisteminin iletişimde kullanılması gibi teknolojik gelişmeler üretim ve telekomünikasyon maliyetlerini düşürmüş, bu yeni teknolojiler sayesinde dünya birbirine daha sıkı bir şekilde eklemlenmiştir.¹⁹ Söz konusu gelişmeler üçüncü küreselleşme döneminin hazırlayıcıları olmuştur.

1.1.3. KÜRESELLEŞMEYE YÖNELİK YAKLAŞIMLAR

Çok boyutlu bir süreç olan küreselleşmenin sonuçları ortaya çıktıkça onu benimseyenler kadar karşı çıkanların sayılarında da artış olmuş, bu da küreselleşmeye ilişkin farklı yaklaşımları ortaya çıkarmıştır.²⁰

Küreselleşmeyi hazırlayan faktörler, ortaya çıkışı, ulusal ve uluslararası aktörleri ne derecede değiştirdiği, yeni bir uluslararası ekonomik sistem getirip getirmediği, kısacası bir mit mi yoksa gerçekleşen yeni bir süreç mi olduğu konusunda artan entelektüel tartışmaları ve konuya ilişkin yaklaşımları üç ana başlık altında toplayabiliriz.

1.1.3.1. AŞIRI KÜRESELLEŞMECİLER

Bu grupta yer alan düşünürlere göre endüstri uygarlığının bir ürünü olan ulus devlet, küreselleşme sürecine paralel olarak önemini yitirmektedir. Artık küresel

17 Metin ALTIOK, *"İnternet ve Küresel Muhalefetin Dili"*, Sivil Toplum Farklı Bakışlar (der.), Kaknüs Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 2005, s.157.

18 Faruk SÖNMEZOĞLU, (der.) Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, Der Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2000, s.188-189.

19 Thomas FRIEDMAN, *Lexus ve Zeytin Ağacı Küreselleşmenin Geleceği*, Boyner Holding Yayınları, İstanbul, Ocak 2000, s.17

20 Bozkurt, <http://www.genbilim.com/content/view/1659/86/> (Erişim: 1.9.2013).

piyasa, politikanın yerini almaktadır. Politikalar yerel ya da ulusal ölçekte hala etkili olsalar bile, küresel ekonominin hareketlerini etkileyebilecek güce sahip değildirler. Devlet otoritesindeki bu gerileme ile diğer uluslararası kuruluşlar ve yerel/bölgesel otoriteler artık onun yerini almaya başlamaktadır. Aşırı küreselleşmeciler, dünya toplumunun, geleneksel ulus devletlerin yerini almakta olduğunu (ya da alacağı) ve yeni toplumsal örgütlenme şekillerinin belirmeye başladığı düşüncesindedirler.²¹

Radikaller olarak da anılan bu grup içerisinde homojen bir düşünce tarzı gelişmiş değildir. Örneğin Neo-liberaller, devlet gücü üzerinde piyasanın ve bireysel otonominin başarısını memnuniyetle karşılarken, aynı grup içinde yer alan Neo-marksistler, çağdaş küreselleşmeyi, baskıcı küresel kapitalizmin temsilcisi olarak değerlendirmektedirler. İdeolojik yaklaşımlardaki farklılıklara rağmen, bugün giderek artan bir biçimde bütünleşmiş küresel bir ekonomin mevcut olduğuna ilişkin düşünceleri de paylaşmaktadırlar .

Nihayet aşırı küreselleşmeciler, bu sürecin küresel ekonomide kaybedenler kadar kazananları da yarattığına inanmaktadırlar. Küreselleşme kazanan ile kaybeden arasındaki kutuplaşmayı, küresel ekonomik düzen içinde birbirine bağlayabilir. En azından neo-liberal harekete göre, ekonomi içinde belli grupların durumu küresel rekabet sonunda kötüleşse bile, hemen hemen bütün ülkelerin belli malların üretiminde karşılaştırmalı avantajı söz konusudur. Neo-marksistler ve radikaller içinse böyle bir "iyimser yaklaşım" doğru değildir. Onlara göre küresel kapitalizm, hem uluslar arasında hem de ulusların içinde eşitsizlik yaratmaktadır.²²

1.1.3.2. KÜRESELLEŞME KARŞITLARI (KUŞKUCULAR)

Radikal küreselleşmecilerin karşısında yer alan bu grup, kuşkucular olarak da anılmaktadır ve küreselleşmeye her konuda kuşkuyla yaklaşmakta, onun yeni bir süreç olduğunu kabul etmemektedirler.

Bunlardan Hirst ve Thompson'a göre, daha önceki dönemler ile karşılaştırıldığında, farklı bir küresel ekonomi bulunmamaktadır. Zira daha 19. yüzyılda ekonominin modern endüstriyel teknoloji üzerine kurulmasıyla uluslararası finansal konjonktür işlemekteydi ve 20. yüzyıldaki sermaye hareketliliği hiç de bugünün serbestleşme hareketlerinin gerisinde değildi. Yine bugünkü sistemde ekonomik faaliyetler ulusal tabanını korumakta, çoğu şirket asıl ulusal üretim ve satış bölgelerinin gücüne göre çokuluslu ticaret yapmaktadır.²³

Ayrıca bu yazarlar, ulus devletlerin gücünün ve devlet egemenliğinin aşındırıldığına ilişkin iddiaları reddetmekte, devletlerin her ne kadar güçleri eskiye oranla azaltıldıysa da, uluslararası ekonomik yönetişimde önemli rol üstlendiklerini ve uluslar üstü kurumların meşruiyetinin de temel kaynağını teşkil ettiklerini kabul etmektedir.²⁴

²¹Bozkurt, <http://www.genbilim.com/content/view/1659/86/> (Erişim: 1.9.2012).

²² a.g.y

²³ Paul Hirst-Grahame Thompson, "Küreselleşme Sorgulanıyor", Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000, s.27.

²⁴ Hirst-Thompson, s.204.

Kuşkuculara göre, küreselleşme sürecinin karşısında gelişen bölgeselleşme, küreselleşmenin bir ara istasyonu değil, tam aksine alternatifidir. Dünya küresel bir uygarlık yerine, yeni anlayışlar çerçevesinde bölünmeye doğru gitmektedir. Küreselleşme, bir bütünleşmeyi değil, farklı kültürler, farklı uygarlıklar ya da bölgeler arasında yeni çatışmaları beraberinde getirecektir.

1.1.3.3. DÖNÜŞÜMCÜLER

Giddens'ın da dahil olduğu bu grup, küreselleşmeyi, modern toplumları ve dünya düzenini yeniden şekillendiren hızlı sosyal, siyasal ve ekonomik değişmelerin arkasındaki ana siyasal güç olarak kabul etmekle birlikte, sadece yaşadığımız çağa özgü yeni bir olgu olarak görmemektedir. Dönüşümcüler her ne kadar tarihi bir kayma yaşadığımız savında iseler de onlara göre küreselleşme modern çağ boyunca çeşitli yoğunluklarda karşımıza çıkmış ve kendini hazırlamıştır. Şöyle ki; dünya ekonomileri ve iletişim sistemleri tüm modern zamanlar boyunca insanların, kültürlerin ve ülkelerin birbirlerine kenetlendiği bir yapı sağlamış, ancak son yıllarda yaşanan gelişmeler, bizi yeni bir boyuta, bir üst seviyeye aktarmış ve önemli bir nitel kayma yaşanmasına yol açmıştır.²⁵

Önceki pazardan çok daha bütünleşmiş yeni bir küresel pazar oluşmuştur. Karşılıklı alınıp satılan malların miktarı 19. yüzyılla karşılaştırılamayacak kadar fazladır. Ama bundan daha da önemlisi, ekonominin giderek daha fazla bir şekilde hizmet sektörüne bağlı hale gelmesidir. Bilgi, eğlence, iletişim ve en önemlisi elektronik ve finans ekonomisi içeren hizmetler, ekonomideki en önemli sektör haline gelmektedir. İletişim devrimi sayesinde anında haberleşme imkânına kavuştuğumuzdan beri, eski yapılar yıkılmaya, eski alışkanlıklar unutulmaya ve kültürler de diğer kültürlerle anında temas edebilmeye, karşılıklı etkileşime girmeye başlamıştır.²⁶

1.1.4. KÜRESELLEŞME SÜRECİNE FARKLI YAKLAŞIMLAR VE

SÖYLEMLER

Küreselleşme sürecine bir diğer yaklaşım da bu durumun yeni olmadığı, kapitalist dünya-sisteminin başından beri var olduğunu savunan görüştür. Kapitalist dünya sistemi, yaklaşıma göre eğer daha önceki dönemler bir yana bırakılırsa, kapitalist dünya sisteminin gelişmesi yerel pazar ve kapitalist ekonomik sistemden, ulusal pazar ve ekonomik sisteme, oradan da dünya pazarının ve ekonomik sisteminin ortaya çıkması ve genişlemesi olarak ele alınabilir. “Dünya-Sistemleri” veya “tarihsel sistemler” kuramcıları bu kapitalist dünya sisteminin 15. yüzyılda başlayıp günümüze kadar sürdüğünü savunmaktadırlar.²⁷ Ancak 1968 devrimi ve özellikle 1989’da Sovyetler Birliği’nin dağılmasından bu yana kapitalist dünya

²⁵ Peksan, s.25.

²⁶ Bozkurt, <http://www.genbilim.com/content/view/1659/86/> (Erişim: 1.9.2012).

²⁷ I. Wallerstein, *The End of The World As We Know It*,: University of Minnesota Press, Minneapolis, 1999 ve “*Globalization or the Age of Transition? A Long-Term View of the Trajectory of World System*”, *International Sociology*, cilt 15, sayı 2, 2000, s. 249-265

sisteminde daha öncekilerden farklı bazı değişimler olmaya başlamıştır. Wallerstein bunu başka bir dünya sistemine veya sistemlerine geçişin veya çatallanmaların sancıları olarak ele almaktadır.²⁸ Bazı başka kuramcılar ise 1970'lerden bu yana endüstriyel kapitalizmden enformasyonel kapitalizme veya bilgi toplumuna veya *network/ağ* toplumuna geçilmekte olduğunu savunmaktadır.²⁹ Bu yeni sistem daha önceki endüstriyel kapitalizme göre daha acımasız, daha fazla sömürücü, daha fazla yıkıcı ve aynı zamanda daha çok imkânlarla doludur. Bu yeni dönemde daha önceki üç dünyalı sistem değişmiş ikinci dünyadaki sosyalist sitemin yerini merkez dışında olup Uzak Doğu Asya ülkeleri gibi sanayileşen ve kapitalistleşen ülkeler almıştır. Üçüncü dünya eski üçüncü dünyadan ikinci dünyaya çıkamayan ve dördüncü dünyaya düşmemiş olan ülkelerden oluşmaktadır. Dördüncü dünya ise iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Birincisi küresel dünya sisteminin dışına atılan ülkeler olup buna örnek Afrika'daki bazı ülkelerdir. Dördüncü dünyanın diğer örneği ise birinci, ikinci ve üçüncü dünyalar içinde oldukları halde küresel dünya sisteminin dışına kara delikler olarak atılan kesimler, gettolar, varoşlar veya bazı bölgelerdir.³⁰

Bu yeni küresel kapitalizmin ideolojisinin hem dinsel köktenci ve muhafazakâr ve hem de liberal olan neo-liberalizm olması vahşi kapitalizm dönemini hatırlatmaktadır. Ancak bu yeni aşama yeni bir durumdur. Finansal sermaye alabildiğine akışkan hale gelerek, sıcak para olarak girip çıktığı ekonomileri krizlere sürükler hale gelmiştir. Bazı kuramcılar ortaya çıkan akışkanlığı ve karmaşıklığı “küresel karmaşıklık” kuramı ile açıklamaya çalışmaktadırlar.³¹ Küresel kapitalist sistem “katılıkların”, sağlam sistemlerin veya kurumların çok azaldığı, akışkan ağların ve iletişimlerin doruğa çıktığı düzenle kaos arasında gidip gelen bir sistemdir. Daha önceki klasik endüstriyel kapitalizm sivil toplum örgütlenmeleri ve refah devleti kurumları ile akışkanlıkları dengeleyebiliyordu. Ondan önceki feodal dönemde ise akışkanlıklar minimumda, katılıklar dorukta idi. Serflerin veya reayanın beyin yada sipahinin topraklarını “çiftbozan” olarak terk etmesi yasaklanmıştı. En üst karmaşık sistem düzeyindeki yeni küresel kapitalizmde ise para, sermaye, teknoloji, fikirler, bilimsel buluşlar küresel networkler/ağlar yoluyla küresel akışkanlıklar haline gelmişlerdir.³² Kapitalist sitemin en önemli “üretim faktörü” olan emek, işgücü ve insanlar küresel akışkanlık haline gelmemiştir. Emeğin ve insanların dolaşımı ve akışkanlığı da artmıştır, ancak bu artış ya sadece ülkeler içindedir, ya ülkelerin oluşturduğu bölgeler içindedir veya son yıllarda birçok insanın yok olmasına yol açan “sığınmacı” statüsündedir.

Küreselleşme, kapitalist sistemin küreselleşmesi olarak ele alınabileceği gibi modernliğin küreselleşmesi olarak da ele alınabilir. Batı modernliğini anlamak üzere geliştirilen sosyoloji, siyaset bilimi, iktisat, tarih gibi sosyal bilim disiplinleri felsefeyi de içine alan ve daha çok karşılaştırmalı edebiyat olarak bir alan oluşturan beşeri bilimler, kültür araştırmaları örneğinde olduğu gibi yaygınlaşmış ve bütün dünyayı kucaklar hale gelmek için yola çıkmıştır. Bu yeni yaklaşımlar bütün dünyadaki toplumları, devletleri, ekonomileri, edebiyatları, tarihleri, kültürleri modernleşme kuramlarında olduğu gibi birbirlerine doğru evrimleşen farklı

28 I. Wallerstein, *a.g.m.*, 2000

29 M. Castells, *a.g.e.*, 1996, 1997, 1998

30 M. Castells, *a.g.e.*, 1998, s. 70-165

31 Urry, *a.g.e.*, 2003; M. De Landa, *A Thousand Years of Nonlinear History*, Swerve, New York, 1997

32 Urry, *a.g.e.*, 2003

aşamalardaki örnekler olarak değil, birbirlerine giren, birbirlerini etkileyen moderniteleri ve melezlikleri/hibritlikleri ele almaya başlamıştır.³³ Batı dışı modernleşme yollarının yaygın olarak kabul edilmesi ve Batı’da ortaya çıkan “evrensellik”lerin yerel-küresel dinamiği içinde ele alınması bu yaklaşımın en önemli boyutlarından birisidir. Tek bir modernite, tek bir laiklik, tek bir akılcılık, tek bir bilim, tek bir edebiyat, tek bir İslamiyet, tek bir Hristiyanlık yoktur; moderniteler, laiklikler, akılcılıklar, bilimler, edebiyatlar, İslamiyetler, Hristiyanlıklar vardır. Değişmeden kendi esasını, özünü veya özgünlüğünü koruyan yerellik yoktur. Yerellik sürekli küreselle ilişki içinde kendisini yeniden üretmekte veya dönüşmektedir. Küresellik de yerelden gelen etkiler ile değişmekte ve yeniden kurulmaktadır. Küresel ve yerel yerine belki de “global”/küresel ve “local”/yerel kelimelerinin birleşmesinden elde edilen “glocal” veya Türkçesi olarak “yerel-küresel” veya “küresel-yerel” veya “küresel” diyebiliriz. Kişilerin benlikleri, grup, sınıf, toplum, millet ve din kimlikleri bu küresel ve yerel arasındaki etkileşim veya iç içe geçmişlik içinde oluşmaktadır.

Küreselleşme (Küresel-yerel) süreci içinde kimliklerin oluşmasında bir kültürel çoğulculuk bulunmaktadır. Yeni ortaya çıkmakta olan küresel sistemin bu tür çoğulculuklara müsaade etmediğini bireysel ve kolektif kimliklerin bir imparatorluk egemenliği veya hegemonyası içinde üretildiğini savunan yaklaşımlar da son zamanlarda yaygınlık kazanmıştır.³⁴ Bu yaklaşıma göre eski imparatorluklardan farklı olarak bu yeni imparatorluk merkezîyetçi değil merkezsizleştirilmiş veya mekân bağlamından çıkarılmıştır (*decentred/deterritorialized*). Klasik endüstriyel kapitalizm disiplin edici kurumlardan oluşan bir toplum bağlamında var olurken, yeni küresel-emperyal kapitalizm denetim mekanizmalarının içselleştirildiği bireysel ve kolektif kimlikler üretmektedir. Endüstriyel kapitalizm mal ve hizmetlerin metalaştırılması düzeyinde kalmışken, yeni küresel-emperyal kapitalizm ekonomik ve siyasal bürokratik sistemlerin dışında kalabilmiş olan toplumsal hayat çevresini, iletişimsel eylem alanını ve bireysel/kolektif kimlikleri de metalaştırma mekanizmaları ve tehdidi ile karşımıza çıkarmaktadır.³⁵ Oysaki Habermas³⁶ ekonomik ve bürokratik sistemlerin dışında kalan toplumsal hayat alanı ve kamusal alandan yola çıkarak müzakereci bir demokrasi oluşturmak ve ekonomik-bürokratik sistemlerin kolonileştirmesini durduracak ve bu sistemleri toplumun ve insanın emri altına yeniden alabilecek bir özgürleşme açılımı getirmek istiyordu. Hardt ve Negri³⁷ iletişimsel toplumsal eylemin imparatorluğun biyopolitik üretim alanına girmesi ve imparatorluk hakimiyetini kurması açısından Habermasvari özgürleşme programının geçersiz olduğunu iddia etmektedirler. Ekonomik, bürokratik ve biyopolitik üretim ağlarının içinden çıkacak ve küresel çoğunluğun sahip çıkacağı direniş ve alternatif üretme stratejileri ile bu küresel imparatorluğun aşılması söz konusu olabilecektir.³⁸

33 M. Featherstone, S. Lash, R. Robertson, 1995, *a.g.e.*

34 M. Hardt ve A. Negri, *Empire*, Harvard University Press, Cambridge, 2000

35 M. Hardt ve A. Negri, *a.g.e.*

36 J. Habermas, “Three Normative Models of Democracy”, *Democracy and Difference: Contesting the Boundaries of the Political*, der. Seyla Benhabib, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1996 ve J. Habermas, *Between Facts and Norms: Contribution to A Discourse Theory of Law and Democracy*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1998.

37 M. Hardt ve A. Negri, *a.g.e.*, s. 33-34

38 *a.k.*, s. 404

Küreselleşmeyi açıklamak üzere geliştirilen yaklaşımlardan da anlaşılabilceği gibi küreselleşme çok boyutlu bir dönüşüm veya dönüşüm projesidir. Bu dönüşüm projesi sermayesi, teknolojik altyapısı kadar ve küresel networkleri/ağları kadar söylemleri ile de var olmakta veya oluşturulmaktadır. Bu söylemlerden birisi ekonomik söylemdir.³⁹ Bu söyleme göre küreselleşme ekonomik bir yarışma veya rekabettir. Bu rekabette başarılı olan ve olamayan sadece ulusal veya ulus üstü firmalar değil ülkelerdir de. Ülkeler ve ülkelerin oluşturduğu bölgeler başarı derecelerine göre birinci dünyadan veya gruptan dördüncü dünyaya veya gruba kadar sıralanmaktadır.

İkinci küreselleşme söylemi ulus devletin zayıflaması veya işlev değıştirmesi söylemidir.⁴⁰ Ulus devletin işlevleri, hem ulus üstü ve hem de ulus altı ağlar, kurumlar ve dinamikler tarafından devralınmaktadır. İnsan hakları söylemi ve uluslararası mahkemeler, Birleşmiş Milletler, IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü gibi kurumlar bazı işlevlerin ulus üstü kurumlar veya birimler tarafından devralınması ile ilgilidir. Bazı kentlerin öne çıkması, ulus kimliğine alternatif yerel dinsel ve etnik kültürel kimliklerin ortaya çıkması ve yaygınlaşması da bazı işlevlerin ulus altı birimler tarafından devralınması ile ilgilidir. Bazı söylemlere göre bütün bu gelişmeler ulus devleti zayıflatmaktadır. Bazı diğer söylemlere göre ulus devlet zayıflamamakta tam tersine eski işlevlerinden bazılarını yetkinleştirerek ve yeni işlevler kazanarak daha küçük ve daha cevval hale gelmektedir. Ulus devletin sağladığı düzenleyicilik ve ağ oluşturma dinamiği henüz başka hiçbir kurumda yoktur. Bu böyle olduğu sürece ulus devlet yaşamaya devam edecektir.

Küreselleşme ile ilgili üçüncü söylem kültürel küreselleşme ile ilgilidir. Hollywood filmlerinin yaygınlaşması, internet, CNN gibi küresel TV istasyonlarının kurulması ve yaygınlaşması, “McDonaldizasyon”, “Coca Colanizasyon” gibi süreçler melezleşme, yerel ve kültürel iç içe geçmesi ve küreselleşme süreçlerinin ortaya çıkması ile ilgili tartışmalar küreselleşmenin kültürel boyutuna yoğunlaşmıştır.⁴¹

Küreselleşmenin dördüncü boyutu anti-küreselleşmeci veya alternatif küreselleşmeci söylemlerdir. Paradoksal bir şekilde küreselleşme karşıtı söylemler bile küresel boyutta gerçekleşmekte ve küreselleşmeyi yaygınlaştırıcı kanallar açmaktadır.⁴² Esasen son dönemde küreselleşme karşıtları da kendilerini “başka” bir dünyacı insanlar olarak tanımlamaktadırlar. Alternatif, farklı tür bir küreselleşmeden yana olan ve insanlığı, ya da gezegendeki insanları birbirine bağlamak için aralarında farklı yöntemler benimsenebileceğinin bilincine varan bu grup da tam anlamıyla küreselleşmeye karşı değildir.⁴³ Düzenlenmemiş vahşi küresel kapitalizme alternatif küresel Keynesçi bir refah devleti oluşturma yönündeki söylemler de bu grup içine dahil edilebilir.

³⁹ G. Therborn, *a.g.m.*

⁴⁰ G. Therborn, *a.g.m.*

⁴¹ G. Therborn, *a.g.m.*

⁴² G. Therborn, *a.g.m.*

⁴³ Prof. Dr. Jan Aart Scholte, “Küreselleşme ve Sivil Toplum Konferansı” İstanbul Bilgi Üniversitesi 2005

Küreselleşmenin beşinci boyutu olarak ortaya konabilecek bir diğer söylem ekolojik söylemdir.⁴⁴ “*Başka bir dünya yok*” sloganı ile dile getirilen bu söylem dünyanın tekliğini ve onu korumak üzere insanlığın da küreselliğini savunmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma söylemi ekonomik küreselleşme söylemine eleştiri olarak ve onu ekolojik bir çerçeve bağlamına çekmek üzere ortaya çıkmıştır.

Küreselleşme ile ilgili dünyada var olan bütün yaklaşımların, boyutların ve söylemlerin ortaya konulması ve tartışılması bu araştırmanın sınırları içinde mümkün değildir. Bu çalışmanın geri kalan kısmında, “dünyada son 10-15 yılda gerçekleşen küreselleşme dalgasına paralel olarak ve ondan belirli bir düzeyde etkilenerek ne tür toplumsal gelişmeler gerçekleşmiştir ve bunlar ile ilgili araştırmaların boyutu nedir?” sorusu tartışılacaktır.

1.1.5 KÜRESELLEŞME SÜRECİ VE KÜRESEL AKTÖRLER

Devletlerarası ilişkileri aşan boyutta gelişen uluslararası politika artık evrensel, bölgesel ve yerel ölçekte faaliyet gösteren yeni küresel aktörlerin de devreye girmesiyle çok daha karmaşık bir görünüm kazanmıştır.

Aktörlerin çeşitliliği kadar bunlar arasındaki ilişkilerin niteliği de değişmiş, eski katı hiyerarşilerin yerini karşılıklı etkileşim süreci almıştır. Bu etkileşim özellikle ulus devletler açısından uluslararası organizasyonlara katılımı teşvik ederken, bir taraftan da güçlü bir denetim mekanizması meydana getirmektedir.⁴⁵

Küreselleşme sürecinde ulus-devletler, ulus ötesi yeni aktörler ve bölgeselleşme eğilimleriyle üstten bir baskıya maruz kalarak yetkilerinden bir bölümünü bu kurum ve mekanizmalara devrederken, bir bölümünü de etnik akımlar ve yerel demokrasi taleplerinin yükseldiği alt birimlere, yani yerel yönetimlere devretme talebiyle karşı karşıya kalmakta, bu anlamda dünya siyasi düzeninin şekillendirilmesinde giderek azalan bir işleve sahip olmaktadır .

Küreselleşmeyi, modernitenin kendisini küresel düzlemde yeniden yaratması olarak gören bir anlayış⁴⁶ içinde değerlendirdiğimizde, aslında onun yepyeni bir olgu olmadığını, "süreklilik" arz ettiğini, ancak birçok bakımdan da geçmişten bir "kopma"yı ya da "kırılma"yı ifade ettiğini söylemek mümkündür.⁴⁷

Bu anlamda onu geçmişteki diğer değişim süreçlerinden ayıran en önemli özellik, iletişim teknolojilerinde meydana gelen devrim niteliğindeki gelişmeler ile birlikte ulus- devletler üzerinde otorite kurmuş olan uluslararası örgütler, çok uluslu

⁴⁴ G. Therborn, *a.g.m.*

⁴⁵ Abdullah Dinçkol, “*Küreselleşme ve İnsan Hakları*”, Doç.Dr. Mehmet Somer’in Anısına Armağan, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2006, s.898.

⁴⁶ Anthony Giddens, “*Modernity and Self-Identity*”, Polity Press, London, 1991’den aktaran Hatice Nur Erkızan, “*Küreselleşmenin Tarihsel ve Düşünsel Temelleri Üzerine*”, Doğu Batı Düşünce Dergisi, 2001, Sayı.16, s.70.

⁴⁷ Bozkurt, <http://www.genbilim.com/content/view/1659/86/> (Erişim: 1.9.2012).

şirketler, küresel gönüllü kuruluşlar gibi yeni aktörlerin siyaset sahnesinde yer almasıdır.⁴⁸

Küreselleşmeyle paralel bir gelişme gösteren yerelleşme süreci ile birlikte "yerel" in kendisi de doğrudan bir aktör olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Başka bir deyişle yerel, kendi pozisyonunu, ekonomik alanda, ulus devletten ayrı olarak belirleyebilir hale gelmiştir. Uluslararası alanda ekonomik ve sosyal ilişkilerin bir parçası olarak yer almak üzere olan "yerel" in fiziksel mekân olma ve coğrafi özelliği ikinci planda kalmaya başlamıştır.⁴⁹

Gelişen uluslararası örgütler, birçok devletten daha fazla ekonomik güce sahip çok uluslu şirketler, sayıları onbinleri bulan sivil toplum örgütleri, ulusal sınırları aşan diğer gruplar, yerel yönetimler gibi küreselleşme sürecine damgasını vuran yeni aktörlerin ortak özelliği hiç kuşkusuz, klasik ulus-devlet yetkilerinin aşınmasına yol açmalarıdır.

Bu sebeple siyasal küreselleşme süreci uluslararası ilişkilerde, uluslararası kurum ve kuralların hâkim olduğu ve bu bağlamda ortaya çıkan uluslararası hukuk ve uluslararası rejimlerin, bu kural veya rejimleri kabul etsin veya etmesin tüm devletleri bağladığı ve bunlar üzerinde siyasi ve hukuki sonuçlar doğurduğu bir süreç olarak tanımlanmaktadır.⁵⁰

48 Gökhan Akşemsettinoglu, "The Process of Globalization in International Politics", İ.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Ekim 2004, Sayı.31, s.85-86.

49 Köse, s.36.

50 Çınar Özen, "Global Siyasal Sistem ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme", Doğu Batı Düşünce Dergisi, 2003, Sayı.24, s.276.

İkinci Bölüm

2.SİVİL TOPLUM VE DEMOKRASİ

2.1. SİVİL TOPLUM KAVRAMI

Günümüzde gerek batıda, gerek demokrasiyi yeni benimseyen eski Doğu Bloğu ülkelerinde ve gerekse ülkemizde gündemde olan ve üzerinde önemli tartışmalar yapılan "sivil toplum" kavramı hakkında, bugün yaklaşık bir fikir birliği söz konusu olsa da, bu uzun bir tarihi sürecin sonunda gerçekleşebilmiştir.

Zira bugün kısaca, devlet otoritesinin dışında kalan, kendi kurallarına göre işleyen ekonomik ve toplumsal alan veya devlet karşısında özerk davranma alanı⁵¹ olarak tanımlanabilecek olan sivil toplum, ilk kullanıldığı andan başlayarak çok uzun bir dönem boyunca, bu anlamının tam aksi bir anlamda; siyasal toplumla aynı anlamda kullanılmıştır. Diğer taraftan "Sivil Toplum" Batı literatüründen dilimize geçen siyasetle ilgili kavramların en çok anlam kaybına uğrayanlardan birisidir.⁵² Bu yüzden, sivil toplum konusunda bugün geline noktaı anlamak ve sağlıklı bir değerlendirme yapabilmek için bu tarihi sürecin gözden geçirilmesi gerekmektedir.

Bu nedenle günümüzdeki anlamıyla sivil toplumun değerlendirmesine geçmeden önce, Ortaçağa ve Antik Yunan düşünce dünyasına kadar geriye götürülebilen sivil toplum kavramının düşünsel temelleri üzerinde durulacaktır. Ancak belirtmek gerekir ki, bu süreç içerisinde sivil toplumun anlam değişikliklerine uğramasında, toplumsal ve siyasal hayattaki değişimler çok önemli birer etken olmuşlardır. Bu bakımdan gerçekçi bir değerlendirme yapabilmek adına, siyasal düşüncedeki değişimle birlikte söz konusu süreçteki toplumsal değişimler de değerlendirilmelidir. Bu bağlamda özellikle kavramın önemli bir dönüm noktası olan Ortaçağ'daki feodalite-burjuva dönüşümünü ayrıntılı bir şekilde ortaya koymak gerekmektedir.

2.1.1. ANTİK YUNAN VE ROMA'DA SİVİL TOPLUM

Antik Yunan'da sivil toplum kavramına Aristo'da rastlanmaktadır. Aristo'nun kullandığı, Latinceye "societas civilis" olarak çevrilen, "politike koinonia" ibaresinin sivil toplum kavramının ilk kullanım şekli olduğu kabul edilmektedir.⁵³ Aristo bu kavramdan hem insanların kendi iradeleriyle bir araya gelmelerini, hem de insanların bir arada yaşamalarını anlamaktaydı. Düşünür,

51 Bolay, Hayri, "Sivil Toplum ve Manası", Yeni Türkiye, Sivil Toplum Özel Sayısı, Yıl: 3, Sayı: 18, 1997, s. 7.

52 Bilge, Muhittin, "Türk Modernleşmesi ve Sivil Toplum" Binyıl Ankara 2009 s.106.

53 Akpınar, Ayşenur, Sivil Toplum (Düşünsel Temelleri ve Türkiye Perspektifi), Yayınlanmamış Doktora Tezi, AÜSBF, Ankara, 1997, s. 7.

“politike koinonia” kavramıyla hukuksal anlamda insanların oluşturdukları toplulukları da (aile gibi) kastetmekteydi.⁵⁴ Bir başka açıdan “politike koinonia” yurttaşların, kentlilerin oluşturduğu politik düzendi. Yurttaş bir poliste, bir kentte yönetime ve kararlara katılma yetkisine sahip kişiydi. Sivil olanla siyasal olan ayrımının henüz olmadığı, politik alana ilişkin bu anlayışta sivil toplumun, “politike koinonia”nın, diğer toplum düzenlerinden farkı, hak ile haksızlığın ayrıldığı, yani adaleti temel alan düzen olmasıydı.⁵⁵

Batı Avrupa geleneğinde Aristo’ya kadar olan geçmişte sivil toplum kavramı, siyasal toplum ile aynı anlama gelen bir kavram olarak kullanılmıştır. Aristo, “politike koinonia” (sivil toplum) kavramını, diğer bütün toplulukları kuşatan ve onlara egemen olan siyasal toplum anlamında kullanmaktaydı.⁵⁶ Aristo’nun hukuki olarak belirlenmiş bir yönetim sistemi içinde, eşit ve özgür vatandaşların, kamusal, etik-siyasi bir topluluk olarak tanımladığı “politike koinonia” kavramı devlet ve toplum arasındaki farkı ortaya koymaya izin vermemektedir.⁵⁷ Diğer bir ifadeyle devlet ile bireyler ve toplum kavramları içerik olarak ayrılmış değildir.⁵⁸ İnsan sosyal bir varlık olarak polis içinde yaşamak üzere yaratılmıştır. İnsanı diğer canlılardan ayıran özelliği de bir Polis’e (Kente) bağlı olmasıdır. Polis, doğal ve zorunlu bir gelişmenin sonucudur, kendi kendine yetme özelliğine sahip mükemmel bir toplumdur ve aile, kabile, köy gibi tüm diğer topluluklar Polis’e bağlıdır.⁵⁹ Ayrıca Aristo’da, şehir ya da devletin, aileden de, aramızdaki herhangi bir bireyden de önceliği vardır. “Çünkü bütün parçadan önce gelmelidir. Öyleyse, devletin hem doğal, hem de bireyden önce olduğu apaçık ortadadır”⁶⁰ demek suretiyle “politike koinonia “ya, (sivil topluma) birey karşısında kesin bir öncelik ve tam bir üstünlük vermiştir.”⁶¹

Diğer taraftan Antik Yunan’da “koinonia” kavramı, dayanışma, dostluk ya da etkileşim yoğunluğuna bakılmaksızın tüm topluluk türlerini nitelerken, “politike koinonia”, birlikte davranmaya yatkın, tek ama aralarında bir örgütlenmenin söz konusu olduğu bir insan topluluğunu anlatmak için kullanılmaktaydı.⁶²

Sonuç olarak Antik Yunan düşüncesinde site ile site dışındaki olan yani kamusal olan ile özel olan arasında açık bir ayrım mevcut değildi. Kişi ile toplumun bir bütünü parçaları olduğu anlayışı hakimdi. Kamuya özgü şeyler ile kişiye özgü şeyler arasında bir ayrılık söz konusu değildi.⁶³ “Politike kiononia” kavramı ile ifade edilen sivil toplum, yasal olarak tanımlanmış bir yönetim altındaki (site, polis) özgür-eşit vatandaşların etik- siyasal topluluğu olarak tanımlanmıştır. Bu anlamda sivil toplum medeniyetin, toplumun içinde medenileştiği Polisin gelişmesini ifade etmektedir. Uygarlaşma sürecinde sivil toplum, insanların özellikle erkeklerin kendi

54 Doğan, İlyas, *Özgürlükçü ve Totaliter Düşünce Geleneğinde Sivil Toplum*, Alfa Kitapevi, İstanbul, 2002, s. 9.

55 Kuçuradi, Ioanna, “*Sivil Toplum Kuruluşları: Kavramlar*”, Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşları Sempozyum-1, Üç Sempozyum, Sivil Toplum Kuruluşları, Tarih Vakfı, İstanbul, 1998, s. 28.

56 Keane, John, *Sivil Toplum ve Devlet*, (Çev.: Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları) İstanbul, 1993, s. 47.

57 Akpınar, a.g.e., s. 7.

58 Doğan, a.g.e., s. 9,10.

59 Göze, Ayferi, a.g.e., s. 45.

60 Aristoteles, *Politika*, (Çev.: Mete Tunçay), 2. Basım, Remzi Yayınları, İstanbul, 1983, s. 10.

61 Bknz. Aynı Yönde, Doğan, a.g.e., s.11

62 Akpınar, a.g.e., s. 7.

63 Doğan, a.g.e., s. 11.

işlerini düzenledikleri veya siyasal bir sisteme göre mücadelelerini sürdürdükleri sosyal bir vatandaşlık düzeni sunmaktadır.⁶⁴ Böylece sivil toplum doğa halinin karşıtı bir durumu nitelemiş olur. Bu karşıtlığın iki yönü vardır: Bir yanda “ilkel’in karşısında medeni olan; diğer yanda ise devletsiz toplumun karşısında devletli toplum”.⁶⁵

Antik Yunan ve Roma düşüncesini kaynaştıran Çiçero, Yunan kavramlarından ve düşüncesinden yararlanarak devleti, hem vatandaşların oluşturduğu kolektif bir bütün hem de halkın sahip olduğu bir manevi kişilik olarak tanımlar. Bu tanımın karşılığı olarak “res publica” terimini kullanır. Çiçero’da “res publica” terimi ile aile reislerinin egemen olduğu “res privata” özenle ayrılmıştır. Fakat “res publica”, “res privata” karşısında kesin bir üstünlük sahibidir.⁶⁶

“Politike koinonia”nın Latinceye tercümesi olan “societas civilis”⁶⁷in Roma’da aldığı biçim hukuki anlamda taçlandırılması olan “Juris societas” olmuştur. “Juris societas”, fıkri anlamda polis ile aynı şeyi ifade etmesine karşın ondan daha ileri biçimde civitas’da (Roma’da polis) yaşayan insanların birer özne olarak tesadüfi değil, bilakis hukukî bir uzlaşma çerçevesinde bir araya geldikleri bir örgütlenmeyi ifade ediyordu.⁶⁸

Romalılarda “societas” kelimesi belirli bir amaca ulaşmak için bireylerin birbiriyle olan sözleşme ilişkisi, bir iç ilişki anlamında kullanılıyordu. Böyle olmakla birlikte birden çok özgür kişinin bir araya gelerek karşılıklı taahhüt altına girme işlemine (societas) hukuksal ehliyeteye sahip bir tüzel kişilik anlamı yüklenmiyordu. Societas’ın kolektif bir kişilik olarak yorumlanması ilk defa Ortaçağ İtalya’sında söz konusu olacaktır.⁶⁹

Eski Yunan’da şehrin gelişmesi ve vatandaşın oluşması süresince Polis’in var olması ile bir gelişme ve uygarlık süreci olarak ortaya çıkan gelişmelere, Roma’nın katkısı ve bir müddet sonra tüzel kişilik kavramının eklenmesi, sivil toplum alanının gelişmesine katkı sağlamıştır. Diğer yandan batı toplumunda sonraları yaşanan feodalite, kilise, kral- burjuvazi ilişkileri de iktidarın müdahale alanı dışında kalan bazı alanların varlığının kabulünü kolaylaştırmıştır.⁷⁰ Aşağıda bu gelişmeler ve sivil toplum bakımından önemleri ortaya konacaktır.

64 Rowley, Charles K., “On The Nature Of Civil Society”, Independent Review, Vol. 2, Winter 1998, s. 402.

65 Akal, Cemal Bali, Sivil Toplumun Tanrısı, Afa Yayınları, İstanbul, 1990, s. 35.

66 Doğan, a.g.e., s. 12.

67 Rowley, a.g.m., s. 401.

68 Eker, Semih, *Sivil Toplum Kavramı ve Türkiye Değerlendirmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla, 2000, s. 6.

69 Doğan, a.g.e., s. 12.

70 Yılmaz, Aytekin, “ Sivil Toplum, Demokrasi ve Türkiye, Yeni Türkiye”, Sivil Toplum Özel Sayısı, Sayı: 18, Yıl: 3,1997, s. 87.

2.1.2.ORTAÇAĞ DÜŞÜNCESİNDE SİVİL TOPLUM

Ortaçağ denilen dönem, M.S.476'da Batı Roma İmparatorluğunun yıkılmasından Rönesans'a yani 15. yüzyıl sonuna kadar, oldukça geniş bir zaman dilimini ve coğrafi bölgeyi kapsamıştır.⁷¹

Ortaçağın sosyal, siyasal, ekonomik ve hukuki düzenini belirleyen sistem feodalitedir. Feodal düzen hem ilk çağ toplum yapısından hem de modern çağın toplum yapısından oldukça farklıdır.⁷² Feodalite, ticaretin, piyasa ilişkilerinin, para ekonomisinin ve dolayısıyla da kent yaşamının çöktüğü bir dönemde ortaya çıkmıştır.⁷³ Denebilir ki feodalite: kendine özgü nitelik gösteren bir örgütlenme tarzıdır. Ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel yönüyle bir bütündür. Aynı zamanda bir yönetim sistemi, fakat bundan da öte bir üretim tarzıdır. Öyle ki, ticaret ve kent yaşamının ortadan kalktığı ve bunun yerini tarıma dayalı, kapalı ekonomik sistem ve kır yaşamının aldığı bir düzendir.⁷⁴

Feodal düzen deyince ilk akla gelen hiyerarşik bir toplum yapısı olmaktadır. Bu yapıda kral-senyör-vassal ve üretici (serf) arasında bir ast-üst ilişkisi söz konusuydu.⁷⁵ Feodal düzende sosyal yapıyı belirleyen özellik ise kişilerin toprakla olan ilişkileridir. Toprağa sahip olan kişi aynı zamanda siyasal iktidar sahibidir. Toprak sahibi olmayan kimseler ise, üzerinde yaşadıkları toprağın sahibine (senyöre) ekonomik, sosyal, hukuki ve siyasal yönlerden tabi ve bağımlı olarak yaşayan kimselerdi.⁷⁶ Toprak sahibi olan senyör, kendisine verilmiş toprak üzerindeki üretimi yönlendirmek ve denetlemek, artık ürüne el koymakta⁷⁷ ve aynı zamanda toprağa sahiplik nedeniyle malikânesindekiler üzerinde siyasal iktidara da sahip olmaktaydı. Senyör toprakları üzerinde adli, mali, idari yetkilere sahipti. Senyör adaleti icra eder, toprakları üzerinde yaşayan kişileri muhakeme ederdi.⁷⁸

Siyasal görünümü ile feodal düzen devlet iktidarının parçalanmış olduğu bir düzendi. Devlet iktidarı ve egemenliği kavramı yoktu. İnsanlar merkezi otoriteye değil, fakat toprak sahibi senyörlere bağlıydı. Feodal düzende siyasal ve idari yetkiler de kişilerin mal varlığına dahildi.⁷⁹ Böyle olunca, bu anlayışın bir sonucu olarak kamu hukuku- özel hukuk ayırımına rastlanmaz, hepsi feodal düzenin içinde erir, dolayısıyla kişinin hak ve özgürlüklerinden söz edilemezdi.

Ortaçağ Avrupası'nda bu şekilde bir bölünmüşlük arz eden siyasal egemenlik olgusunu karşılamak için "koinonia politike" kavramı kullanılmıştır.⁸⁰ 17. yüzyıla kadar Aristo'nun siyasal öğretisi çoğunlukla benimsenmekle beraber St. Thomas'ın yaptığı "insanlar sitesi-tanrılar sitesi" ayrımı devlet ve devlet dışı toplumsal alan

71 Akad -(Vural) Dinçkol, *a.g.e.*, s. 33.

72 Göze, *a.g.e.*, s. 69.

73 Ağaoğulları, Mehmet Ali - Köker, Levent, İmparatorluktan Tanrı Devletine, İmge Kitapevi, Ankara, 1991, s. 164.

74 Bulut, *a.g.e.*, s. 32.

75 Öz, Erol, Feodalizm, BDS Yayınları, İstanbul, 1996, s. 21.

76 Göze, *a.g.e.*, s. 70.

77 Ağaoğulları -Köker, *a.g.e.*, s. 169.

78 Akad - (Vural) Dinçkol, *a.g.e.*, s. 34.

79 Göze, *a.g.e.*, s. 79.

80 Akad -(Vural) Dinçkol, *a.g.e.*, s. 34.

ayranım çağrıştıran bir kavram olarak düşünülebilir.⁸¹ Diğer taraftan kilise öğretisinde de sivil toplumdan kasıt; kilise karşıtı dünyevi iktidarı ifade etmekteydi. Bu anlamda kilise, dünyevi devlet otoritesi için sivil toplum terimini kullanmıştır.⁸² Ancak "koinonia politike", (societas civilis) kavramının anlam bolluğu elde etmesi içeriğinin ve boyutlarının çeşitlenmesi için burjuva sınıfının doğmasını, gelişmesini ve yeni bir toplum ve devlet felsefesi üretmesini beklemek gerekecektir.⁸³

2.1.3.AYDINLANMA FELSEFESİNDE SİVİL TOPLUM

Buraya kadar feodalite ile ilgili olarak yaptığımız açıklamalar, özellikle daha sonraki dönemde sivil toplum kavramının anlam ve içerik olarak derinleşmesine ve çeşitlenmesine yol açacak olan kentleşme ve burjuvazinin ortaya çıkış süreçlerini anlamak bakımından da önemlidir.

Bu bölümde, aydınlanma felsefesinde sivil toplum kavramını incelerken, düşünürlerin bu kavram etrafındaki fikirleri ve tartışmaları çevresinde konuya yaklaşacağız. Ancak daha önce, yukarıda belirttiğimiz gibi, sivil toplumun belirginleşmesinde daha doğrusu, nitelikli tartışmalara tabi tutulmasında en önemli etkenlerden biri olan burjuva sınıfının evrimi üzerinde durmak da yerinde olacaktır.

2.1.3.1.BURJUVAZİNİN EVRİMİ VE SİVİL TOPLUM

Avrupa'da 12. yüzyıldan itibaren ticaretle uğraşan kentler kendi işlerini kendileri yönetir olmuşlardı. Bunlar bir bakıma feodal beyler karşısında özerklik taşımaktaydı. Yeni tip ticaretle uğraşan şehir halkı hem feodal beylere yani soylulara hem de kiliseye karşı özerklik mücadelesi vermiştir. Bununla beraber ortaçağda burjuvazi henüz krala karşı özerklik mücadelesine başlamış değildi.⁸⁴ 16. yüzyılda ekonomi alanında feodal ilişkiler, tümünden ve hızlı bir şekilde çözülmeye başlamıştı. Ticaret ve zanaatkârlığın tarım dışı zenginlik kaynakları, diğer bir ifadeyle sermaye, ulusal ekonomilerdeki ağırlığını giderek daha fazla ölçülerde duyuruyordu. 16. yüzyılda oldukça büyük bir sermayeyi elinde tutan burjuvazi, nitelik değiştirip, girişimci, üretici bir sınıf oluyordu. Ortaçağ ve ilişki biçimlerini, bu arada kendi sınıfının Ortaçağ'daki yerel birlikleri olan loncaların sağladığı ayrıcalıkları karşısına alıyordu.⁸⁵ Bu dönemde günümüzde devletin asli fonksiyonları arasında yer alan bir çok faaliyet alınıp satılabilmekteydi. Böyle bir gelişme Avrupa'da özgür kentlerin doğmasına zemin hazırlamıştır. Kent sakinleri çoğu zaman sermaye güçlerini kullanarak yönetsel ve yargısal ayrıcalıklar elde etmişlerdir.⁸⁶ Diğer bir ifadeyle, servetleri ile birlikte siyasal iktidar ve güçleri artan kentliler bu hak ve ayrıcalıkları

81 Doğan, *a.g.e.*, s. 14.

82 Doğan, *a.g.e.*, s. 12; Tanrılar sitesi ve insanlar sitesi için bkz. Akın, *a.g.e.*, s. 50 vd.

83 Tosun, Gülgün, *Demokratikleşme Sürecinde Devlet Sivil Toplum İlişkisi ve Türkiye Örneği*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 1998, s. 9.

84 Schulz, Gerhard, "Entstehung und Wandel der Modernen Gesellschaft im: Festschrift für Hans Rosenberg, Hrs. Gerhard A. Rither, Berlin, 1970, s. 9, Aktaran Doğan, *a.g.e.*, s. 13.

85 Doğan, *a.g.e.*, s. 16.

86 Akad / (Vura) Dinçkol, *a.g.e.*, s. 67.

para ile satın almış, kendileri için hayati bir önem taşıyan bu sorunlar ticari, bir iş gibi pazarlıkla çözümlenmiştir.⁸⁷

Tüm bu gelişmeler feodal otorite karşısında özgürleşmek yönündeydi. Böylece burjuva mensubu tüccarlar⁸⁸ kentlerde kendileri ile aynı zümreden olan kişilerce yargılanma ve hatta kendisini korumak amacıyla askeri birlikler oluşturma hakkı elde etmişlerdir. Kralın ya da ona bağlı feodal beyin verdiği ayrıcalık beratları, bir tek şahıs yerine bireylerin oluşturdukları topluluğa verilmekteydi. Bu durum toplumun belirli kesimlerinin bir araya gelmesini meşrulaştırıcı bir etki doğuruyordu. Ve en önemlisi söz konusu gelişmelerin, toplum ile siyasal örgütlenmenin ayrılması yönünde en ciddi adımlar olmasıydı.⁸⁹

Böylece burjuvazi, kendi kurallarını, yasalarını koyarak orta çağın geleneksel toplum düzeni içinde başarıyla gelişmiştir. Hesaplı ve tutumlu davranışı, sürekli olarak zenginliğini arttırışı, gittikçe gelişen girişimleri⁹⁰ ile burjuvazi değişimin öncüsüydu artık. Burjuvazi monarşiler kurulduktan sonra da otorite, barış ve düzen demek olan hükümdara hizmet etmiş, ama aynı zamanda ondan da yararlanmıştır.⁹¹ Temel kaygısı kâr olan ve bu kaygıyla hareket ederek, devleti ekonomik yaşamın dışında tutmaya çalışan bir sınıf⁹² olarak burjuvazi elde ettiklerinin ve daha neleri elde edebileceğinin, yani gücünün bilincine varmıştı.

Kentler de elde ettikleri ayrıcalıklar sayesinde belirli hukuksal çerçeve içinde, çoğu zaman kentlilere özgü birçok konuda bağımsız davranma yetkisi elde etmekteydi.⁹³ Bu gelişme içinde kentler yüzyıllardır süre gelen çöküntü ve terk edilmişlikten sonra yeniden güçlendi. Bu değişim ise oldukça özgün ve daha önce rastlanmadık bir biçimde gerçekleşti. Tek tek güçsüz olan bireylerin ortak hareket edebildikleri merkezler kurmalarına yol açtı.⁹⁴ Böylece kendi başlarına güçsüz ancak eşit olan bireylerin kaynaklarını ve özgür iradelerini birleştirmeleri sonucunda güçlü ve siyasal özerklik kazanmış kentler ortaya çıktı.⁹⁵ Burjuvazinin öncülük ettiği bu süreçte oluşan ve ticaretin gelişimiyle büyüyen ve ekonomik bakımdan da özerklik elde eden bu kentleri anlatmak için de sivil toplum terimi kullanılmaktaydı.⁹⁶

16. yüzyıldan itibaren ortaçağ feodalizmi artık ciddi olarak değişikliğe uğramış bulunan yepyeni toplumsal koşullar ile karşı karşıya bulunmaktaydı. Bu yeni koşulların ilki merkezi otoritenin güçlü olduğu modern devletin ortaya çıkmış olması, diğeri ise özel mülkiyete dayalı burjuva ekonomisiydi.⁹⁷ Güçlenen burjuvazi de ellerinde feodal hukuk kaynaklı ayrıcalıklara sahip soylularla daha kesin bir

87 Doğan, *a.g.e.*, s. 16.

88 Göze, *a.g.e.*, s. 86.

89 Bu dönemdeki ticaret anlayışı ve tüccarların ekonomik hayattaki yeri için bkz. Bulut, Nihat, “Ortaçağdan Yeniçağa Geçiş Süreci Bağlamında Ekonomik Zihniyet Değişiminin Siyasal Düşünceye Etkisi”, AÜEHFD, Cilt: VI, Sayı: 1-4, 2002, s. 17 v.d.

90 Göze, *a.g.e.*, s. 86.

91 Doğan, *a.g.e.*, s. 16.

92 Göze, *a.g.e.*, s. 86.

93 *a.k.*, s. 87.

94 Bulut, *a.g.e.*, s. 55.

95 Doğan, *a.g.e.*, s. 17.

96 Poggi, Gianfranco, Çağdaş Devletin Gelişimi Sosyal Bir Yaklaşım, (Çev.:Şule Kut -Binnaz Toprak), Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 50.

97 Poggi, *a.g.e.*, s. 51.

mücadeleye girmektedir.⁹⁸ Bu durumun temeldeki nedeniyse, giderek büyüyen ve zenginleşen burjuvazinin halen siyasal anlamda etkisiz ve güçsüz bir sınıf olmasıydı. Diğer bir ifadeyle feodal düzenin içinde doğan ve gelişen burjuva sınıfı ekonomik ve sosyal alanda üstünlüğü ele geçirirken bu üstünlüğünü siyasal alana da yaymak istiyordu⁹⁹ ve bu alandaki ilk rakibi soylulardı. Soylular burjuvazi karşısında bir direnç noktası olarak soyluluğun verdiği ayrıcalıkları kaybetmemek için uğraşıyorlardı. Ancak bunlar giderek sanayi devrimi nedeniyle burjuvazi ile girdikleri mücadeleyi tümüyle kaybedeceklerdi. Ne var ki, sivil toplumdan söz edebilmek için burjuvazinin soyluları yenmesinin yanında, yönetime fiilen el koyduktan sonra da siyasal iradenin karşısında özerk bir toplumsal alan arayışını devam ettirmesi gerekecekti.¹⁰⁰

Burjuvazinin ekonomik ve sosyal yaşamda etkinliğini artırmasının ardından başlangıçta oluşan kral-burjuvazi birlikteliği anlamını artık kaybetmeye başlamıştır. Sosyoekonomik gücünün bilincine varan burjuvazi, 18. yüzyıldan itibaren iktidara aracılar, doğrudan talip olacak ve bunun mücadelesine girecektir.¹⁰¹ Bu durum aydınlanma düşüncesiyle yeni bir siyasal sistem anlayışının ortaya konmasıyla somut hale gelmiştir. Burjuvazi artık güçlü devlet otoritesini sınırlamayı amaçlamıştır.¹⁰² Feodal düzenin dağınık siyasal düzenini yıkıp, yerine önce güçlü merkezi yönetimler kuran burjuvazi, ardından onu da sınırlayarak¹⁰³ benimsediği özgürlüklere saygıyı sağlayabilecekti. Burjuvazi açısından iktidar, kendi düzeninde bile sınırlanması gereken bir yetki olarak kabul edilmiş; yeni düzenin ekonomik ve siyasal boyutuyla gelişebilmesi de iktidarın sınırlandırılmasına bağlı görülmüştür.¹⁰⁴ Çünkü bu aşamada, artık monarşi, piyasa ekonomisinin yeni gelişim sürecinde bir engel teşkil etmektedir.¹⁰⁵

Gelinen bu son noktada siyasal gücü sınırlamak için ortaya konan en önemli dayanaklardan biri devletin toplum karşısında sınırlanmasıydı. Bu sınırlama çabasında devlet karşısında toplumun özerk varlığını kabul ettirmek amaçlanmıştı. Bu, aynı zamanda sivil toplumun kuramsal çerçevesinin ortaya konmasıydı.¹⁰⁶

Burjuvazinin başlıca yönlendirici unsur olduğu ve geleneksel ekonomik, sosyal ve siyasal ilişkileri ve yapıyı tamamen değiştiren ve yukarıda açıklanan süreç sonunda sivil toplum kavramı ve alanı nispeten belirgin bir içeriğe kavuşmuştur. Buna ilaveten sivil toplumun düşünsel olarak kuramlaşması düşünürler sayesinde olmuştur. Aşağıda tarihsel olarak, günümüze gelinceye kadar düşünürlerin sivil toplum konusundaki görüşleri ve bu düzlemde sivil toplumun anlam olarak izlediği seyir ele alınacaktır.

98 Tosun, *a.g.e.*, s. 31.

99 Doğan, *a.g.e.*, s. 30; Ekonomik gelişme o denli önem kazanmıştır ki; pek çok devletin daha fazla tüccar yaratmak için çaba gösterdiği bu dönemde, feodal düzenin yerel ve dağınık iktidar yapısını ayakta tutmak imkansız hale gelmiştir. Dolayısıyla siyasal iktidarın yapısı da değişmiş ve güçlü merkezi yönetimler doğmuştur. (Bulut, *a.g.e.*, s. 83.)

100 Göze, *a.g.e.*, s. 86; Akad/ (Vural) Dinçkol, *a.g.e.*, s. 67.

101 Doğan, *a.g.e.*, s. 28.

102 Ruhi, M. Emin, Fransız Devriminde Bir Başrol Oyuncusu: Sieyes, Liberte, Ankara, 2002, s. 27.

103 Doğan, *a.g.e.*, s. 30.

104 *a.k.*, s. 31.

105 Bulut, *a.g.e.*, s. 68.

106 Doğan, *a.g.e.*, s. 31.

2.1.3.2.SİVİL TOPLUM-SİVİL OLMAYAN TOPLUM; DEVLET ÖNCESİ

TOPLUM- SİVİL TOPLUM KARŞITLIĞI

Batıda 17. yüzyıldan itibaren siyasal değerler etrafında yoğun tartışmalar ve arayışlar ortaya çıkmış ve bunun bir uzantısı olarak da sivil toplum kavramına ilişkin çeşitli görüşler ortaya konmuştur. Sivil toplum kavramının Aristo'dan beri siyasal toplumla aynı anlamda kullanılan bir kavram olduğunu belirtmiştik.¹⁰⁷ Bu kavram, aydınlanma filozoflarınca, özellikle “devlet öncesi toplum” durumunun karşıtı olarak kullanılmaktaydı. Burada söz konusu olan durum, doğa durumu sivil toplum karşıtlığıydı. Bununla birlikte sivil toplum siyasal toplumu yani devleti ifade etmek için de kullanılan bir kavramdı.¹⁰⁸ Aşağıda, doğa durumuna bir alternatif olarak, sivil toplum, sivil olmayan toplum¹⁰⁹ ikilemini kullanan sözleşmecî düşünürlerin sivil toplum konusundaki düşünceleri ele alınacaktır. Bunlardan ilki Thomas Hobbes'tur

2.1.3.2.1. THOMAS HOBBS'TA SİVİL TOPLUM

Siyasal toplum (devlet)¹¹⁰-sivil toplum özdeşliği Hobbes'un düşüncesinde açıkça ortaya konmakta ve bu konuda çarpıcı bir örnek teşkil etmektedir. Hobbes söylemiyle sivil toplumu doğa halinin karşıtı olarak ele alır. Ona göre, sivil ya da siyasal toplum ancak doğa halinden çıkmakla varlık kazanabilir. Onu bu saptamaya götürenin doğa durumunu bir savaş hali olarak tasvir etmesi olduğu söylenebilir.¹¹¹ Aslında Hobbes, tasarladığı “doğa durumu” ile merkezi bir egemen gücün çevresinde örgütlenmiş toplumsal ve siyasal düzenin gerekliliğini göstermeyi amaçlamıştır.¹¹²

Doğuştan bencil olan insanoğlu, mutlak biçimde kendi yararını ve çıkarını düşünmeye yöneliktir. Doğal yaşam döneminde tabiat icabı eşit yaratılan insanlar, varlıklarını sürdürebilmek için devamlı olarak kendilerini korumak zorundaydılar. Bu ise onları kargaşalığa, savaşa, birbirlerine düşmanlığa sürüklüyordu. Herkesin yalnızca canını kurtarmayı amaç edindiği bu dönemde adalet, yasa, mülkiyet hakkından söz edilemezdi. Herkesin geleceğini korumak için bir diğerini feda ettiği bir dönemdir. İnsanın kendi yaşamını korumak biçiminde özetlenebilecek bu davranışı Hobbes, doğal hak olarak tanımlamıştır.¹¹³

107 Çaha, Ömer, “1980 Sonrası Türkiye'sinde Sivil Toplum Arayışları”, Yeni Türkiye, Sivil Toplum özel Sayısı, Sayı: 18, Yıl: 3,1997, s. 28.

108 Doğan, a.g.e., s. 32.

109 Akal, Cemal Bali, *İktidarın Üç Yüzü*, Dost Kitapevi, Ankara, 1998, s. 46.

110 Sivil toplum tartışmalarında yer yer aynı anlamda yer yer de karşıt anlamda kullanılan siyasal toplum, devleti ifade etmektedir. Nitekim Daver, bunu şu şekilde açıklamıştır, “Herhangi bir toplumda zamanla üstün bir buyurma gücü doğmuş ve siyasal iktidar denilen bir kudret, toplum hayatı için önemli kararlar almaya başlamış ve örgütlenmişse, siyasal toplum doğmuştur. Siyasal toplum, siyasal faaliyetlerin içinde olduğu alandır ya da kadrodur. Bu kadro içinde insanların birey ya da grup olarak, çeşitli faaliyetleri yer almaktadır”. (Daver, a.g.e., s. 69.)

111 Akpınar, a.g.e., s.8.

112 Hobbes, Thomas, (Çev.: Semih Lim), 3. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003 s. 96.

113 Akad / (Vural) Diçkol, a.g.e., s.84.

Bu savaş halinden kurtulmanın yolu, insanların hepsini birden düzene sokacak mutlak bir gücün varlığıdır. İnsanların birbirleriyle mücadelesinin sürdüğü doğa durumunda çalışmanın bir anlamı yoktur. Bunun nedeni, karşılığının alınıp alınamayacağına kesin olmayışıdır. Ne sanat, ne ticaret, ne tarım, ne toplum vardır doğa durumunda. Hep bir ölüm korkusu ve tehlikesi vardır. İnsanın hayatı kötü, vahşi ve kısadır.¹¹⁴ Denebilir ki, doğa durumunda insan, hem her türlü güvenden mahrum, hem de devamlı bir endişe ve öldürülme tehlikesi altındadır. Doğa durumunun bu niteliği, siyasal iktidarın bulunmamasından kaynaklanır.¹¹⁵

Doğa durumunda hiç kimse kendi varlığının devamından emin olamadığına göre bu konuda güvence elde etmenin yolu, insanların sahip oldukları her istediğini yapma özgürlüğünden vazgeçmeleridir. Yani insanların doğa durumunun olumsuzluklarından kurtulmak için sahip olduklarını düşündükleri ama hiçbir zaman güvence altında olduklarından emin olamadıkları hakları terk etmesi zorunludur. Ancak insanın kendi yaşamını koruma hakkını terk etmesi söz konusu değildir. Doğa durumuna son verecek olan sözleşme, egemenle karşılıklı bir sözleşme değil, tek taraflı olarak doğa durumunda sahip olunan hakların terk edilmesidir.¹¹⁶ Egemenin de, diğer kişiler gibi bir takım doğal hakları vardır. Kendisi sözleşmeye katılmadığı için, doğal haklarını en ufak bir direnmeyle karşılaşmadan kullanabilecektir ve insanlar da ona sonuna kadar uyacaktır.¹¹⁷

Böylece sosyal sözleşme sonucunda siyasal toplum (devlet), yani sivil toplum kurulur. Hobbes devletin amacını “bireysel güvenlik” olarak açıklar.¹¹⁸ Sivil toplumu devletten bağımsız düşünmeyen Hobbes, başkalarına doğal saygısı olmayan bireylerin gözle görülür ve donanımlı bir egemen devlete tabi kılınmazlarsa, yeryüzünde barışın ve maddi rahatlığın olmayacağını vurgular. Devletin sağladığı bu barışçıl düzene sivil toplum adı verilir. Sivil toplum, kavgacı ve aç gözlü bireyler arasındaki şiddetli rekabet ile tanımlanan doğa durumunun tam karşıtı olarak düşünülmektedir.¹¹⁹

Hobbes, devletin oluşumunu sözleşmeyle açıklarken yönetilenlerin rızasının önemini vurgulamaktadır. Ona göre doğa durumunun karşıtı sivil toplumdur. Yani devletin bulunmadığı toplumsal durum ile devletin var olduğu toplumsal durum arasında karşıtlık söz konusudur.¹²⁰ Hobbes’un kuramında devletle sivil toplum eş anlamlıdır. Tek bir sözleşmeyle ortaya çıkan sivil toplum, toplum ve iktidar, doğa durumunun bir alternatifidir.¹²¹ Ona göre, sivil (siyasal) toplumun olmadığı yerde kesinlikle toplumdan söz edilemez. Merkezi iktidarın bulunmadığı bu birliktelik, bir

114 Hobbes, *a.g.e.*, s. 94.

115 Ağaoğlu/Akal/ Köker, *a.g.e.*, s. 186.

116 Doğan, *a.g.e.*, s. 49.

117 Akın, *a.g.e.*, s. 109.

118 Hobbes, *a.g.e.*, s. 127; Bireysel güvenliğin, bireysel özgürlük olmadığı açıktır. Hobbes, “özgürlüğü birey özgürlüğü olarak değil egemenin özgürlüğü olarak görür. Böyle bir yaklaşım sivil toplumun anlam bulduğu çoğulcu bir toplum anlayışına uzak olduğu söylenebilir”. (Doğan, *a.g.e.*, s. 53.)

119 Keane, *a.g.e.*, s. 64.

120 Akal, *Sivil Toplum Tanrısı*, s. 109.

121 Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, s. 46.

insan kalabalığıdır ve en kötü durumdur. Çünkü burada, sürekli olarak şiddetli ölüm tehlikesi ve korkusu hüküm sürer.¹²²

Hobbes toplumu kuran tek bir sözleşmeden söz eder. Devletin varlığını, dayanağını ayrı, bağımsız bir sözleşmeyle değil de tek sözleşmeyle açıklaması devlet ve toplumu bir birinden ayırmayı düşünmediğini gösterir.¹²³ Dolayısıyla sivil toplumun, siyasal toplum, devlet öncesi toplum, anlamından öte, ayrı ve siyasal toplum karşısında özerk bir alanı ifade etmesi gibi bir durum söz konusu değildir.

Esasında, Hobbes'un düşüncesinde sivil toplum kavramının ne ifade ettiği bellidir, o da devletli toplumdur. Hobbes'un gücü sınırsız bu devleti karşısında yalnızca özel ilişkiler alanının koruyucusu olarak, sınırlı güce sahip Locke'un devleti belirmiştir.¹²⁴

2.1.3.2.2. JOHN LOCKE'DA SİVİL TOPLUM

Düşüncelerini, doğa durumu varsayımı üzerine kuran bir diğer sözleşmeci düşünür de John Locke dur.

Herşeyden evvel Locke da, Hobbes gibi, sivil ya da siyasal toplum derken, doğa durumundan çıkıp sosyal sözleşme aracılığı ile ulaşılan bir toplumsal aşamaya işaret etmektedir. Ancak bu, Hobbes'da olduğu gibi doğa durumundaki aşırı olumsuzluğun karşıtı değildir.¹²⁵

Locke doğa durumundaki yaşamı, Hobbes'tan farklı olarak şu şekilde tasvir ediyordu: Bu dönemde insanlar özgür ve eşittirler, çünkü akıllarıyla davranıyorlardı. Tanrının onlara verdiği özgür topraklar üzerinde birlikte yaşamlarını sürdürüyorlardı, diledikleri alanlarda işlerini düzenliyorlar, toprağı işliyorlar ve düşüncelerini de özgürce açıklıyorlardı. Diğer bir ifade ile kimsenin bir başkası üzerinde baskısı yoktu, bu yönde bir eğilim de taşıymıyordu. Böyle bir yaşam döneminin, özgürlüğün yanında ikinci bir ögesi de insanların eşit olmalarıydı. Hiçbir kimsenin diğerinin özgürlüğünü kısıtlayacak, sınırlayacak doğal bir üstünlüğü yoktu. Bu çerçevede herkes düzenli bir yaşam içinde ailesini koruyor, ihtiyaçlarını gideriyor, ticari faaliyetlerini sürdürüyor, özetle var olan nimetleri eşit olarak paylaşıyorlardı.¹²⁶

Locke'a göre insanlar doğa halinde, ilkelerine akıl yoluyla ulaşan doğal hukukun yasalarına tabidirler. Bilgisine akıl yoluyla ulaşılan bu yasalar çerçevesinde insanlar, davranışlarını, mallarını ve varlıklarını diledikleri gibi düzenleyebilirler. Tüm bunları kimsenin iradesine tabi olmadan, hiç kimseden izin almadan yaparlar.¹²⁷

Bununla beraber, gerçek bir özgürlük ve eşitlik dönemi olan bu doğal yaşama dönemi insanların tamamen başıboş oldukları bir aşama da değildir. İnsanların

122 Ağaoğulları/Akal/ Köker, *a.g.e.*, s. 177.

123 Doğan, *a.g.e.*, s. 59.

124 Arslanel, M. Nazan, *Türkiye de Demokrasi Sürecinde Sivil Toplumun Gelişimi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi, Konya, 2001, s. 16.

125 Akpınar, *a.g.e.*, s. 11.

126 Akad / (Vural) Dinçkol, *a.g.e.*, s. 105.

127 Akpınar, *a.g.e.*, s. 11.

davranışlarında ve hareketlerinde “doğal hukuk”un koyduğu sınırlar içinde kalmak durumundadırlar. Yine insanlar başkasının iradesine boyun eğmeden hareket edebilirler; ama herkes her istediğini de yapamaz. Özgürdür ama kendi hayatına kast etme olmadığı gibi, başkasının hayatına son verme özgürlüğü de yoktur. Malını dilediği gibi kullanabilir ama başkasının malına zarar verme ya da başkasının malını elinden alma özgürlüğü de yoktur.¹²⁸

Doğa durumundaki yaşam iyi olmakla beraber, Locke’a göre bazı sakıncaları da bulunmaktadır. Bunlardan ilki insanın kendinde suçları cezalandırma hakkını görmesidir. Suçları kendileri cezalandıran insanlar kendi öfkelerinden başka hiçbir ölçü tanımayacaklardır. Bu, doğa durumunda insanın hem yargıç hem de davalı olması demektir.¹²⁹ Bu durumda ise suçun ağırlığı ile orantılı adil ceza sınırları aşılabılır. Bu ise, karışıklıklara, düzensizliklere neden olur.¹³⁰ Doğa durumu ile ilgili diğer bir sakınca da, siyasal toplum kurulmadan önce de var olan mülkiyet hakkının yeterince güvence altına alınmamasıdır. Doğa durumunda, her kişi hakkını aramak, korumak için kendinden başkasına, ortaklaşa bir yaptırım sistemine güvenemeyeceği için, özgürlük insanlığın ilerisi için tehlikeli olabilecek mahiyettedir.¹³¹

İşte doğal yaşam döneminin bu eksikliklerinin toplumca farkına varılmasıyla beraber çıkış yolu aranmış ve bu arayış, sözleşme olarak belirmiştir. İnsanlar, doğal yaşamdaki özgürlük ve eşitliğe dayalı huzurlu ortamı sürdürebilmek için, eksiklikleri tamamlamaya karar vermiştir ve iradelerini bir araya getirerek siyasal toplumu kurmuşlardır.¹³² İnsanlar bu sözleşme ile doğa durumundan ayrılıp sivil ya da siyasal topluma geçerken, cezalandırma haklarını da sivil topluma-siyasal topluma devrederler.¹³³ Böylece kişilerin suçluları yargılama hakları sona erer. Toplum egemenlik hakkını kazanır, yasalar yapılır, yasaları uygulayacak yetkililer belirlenir, kişiler arası anlaşmazlıklar bu yetkililer tarafından çözümlenir, topluma ya da kişilere karşı suç işleyenler de yasalarda belirlenmiş cezalara çarptırılırlar.¹³⁴

Locke’a göre sivil toplum, aralarındaki ihtilaflarla ilgili olarak başvurabilecekleri, bunları çözüme kavuşturacak ortak bir yasama ve yargı merciine sahip insanların bir araya gelmeleriyle varlık kazanmıştır. Siyasal güç ya da devlet bu toplumsal yapı içinde, insanların yalnızca kendi menfaatlerini temin etmek, korumak ve ilerletmek işlevini yerine getiren bir araçtır.¹³⁵ Bu demektir ki, insanların bütün hakları içinde egemen güce bıraktıkları, yalnızca cezalandırma yetkisidir. Bunun dışında insan doğal yaşama dönemindeki haklarını hala korumaktadır. Böylece Locke devleti insan haklarıyla sınırlar.¹³⁶

Locke da Hobbes gibi devletin bireyler arasındaki çatışmaların önlenmesi ihtiyacından dolayı ortaya çıktığını söyler. Böyle söylemekle beraber, doğal yasadaki kaynaklanan bireysel özgürlüklerin korunması için de devletin egemenliğinin sınırlı

128 Göze, *a.g.e.*, s. 179.

129 Akın, *a.g.e.*, s. 130,131.

130 Göze, *a.g.e.*, s. 180.

131 Akın, *a.g.e.*, s. 131.

132 Akad / (Vural) Dinçkol, *a.g.e.*, s. 106.

133 Arslanel, *a.g.e.*, s. 16.

134 Göze, *a.g.e.*, s. 181.

135 Akpınar, *a.g.e.*, s. 12.

136 Bulut, *a.g.m.*, s. 26.

tutulması gerekliliğini vurgulamaktadır. Locke’a göre bireylerin doğal haklarına saygının olabilmesi için yönetenler ile yönetilenler arasında bir sosyal sözleşmenin olması gerekir. Bu sosyal sözleşme aynı zamanda sivil toplumu yıkıcı çatışmalardan korumak için de devlete müdahale izni vermelidir.¹³⁷ Dolayısıyla en üstün güç, her zaman için halktır. Yasama ya da yürütmeye sahip olanlar halkın güvenine aykırı davrandıklarında, insanlar hukuku çiğneyen yöneticiye karşı isyan edebilirler.¹³⁸ Bu yaklaşım bir anlamda devlet ile toplumu ayrı düşünmektir. Çünkü devlet denilen tüzel kişilik adına hareket edenler, bireylerin haklarını hukuka aykırı olarak çiğnediklerinde karşılarında toplumu bulacaklardır.¹³⁹ Bu durum ve aynı zamanda Locke’un, yönetimin dağılmasıyla, toplumu oluşturan bireylerin birliğinin bozulmadığını söylemesi¹⁴⁰ ve buradan hareketle toplum ve devletin aynı sözleşmenin ürünü olmadığını belirtmesi, Locke’un sivil toplum-siyasal toplum konusundaki görüşlerini biraz bulanıklaştırmaktadır. Böylece onun, toplum ve devleti ayrı düşündüğü, bu düşünceleri ışığında ileri sürülmüştür.¹⁴¹ Ancak bu son noktada, Locke düşüncesinde de, maliklerin, mallarına saldıranları cezalandırabilme yetkilerini bir koruyucuya devretmeleriyle, doğal yaşamdan sivil yaşama geçilmiş ve devletli toplum, ya da sivil toplumun kurulmuş olduğunu¹⁴² söylemek mümkündür. Locke’un görüşlerinde açıkça ifade edilen şudur, sözleşme ile ortaya çıkan sivil toplum ya da devlet veya devletli toplum olarak nitelenen yeni durumun doğa durumunun karşısı olduğudur. Diğer bir ifade ile bir sivil toplum-sivil olmayan toplum karşıtlığıdır söz konusu olan.¹⁴³ Özetle Locke, insanların sözleşmeyle devleti meydana getirdiklerine, devletin sözleşmeyle verilen alanlar dışında bireyler üzerinde etkisi olmadığına ve neyin iyi, neyin kötü olduğunu bireylere söyleme hakkı bulunmadığına ve yetkilerini aşmaması gerektiğine ve sivil alanla siyasal alanın ayrılığına dikkat çekmekteydi.¹⁴⁴

2.1.3.3.SİYASAL TOPLUM-SİVİL TOPLUM AYRILIĞI

Sivil toplumun, doğa durumunun karşısı bir durum olarak ve siyasal toplumla aynı anlamda kullanılması 18. yüzyıla kadar sürmüştür. Bu yüzyılın geç dönemlerinden itibaren klasik sivil toplum anlayışı yavaş yavaş parçalanmaya başlamıştır. Bu evrede temel belirleyici olan, devletin sivil toplumu “gözetleyici” konumunda görmesidir.¹⁴⁵

137 Rowley, *a.g.m.*, s. 405.

138 Akpınar, *a.g.e.*, s. 12.

139 Doğan, *a.g.e.*, s. 66.

140 a.k., s. 66.

141 Akpınar, *a.g.e.*, s. 13.

142 Bkz. Doğan, *a.g.e.*, s. 67; Akpınar, *a.g.e.*, s.13

143 Akal, İktidarın Üç Yüzü, s. 46; Locke’da sivil toplum siyasal toplumla aynı anlama gelmektedir. Çaha, Ömer, Sivil Toplum, Aydınlar ve Demokrasi, İz Yayıncılık, İstanbul, s. 73.

144 a.k., s. 46.

145 Yılmaz, *a.g.m.*, s. 87.

2.1.3.3.1.THOMAS PAINE VE SİVİL TOPLUM

Sivil toplumun siyasal iktidara karşı savunulması gerekebileceğinin ifade edildiği bu geçiş evresi Thomas Paine'nin "İnsan Hakları" adlı eserinde açıkça görülmektedir.¹⁴⁶

Hobbes ve Locke gibi doğa durumu varsayımını kullanan Paine, Locke'taki devlet-toplum ayrımının bulanıklığının aksine doğa durumunu toplumu özerkleştirmekte etkili bir model olarak ele alır. Eserinde devlet-toplum karşıtlığı ağırlıklı olarak vurgulanmıştır.¹⁴⁷

Paine göre, doğa, insanı toplum içinde yaşamak üzere uygun bir şekilde hazırlamıştır. Hiçbir insan, toplumun yardımı olmadan, ihtiyaçlarını kendi başına giderebilecek yeterlilikte değildir. Bu ihtiyaçlar, doğal bir şekilde, her bir kişiye etki ederek, onların hepsini bir toplum halinde bir araya gelmeye zorlar. İnsanın özünü ve yapısını, ihtiyaçlarının çeşitliliğini ve başka başka insanların karşılıklı olarak bir diğerinin ihtiyaçlarını sağlamak hususundaki yeteneklerini, insanın topluma eğilimini ve sonuçta toplumun bize verdiği faydaları korumaya olan eğilimini dikkatle incelersek kolayca farkına varırız ki, devlet denen şeyin büyük bir kısmı sadece "yalan dolandır".¹⁴⁸ O, bu durumun nedenini şu şekilde açıklar: Devlet, ancak toplum ile uygarlığın elverişli şekilde sağlayamadığı sayılı bazı hususları gidermek için gereklidir. Devletin faydalı bir surette bunlara ekleyebileceği her şeyin, ortak rıza yoluyla ve devlet işe karışmadan gerçekleştirildiği durumlar pek çoktur.¹⁴⁹ Çünkü insanın kendisini içinde bulunduğu koşullara uydurma konusunda doğal bir yeteneği vardır. Bu yeteneklerin ve kaynakların daha çok çeşitli olmasından dolayı toplum buna fazlasıyla sahiptir. Şayet "resmi yönetim" ortadan kalkarsa toplum hemen harekete geçmeye başlar, genel bir ortaklaşma oluşur ve bu topluma yansiyarak ortak menfaat ve ortak güveni meydana getirir.¹⁵⁰ Böylece toplum, "resmi yönetim" in ortadan kalkmasından önceki gibi varlığını ve düzenini devam ettirir. Paine bu durumu Locke'a benzer bir şekilde ama daha kesin bir biçimde vurgular. "Resmi yönetim" in yıkılmasıyla toplumun dağılacağı iddiası, gerçeklerden o kadar uzaktır ki, devletin ortadan kalkması ters bir etki yaparak toplumu daha sıkı bir şekilde birleştirir. Toplum bir zamanlar devlete emanet etmiş olduğu her şeyi geri alır ve bu geri alış vasıtasıyla işler.¹⁵¹ "Zaten insanlar arasında devam eden düzenin büyük kısmı devletin eseri değildir. Bu düzenin kökeni toplum ilkelerinde ve insanın doğal yaradılışındadır. Devletten önce de vardı, devlet denen şekil ortadan kalkarsa yine var olur."¹⁵² İfadeleriyle Paine, sivil toplum ile devleti net olarak ayırır.

Diğer taraftan, hükümetlerin yönetilenler ve yönetenler arasında bir anlaşma sonucunda ortaya çıktığı iddiasını da doğru bulmaz; çünkü hükümetler bulunmadan önce insanların bulunması zorunluluğu karşısında, hükümet ortaya çıkmadan evvel

¹⁴⁶ Keane, *a.g.e.*, s. 48.

¹⁴⁷ Keane, *a.g.e.*, s. 60.

¹⁴⁸ Paine, Thomas, *İnsan Hakları*, Çeviren: Mehmet Osman Dostel, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1988, s. 195,196.

¹⁴⁹ *a.k.* s. 196.

¹⁵⁰ *a.k.* s. 196.

¹⁵¹ *a.k.* s. 197.

¹⁵² *a.k.* s. 197

bir aşamanın bulunması gereklidir. Bu durumda en başta anlaşma yapılacak bir yöneticinin bulunmadığını söyler. Öyleyse hükümetler kişilerin birer birer kendi kişilik ve egemenlik haklarına dayanarak birbirleriyle anlaşmaya girmeleri sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu durum ise siyasal yönetimin kurucu unsuru olan toplum (bu anlamda sivil toplum) ile devletin yine ayrı düşünüldüğünün açık bir göstergesidir.¹⁵³

Paine devletin, toplumu oluşturan bireyleri bir arada tuttuğu konusundaki inancında bir yanılğı olduğunu belirtir. Devlet, bireyleri bir arada tutması bir yana, insanlığı ayrılık içine düşürmüş, onu doğal birliğinden koparmış ve bu yolla da toplumsal kargaşaların doğmasına neden olmuştur. İnsanların ticari niyetle ya da devletin karışmadığı herhangi bir işte bir araya gelerek kurdukları ve sade geleneklere dayalı olarak işleyen ortaklıklar birçok kişinin doğal olarak bir araya gelmekte olduklarını gösterir. Bu durumda Paine devlet dışında kendi kurallarına göre faaliyet gösteren bir örgütler bütününden söz eder ki, bu da devlet dışında bir sivil toplum alanının varlığının kabulü demektir.¹⁵⁴

Devlet iktidarının, sivil toplum lehine sınırlandırılması gerektiğini belirten Paine, bunun nedenini de; bireylerde topluma dönük bir doğal eğilimin varlığıyla açıklar. Devletlerin oluşumundan önce de var olan bu doğal toplumsallık, bireylere sadece karşılıklı “özçıkâr” ve paylaşılan bir karşılıklı yardım duygusu temeli üzerine inşa edilen barışçı, mutlu rekabet ve dayanışma ilişkilerini kurma olanağını vermektedir. Devlet gerekli bir kötülük, sivil toplum ise niteliği belirlenmemiş bir iyilik sayılmıştır. Meşru devlet, toplumun ortak çıkarı için iktidarın temsilcilere devredilmesinden başka bir şey değildir. Sivil toplum ne kadar mükemmelse kendi işlerini de o ölçüde kendisi düzenlemekte ve yönetime, o ölçüde az fırsat bırakmaktadır.¹⁵⁵ ”Medeniyet ne kadar gelişirse hükümete olan ihtiyaç o derece azalır, çünkü medeniyet, o nispette daha fazla kendi işlerini düzenlemektedir ve kendi kendini idare eder”.¹⁵⁶ Sivil toplum kendi kendini yönetme kapasitesine daha fazla güven duydukça, devlet kuramlarına ve yasalara daha az ihtiyaç olur. Güven sahibi ve “öz yönetimli” bir toplum, sivil toplumun çeşitli kesimlerinin doğal etkileşimini sağlamakta, siyasal birimlere asgari düzeyde gerek duyar.¹⁵⁷

Paine’in özgürlükçü görüşüne göre, sivil toplumun gelişebilmesi için bireylerin doğal haklarını özgürce kullanmaları gerekir. Bu anlayışa göre tüm bireyler, doğuştan eşittirler ve eşit doğal haklara sahiptirler. Paine, doğal hakların bireyleri birbirlerine saygı göstermeye meylettirdiğini belirtmektedir. Doğal haklar, bireylerin başkalarının doğal haklarına zarar vermeksizin veya bunları çiğnemeksizin özgürce, makul bir şekilde ve kendi huzur ve mutlulukları için hareket edilebilmesini sağlar. Ona göre, Tanrı’nın verdiği bu haklar ne iptal edilebilir ne devredilebilir ve ne de bırakılabilir.¹⁵⁸

153 Paine, *a.g.e.*, s. 195

154 Doğan, *a.g.e.*, s. 82

155 Akpınar, *a.g.e.*, s. 18

156 Keane, *a.g.e.*, s. 60

157 Paine, *a.g.e.*, s. 198

158 Keane, John, *Demokrasi ve Sivil Toplum*, (Çev.: Necmi Erdoğan), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 75.

Sivil topluma etkinlik tanınan ve “sınırlı devlet” olarak ifade edilen yönetim anlayışı, Paine tarafından çok açık bir biçimde ortaya konulmuştur. Paine devlet iktidarının, kendinden önce de var olan “doğal toplumsallık” ve “paylaşım-dayanışma” ilişkileri üzerine kurulu sivil toplum lehine sınırlandırılması zorunluluğunu belirtmiştir.¹⁵⁹ Onun fikirlerinde otorite-özgürlük çelişkisi açıkça hissedilir. Devlet, sivil özgürlükler için potansiyel bir tehlike olarak değerlendirilmiştir. Çözüm olarak da sivil toplumun kendi kendini örgütlediği ve siyasal iktidarın hukukla sınırlandığı sivil toplumun önceliğine dayalı bir model ortaya koyar.¹⁶⁰ Ona göre, “despot devlet” tarafından kuşatılmış ve baskı altına alınmış toplum, ancak onu oluşturan bireylerin kendi kendini yönetmeye ilişkin güvenlerinin artması ve birbirleriyle özgürce etkileşimde bulunmalarıyla bundan kurtulabilecektir. Eğer devletler doğal haklar temeli üzerine kurulmuşlarsa, bireyler ve gruplar arasındaki çatışmalar, eşitsizlikler yok olacak, toplumsal karışıklık ve bölünme yerini “medenileşmiş” bir toplumun içten gelen birleşmesine bırakacaktır.¹⁶¹ Doğal hakların ön plana çıkarılması ve devletin meşruluk kaynakları tartışması; anayasal yönetim, eşit doğal haklar, rıza ve topluma saygı ilkeleri çerçevesinde sivil toplumun potansiyel bir devlet karşıtı alan olarak anlaşılması ve kavramlaştırılmasını beraberinde getirmiştir.¹⁶²

2.1.3.3.2.G.W. FRIEDRICH HEGEL’DE SİVİL TOPLUM

Sivil toplum kavramını devletten büyük ölçüde ayırmış, karmaşık bir toplumsal düzen olarak ele alan ilk düşünürün Hegel olduğu söylenilebilir.¹⁶³ Hegel, sivil toplum kavramını siyasal toplumun karşılığı olarak değil, bugünkü anlamıyla bağımsız bir kavram olarak kullanmıştır.¹⁶⁴ Belirtmek gerekir ki, burada kullanılan “bugünkü anlamıyla” ifadesinden kast edilen sadece sivil toplumun, siyasal toplumdan ayrı bir alanı belirtiyor olmasıdır.

Hegel’in kullanımında sivil toplum çok da olumlu bir anlam kazanmamaktadır; sivil toplum, sürekli olarak devlet gözetimine ve denetimine ihtiyaç duyan sakatlayıcı bir varlık-yapı olarak görülmektedir. Hegel’in yorumu siyasal iktidara ve bu iktidarın otoriter potansiyeline daha az duyarlı olmasına karşılık, sivil toplum fikrinin modernleşmesine iki yeni katkıda bulunmaktadır.¹⁶⁵

Birincisi, sivil toplum, Paine’nin savunduğu modelden farklı bir biçimde, doğal özgürlük durumu olarak değil de ataerkil aile ile devlet arasında “konumlanan” ve tarihsel süreç içerisinde üretilmiş olan ahlaki yaşam alanı olarak kavranır.¹⁶⁶ Hegel’e göre sivil toplum, liberal sözleşmecî aydınlanma filozoflarının aksine önceden verili ve değişmez bir yaşam kaynağı değildir. Yani sivil toplum, uzun bir

159 Keane, *Sivil Toplum ve Devlet*, s. 66.

160 Tosun, *a.g.e.*, s. 47

161 Doğan, *a.g.e.*, s. 85.

162 Tosun, *a.g.e.*, s. 47.

163 *a.k.* s. 47.

164 Boobbio, Norberto, “Gramsci ve Sivil Toplum Kavramı”, (Çev.: Mehmet Küçük), içinde. *Sivil Toplum ve Devlet*, (Derleyen: John Keane), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 99.

165 Arslanel, *a.g.e.*, s. 17.

166 Keane, *Sivil Toplum ve Devlet*, s. 67.

tarihsel dönüşüm sürecinin, modern dünyanın bir ürünüdür.¹⁶⁷ Ekonomiyi, toplumsal sınıfları, meslek birliklerini ve refah ile “uygar hukukun” yürütülmesinden sorumlu kurumları kapsar. Sivil toplum, özel kişilerden, sınıflardan, gruplardan ve faaliyetleri “uygar hukuk” tarafından düzenlen ve bu nitelikleriyle de siyasal devletin kendisine doğrudan bağlı olmayan kuramlardan oluşan bir “mozaiktir”.¹⁶⁸

Hegel’in sivil toplum kuramına yaptığı ikinci yeni katkıda doğallık eleştirisinden çıkar. Ona göre, sivil toplumun çeşitli öğeleri arasında zorunlu bir “özdeşlik” ve uyumdan söz edilemez. Sivil toplumun “çoğul etkileşim” ve “birlikte dayanışma” biçimleri çoğunlukla karşılaştırılamaz, kırılğan ve ciddi çatışmalara maruz bir haldedir. Modern sivil toplum özel çıkarların özel çıkarlarla karşılaştığı, dinmek bilmez mücadelelerinin yaşandığı bir kavga alanıdır.¹⁶⁹ Sivil toplum, bireysel (özel) çıkarların çatışma alanı olduğundan bireyin yalnızca kendi amacına yönelmektedir. Dolayısıyla sivil toplumun kendi çelişkilerini çözmek için gösterdiği çaba yetersizdir.¹⁷⁰ O halde, sivil toplum kendi haline bırakılamaz. Burada devletin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Devlet bir faaliyet alanı içinde, sivil toplumu düzenler ve toplumun üstün çıkarları ile bireylerin özel çıkarlarını uzlaştırır.¹⁷¹ Diğer bir ifadeyle, sivil toplumun, “sivil” olarak kalabilmesi için siyasal olarak düzenlenmesi gerekir. Sivil toplumdaki adaletsizliklerin giderilmesini ve “tikel çıkarların” evrensel bir siyasal topluluk içerisinde “sentezlenmesini”, ancak yüksek kamu gücü sağlayabilir. Bu bakış açısından ideal devlet, ne sürekli savaş halinin hüküm sürdüğü bir doğal durumun aşırı bir olumsuzlanması, ne doğal toplumu koruma ve tamamlama aracı ve ne de doğal olarak verili olan ve kendini yöneten bir sivil toplumun basit idare aygıtıdır. Aksine Hegel’in anlayışında devlet, yeni bir noktadır.¹⁷²

“Hegel’de devlet, devlet öncesi toplumun “alıkonulması” ve aşılması olarak ele alınır, yani devlet (Locke modelinden farklı olarak) yalnızca önceki evreyi mükemmelleştirmekle kalmaz, aynı zamanda yeni bir çekim merkezidir. Ama (Hobbes modelinden farklı olarak) mutlak bir olumsuzlama ve bundan dolayı bir alternatif oluşturmaz”.¹⁷³ Bunun yanında Hegel, devleti, doğal eğilimlerin etkisiyle değil bir gereksinim nedeniyle doğan taleplerin zorunlu kılması sonucu bir biri ile hukuksal ilişkilerde bulunan, aralarında hukuksal ilişki bulunan insanların bir araya gelmesiyle oluşan bir bütün olarak görmektedir. Yine de buradan hareketle onun bir hukuk devleti tanımı ortaya koyduğu söylenemez.¹⁷⁴

Hegel için “aile” ve sivil toplum “mükemmel ahlaki devlet”e ulaşmada birer aşamadır. Devlet, özgürlüğe ulaşmaktır. Özgürlük ancak devlet içerisinde elde edilebilir.¹⁷⁵ Devlet, sivil toplumu içerir ve yalnızca biçimsel olan bir evrenselliği işlevsel bir gerçekliğe dönüştüren,¹⁷⁶ yani doğal toplumu yeniden sunan ve aşan

167 Keane, *Demokrasi ve Sivil Toplum*, s. 76.

168 Doğan, *a.g.e.*, s. 114.

169 Keane, *Demokrasi ve Sivil Toplum*, s. 76

170 *a.k.* s. 77

171 Savran, Gülnur, *Sivil Toplum ve Ötesi*, Rousseau, Hegel, Marx, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1987, s. 141-142.

172 Bumin, Kürşat, *Sivil Toplum ve Devlet*, Yazko, İstanbul, 1982, s. 33,34.

173 Keane, *Demokrasi ve Sivil Toplum*, s. 77.

174 Bobbio, *a.g.m.*, s. 93.

175 Doğan, *a.g.e.*, s. 141.

176 *a.k.* s. 143.

devlettir.¹⁷⁷ Bu bağlamda sivil toplum da, devletin en üst egemenlik düzeyince düzenlenmesi, kontrol altına alınması ve “feshedilmesi” gereken bir bozukluğun, sefaletin, fiziksel ve ahlaksal çürüklüğün hüküm dönemidir.¹⁷⁸ Sivil toplum, bireylerin bir çıkar ortaklığı, menfaat beraberliğidir. Bu nedenle toplumda bir genel geçer değer yoktur. Sivil toplum bir “atomlaşma” sistemidir. Buna rağmen sivil toplumda özelin geneli büsbütün gölgede bıraktığı sanılmamalıdır. Sivil toplumda özel irade, aileden daha ileri ve daha derin olarak genel iradeye tabi olmayı öğrenir. Ama yine bir eksiklik vardır ve bu eksikliği devlet giderecektir. Bireyin iradesi ile kamusal irade ancak devlette tam bir uyum haline gelir ve kaynaşır. Ancak devlet, tek tek iradelerin toplamı değil, akıllı, canlı bir bütündür.¹⁷⁹

Diğer yandan, Hegel, sivil toplum içindeki bireylerin bir yapıya dahil olmalarını, onun üyesi durumunda bulunmalarını, benzer özellikler ve ihtiyaçların bir sonucu olarak görür. Bu benzer özellikler ve ihtiyaçların bir araya getirdiği bireyler, özel menfaate yönelik kişisel amaçlarını “evrensel’e dönüştürme yeteneği kazanırlar; bu haliyle sivil toplum (meslek örgütleri), Hegel’e göre geçiş alanıdır. Çünkü “meslek örgütleri ruhu” giderek, kendi içinde “devlet ruhu”na dönüşür.¹⁸⁰ Başka bir ifadeyle, menfaatlerin gerçekleşmesi için bir araç olan sivil toplum, aynı zamanda, meslek örgütleri aracılığıyla, bireyleri bir araya getirmekte ve tam olarak devlette gerçekleşen bir ortak bilincin oluşturulması konusunda yönlendirmektedir.¹⁸¹

Hegel ekonomiyi sivil toplum alanı olarak belirlemiştir. Ancak ekonominin söz konusu olduğu sivil toplum nihai olarak siyasal toplum dışında özerklik anlamına gelmez. Aksine onun düşünce sisteminde toplumun her katmanının olduğu gibi sivil toplumun da “ahlaksal iyilik” niteliği kazanan devletçe sıkı bir denetim altına alınması gerekir.¹⁸²

Sivil toplumu devleti sınırlayan bir toplumsal düzlem olarak düşünmeyen Hegel düşüncesi, çoğulcu demokrasi düşüncesine uzaktır. Hatta çoğulcu toplumsal yapının devletin yüksek amaçlarını zedeleyici olması nedeniyle ortadan kaldırılması gerekir. Birey, Hegel’in siyasal modelinde devletin yüksek amaçları uğrunda feda edilmiştir. Toplumun varlığı da devletin amaçlarına hizmet amacına göre düzenlenmiştir. Bu nedenle sivil toplumun varlığını özerk olarak sürdürmesi değil çizilen devlet modeline göre kendine verilen rolle sınırlı olarak devam etmesi söz konusudur.¹⁸³

Kısacası, sivil toplum konusunda en kesin ve ayrıntılı ayrımı yapan Hegel, sivil toplumu farklı, kendine has özellikleri olan ve aynı zamanda birçok sorunları ve eksiklikleri olan bir alan olarak tanımlamıştır. Bunların yegâne çözümü ise devlettir. Sivil toplum, siyasal toplumdan tam olarak ayrılır ama devletin gelişiminde de bir aşamadır.

177 Bobbio, *a.g.m.*, s. 93.

178 Keane, *Demokrasi ve Sivil Toplum*, s. 77.

179 Bobbio, Norberto-Texier, Jacques, Gramsci ve Sivil Toplum, (Çev.: Arda İpek- Kenan Somer), Savaş Yayınları, Ankara, 1982, s. 14,15.

180 Doğan, İsmail, *Sivil Toplum, Ondan Bizde de Var*, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 25.

181 Akpınar, *a.g.e.*, s. 24.

182 Doğan, İlyas, *a.g.e.*, s. 158.

183 *a.k.* s. 158-159

2.1.3.3.TOCQUEVILLE VE SİVİL TOPLUM

Günümüzde sivil toplum konusunda yapılan tartışmalarda görüşlerine sıkça başvurulardan birisi de Alexis Tocqueville'dir. Tocqueville, bu konudaki görüşlerini ünlü eseri "Amerika'da Demokrasi"de (1835) ele almıştır.

Tocqueville sivil toplum-siyasal toplum (devlet) ikilemini, sivil toplum, devlet ve siyasal toplum şeklinde üçlü bir yapıya dönüştürmüştür. Devlet ve sivil toplumdan ayrı bir siyasal toplumun varlığını ileri sürmüş, bunun farklı yönlerini ortaya koymuştur.¹⁸⁴ Devlet, kendi demokratik meclisiyle, mahkemeleri, yönetim kademeleri, güvenlik birimleri ve ordusuyla mevcuttur.¹⁸⁵ Özel menfaat ve ekonomik faaliyet alanı olan sivil toplum ise "kapitalist ekonomi"yle özdeşleştirilen sivil topluma karşılık gelir. Bu konuda Tocqueville farklı bir biçimde siyasal toplum ayrılığını ortaya koyar. Böylece siyasal olma niteliğinin devletin tekelinde olmadığının savunuculuğunu yapar.¹⁸⁶ Aslında ortaya konan, siyasal toplum, devlet ve sivil toplum arasındaki siyasal nitelikteki aracı kuramların etkinleştirilmesi anlamına gelecektir. Bunun amacı ise siyasal iktidarın birden fazla ve farklı ellere dağılmasını sağlayarak, demokrasinin felce uğramasını engellemektir.¹⁸⁷

Tocqueville, eserinde temel olarak, Hegel'in savunduğu evrensel bir devlet anlayışının arkasında saklı duran tehlikelere dikkat çekmiştir. Ona göre, toplumların karşılaştığı en büyük tehlike, bireysel çıkarların doğurduğu çatışma ve düzensizlik değil; bu düzensizliği önleyeceği ümidiyle seçilen "devlet despotizmi" biçimidir. Toplumsal yaşam, toplumu bir bütün olarak temsil etme ve koruma iddiasındaki siyasal kuramların altında ezilmektedir. Sivil toplumun siyasal aygıtı verdiği iktidar, sivil toplumun kendisine karşı çevrilmiştir. Toplum, demokrasi adına refahını sağlayan ve özgürlüklerini çalıp "yağmalayan", meraklı ve her şeye karışan devlet iktidarının hükmü altına girmektedir. Böyle bir yapıda siyasi iktidar toplumu ne geriletecek ve ne de ilerletecek bir şekilde mevcut durumu sürdürür ve toplumda idarenin başındakilerin iyi düzen ve toplumsal istikrarı adına verdikleri uyusukluğu sürekli hale getirir.¹⁸⁸

Bu, insan yığınlarının üstünde onların isteklerini yerine getiren ve "kaderlerine bekçilik eden güç", mutlak, düzenli, tedbirli ve ılımlıdır. Böylesi bir hükümet, mutlulukların tek egemeni ve tek aracı olmak koşuluyla, yığınların mutluluğu için çalışmaya hazırdır. Güvenliklerini sağlar, ihtiyaçlarını planlar ve yerine getirir, eğlenmelerini kolaylaştırır, önemli sorunlara çözüm getirir, üretimi yönlendirir ve mirasın bir kuşaktan diğerine geçmesini ve paylaşımını sağlar. Böylelikle özgürlüğün kullanılmasını günden güne yararsız bir hale getirir.¹⁸⁹ Özgürlüğü bu şekilde yararsız hale getiren bu güç aynı zamanda toplumu da kuşatır.

184 Akpınar, *a.g.e.*, s. 40.

185 Tocqueville, *De Alexsis, Amerika'da Demokrasi*, (Çev.: İhsan Seal- Fatoş Dilber), Yetkin Yayınları, Ankara, 1994, s. 50 vd. ve 64 vd.

186 Akpınar, *a.g.e.*, s. 40.

187 Eker, *a.g.e.*, s. 54.

188 Keane, *Demokrasi ve Sivil Toplum*, s. 79,80.

189 Tocqueville, *a.g.e.*, s. 266.

Bu güç toplumun her bireyini “güçlü pençesi”nin içine aldıktan ve istediği gibi biçimlendirdikten sonra tüm toplumu da avucunun içine alır. Toplumu karışık kurallar ağıyla örür ve en yetenekliler bile bu kurgunun dışına çıkamazlar. İnsan iradesi yumuşatılmış ve yönlendirilmiştir artık. Hükümeti çoban, halkı da çekingen ve çalışkan bir sürüye dönüştüren bu güç zalim değildir; ama halkı baskı altında tutar, kuvvet ve yüreklilikten yoksun bırakır ve aptallaştırır.¹⁹⁰

Tocqueville, seçimle gelen bu devlet despotizmini önlemek için devlet ve sivil toplum alanlarında iktidar tekellerine engel olacak yapıların güçlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Despotizmi engelleyecek siyasal yapıların ise, devlet denetimi dışında kalan sivil birliklerin oluşturulması ve geliştirilmesiyle mümkün olabileceğini söylemektedir. Ona göre, bilim ve edebiyat çevreleri, okullar, yayınevleri, yurtlar, imalat işletmeleri, dini cemaatler, belediyeler ve bağımsız aile gibi sivil birlikler devlet despotizminin önündeki en büyük etkidir.

Tocqueville, sivil birliklerin var olmaları ve eşgüdümlerinin sağlanması bakımından daima merkezileşmiş devlet kuramlarına bağlı olduklarını kabul eder. Ancak, bireylerin ve grupların özgürlük ve eşitliği, yerel özgürlükleri besleyen ve “tikel çıkarların” etkin şekilde ifade edilmesini sağlayan örgütlenmelerin korunmasına da bağımlıdır. Devletten bağımsız, çoğulcu ve örgütlü bir sivil toplum, demokrasinin olmazsa olmaz koşuludur. Her kim devlet ile sivil toplumun birleşmesini teşvik ederse, demokratik devrimi tehlikeye atmış olur. Önünde toplumsal engeller olmayan devlet iktidarı her zaman tehlikeli ve sakıncalıdır, despotizme çıkarılmış davetiyedir.¹⁹¹

Diğer taraftan Tocqueville, eşitlik-özgürlük dengesini bir sorunsal olarak ele almıştır.¹⁹² Bu iki kavramın aynı düzeyde olmadığını belirtmiştir. Ona göre, kişilerin özgürlüğe olan duyguları ve eşitliğe karşı hissettikleri aslında farklı iki şeydir. Demokrat çağların insanını büyüleyen eşit olmak özel bir haz verir ve insanın toplumun diğer imkânlarından yararlanacağına sıkıca eşitliğe sarılmasına neden olur. Çünkü eşitlik yaşadıkları çağı diğerlerinden ayıran bir özelliktir. Ayrıca insanlar eşitliğe, sonsuza dek süreceğini sandıkları için sıkıca bağlanırlar. Oysa siyasal özgürlük çok da kolay yitirilebilir. Ona sıkıca sarılmayı ihmal etmek, yitirilmesine izin vermek demektir.¹⁹³

Özgürlüğün getirdiği yararlar belli bir süreçten sonra görülür. Onları oluşturan sebeplerde yanılmak kolay olur. Eşitliğin yararları hemen fark edilir, kaynaklarına inmek basittir.¹⁹⁴ Eşitlik ilkesi siyasal dünya da uygulanmadığı halde halk tarafından uygulanabilir bir niteliktedir. Hayatın keyfini çıkarma, aynı mesleğe girme, aynı yerlere gidebilmek için kullanılan eşit haklar geçerli olabilir. Kısaca insanların yönetimde eşit görevler almasalar bile aynı biçimde yaşama ve servet arama hakları vardır.¹⁹⁵ Eşitliğin doğurduğu tutku hem güçlü hem de herkes içindir.

190 Tocqueville, *a.g.e.*, s. 266.

191 Rowley, *a.g.m.*, s. 402.

192 Keane, *Demokrasi ve Sivil Toplum*, s. 82

193 Eşitlik konusunda ayrıntılı bir açıklama için bkz. Öden, Merih, *Türk Anayasa Hukukunda Eşitlik İlkesi*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2003.

194 Tocqueville, *a.g.e.*, s. 164, 165.

195 *a.k.* s. 165.

Siyasal özgürlük çaba harcanılmadan ele geçmez, ödün vermeden alınan siyasal özgürlük ise mutluluk vermez. Eşitlikte mutluluğu kişi kendine sunar, hayattaki basit olaylar bile mutlu bir olay niteliğine bürünür, onların “tadını çıkarmak” için bu duyguyu yaşamak bile tek başına yeterlidir.¹⁹⁶

Bu eşitlikçi yapıyı doğuran modernleşmeyle gelen değişimlerdir. Modern toplumda birey, aile ve diğer hiyerarşik toplumsal yapılardaki doğal bağlardan kopmuştur. Özgürleşmiş birey kendini bu tür eşitlik ilişkisinin olmadığı toplumsal kuramlara itaat zorunda hissetmez. Gerekirse bağımsız hareket edebilme serbestisine sahiptir. Yani modern toplum insanın geleneksel toplumsal bağlarının gevşediği ve bunun aksine bireyin “atomize” hale geldiği bir toplumdur.¹⁹⁷

Tocqueville eşitliğin neden olduğu demokrasi ile devlet-birey ilişkilerinde sorunlara neden olacak daha başka hususlara dikkat çeker. Ama tabi ki bu, onun, eşitliği büsbütün kötü ve olumsuz bir manada değerlendirdiği anlamına gelmez.

Toplumsal yaşamdaki “atomizasyon” modern toplumdaki bireyleşme eğiliminin olumsuz bir yönü olarak karşımıza çıkar. Modern dünyadaki özgürlük düşüncesi bencilleşen bireylerden oluşan bir toplumda anlamsız kalma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bireyin bu denli yalnız başına kalması ve “siyasal otorite” tarafından kuşatılması demokrasi açısından tehlikelidir. Devletin merkezi gücünün artması hem kişi hak ve özgürlüklerinin çiğnenmesi tehlikesini beraberinde getirmekte, hem de bireyi adeta içinden çıkılmaz bir duruma itmektedir. Bu durum bireyin giderek özgürlük bilincini yitirmesini ölümcül bir hastalığı andıran baskı rejimi, insanları aralarında böldüğü sürece sürekliliğini sağlar. Bencillik bu rejimin bünyesine uyar. Toplumun refahı için çalışanlar onun gözünde “asidir”. Ona göre iyi yurttaş, kendinden başkasını düşünmeyen yurttaşdır. Baskı rejiminin doğurduğu kötülükleri eşitlik besler. Baskı rejimi, eşitlikle birlikte, zararlı bir şekilde birbirini tamamlar ve birbirine de yardım eder. Eşitlik halkın birbirini düşünmemeyi, baskı rejimi ise “genel kayıtsızlığı” bir erdem olarak saymayı benimser.¹⁹⁸

Öte yandan halkın eşitsizliğinin söz konusu olduğu bir devlette insanların kaba kuvvete karşı bağımsızlıklarını korumaları güçleşir. Aralarında hiç biri bu güçle savaşacak kadar güçlü değildir. Egemenliği ancak birleşerek koruyabilirler. Böylesi bir birlik de her zaman söz konusu olmayabilir.¹⁹⁹

Tocqueville, insanların bu özelliklerinin yani özgür olmak istemelerine kıyasla eşit olmanın onlar için daha önemli olmasının, yukarıda da belirttiğimiz gibi devlet, birey ilişkisi ve kişi hakları ile özgürlüklere saygı konusunda önemli tehlikelere neden olduğunu ortaya koymuştur. Ona göre, Amerikalılar, insanları birbirinden uzak tutan eşitliğe karşı özgür kurumları silah olarak kullanarak mücadele etmişler ve başarılı da olmuşlardır. Aynı zamanda siyasal yaşamı ülkenin dört yanına yayıp olabildiğince çok yurttaşın birlikte davranma imkânlarını hissetmesini sağlamayı da öngörürler.²⁰⁰ Bununla beraber, diğer toplumlarda

196 Tocqueville, *a.g.e.*, s. 164.

197 *a.k.* s. 165,166.

198 Doğan, İlyas, *a.g.e.*, s. 88.

199 *a.k.* s. 89.

200 Tocqueville, *a.g.e.*, s. 169.

demokrasinin sağlayacağı eşitliğin bireyi devlet karşısında güçsüz bırakan ve doğal olarak özgürlükler açısından oluşan tehdidin olmayacağı anlamına gelmez.²⁰¹

Tocqueville, bu görüşleriyle aynı zamanda kendi toplum ve devlet anlayışını da ana hatlarıyla ortaya koymuş olmaktadır. O, bir siyasal sistemin sadece özgürlükleri ve eşitliği yani doğal hakları benimsemesini yeterli bulmaz. İnsan haklarının devlet otoritesi karşısında dokunulmazlığını sağlamak için çoğulcu bir toplumsal yapının gerekliliğine dikkat çeker. Bu çoğulcu toplum, örgütlüdür. Bunun aksine yığınlar halinde eşit bireyi, kamuoyunda oluşan fikirler biçimlendirir.²⁰²

Tocqueville, ayrıca ilginç bir şekilde Amerika'da bir çoğunluğun baskısından söz etmektedir.²⁰³ Ona göre, demokratik yönetimlerin özü çoğunluğun kesin egemenliğidir. Demokratik ülkelerde buna karşı koyan hiçbir kuruluş yoktur.²⁰⁴ Örneğin bir kişi haksızlığa uğradığında nereye başvurabilir? Eğer bunun cevabı kamuoyuysa, zaten çoğunluk kamuoyudur, yok eğer yasalarsa o da çoğunluğun temsilcisidir, çoğunluk tarafından seçilmiştir ve onun elinde "pasif" bir oyuncaktır.²⁰⁵ Yine aynı şekilde Amerika'da çoğunluk, düşünce özgürlüğünün çevresine belli bir sınır çizmiştir. Bu sınır dışına çıkmamak şartıyla her yazar istediğini yazabilir ama dışarı çıktığında da artık ona "acımaktan" başka bir şey yapamayız, sürekli acı çeker ve acımasız bir şekilde eleştirilir; sonunda kanunun şartlarına boyun eğmek zorunda kalır.²⁰⁶

Tocqueville, çoğunluk baskısına dayanarak Amerika'da düşünce özgürlüğünün dahi olmadığını söylemektedir.²⁰⁷ Kast edilen bu durum yasal düzenlemede düşünce özgürlüğünün olmaması noktasında değildir. Çoğunluk kişi üstünde her bakımdan öyle bir baskı oluşturmaktadır ki, kişi kendinde çoğunluk fikrinin dışına çıkabilecek gücü bulamamakta, çoğunluk fikrinin aksi düşüncelerini açıklayamamaktadır.

Tocqueville'in aslında Amerikan toplumunun demokratik gözleminden ortaya koyduğu teorik düşünceleri, tartışmaya açıktır. Ancak bir kere oluştuktan sonra önüne geçilmez olan ve özgürlükleri çiğneyebilen çoğunluk baskısının bir gerçek olduğu da verilen örneklerle ortaya çıkmaktadır. Çoğunluğun "mutlak gücünün" baskısını, oluştuktan sonra gerek yasama, gerek yürütme ve idare düzeyinde görme imkânımız vardır.²⁰⁸

Özgürlüğün ve eşitliğin iki yönü olmasının ve Amerika'da koşulların eşitlenmesine bağlı olarak gelişen bireyciliğin sonucu olan çoğunluk baskısı (onun yanı sıra devletin büyümesinin olumsuzlukları) ve sapmaların önüne geçmek çaresi de vardır. Bu çare, diğer demokratik ülkelerden farklı bir toplumsal yapısı olan Amerikan toplumu içinde, örgütlenme ve basın özgürlüğünün kullanılması

201 Tocqueville, *a.g.e.*, s. 48.

202 *a.k.* s. 170.

203 *a.k.* s. 48.

204 Doğan, İlyas, *a.g.e.*, s. 90.

205 Erdinç, Tahsin, "Alexis Tocqueville ve ABD'de Sivil Toplumun Temelleri (Sivil Toplum Örgütleri ve Kurumları)", Yeni Türkiye, Sivil Toplum Özel Sayısı, Sayı: 18, Yıl: 3, 1997, s. 389.

206 Tocqueville, *a.g.e.*, s. 95.

207 *a.k.* s. 99.

208 *a.k.* s. 101.

sonucunda doğmuş kuramların (çatışma ve anlaşma birimleri, sivil toplum örgütleri) ta kendisidir.²⁰⁹

Tocqueville, demokrasinin egemen olduğu yönetimlerde devlet gücünü sınırlamak ve toplum çoğunluğunun yukarıda açıklandığı üzere, neden olabileceği olumsuzluklar ve baskıların önüne geçmek için oldukça yaygın bir şekilde örgütlenmiş bir toplum anlatır. Toplumdaki bu örgütlenme devlet gücünü kullananlar dışında ve sivil niteliklidir.²¹⁰

Tocqueville, “günümüzde örgüt kurma hakkı baskıya karşı geçerli bir garanti niteliğindedir”²¹¹ ve “insanların, çoğunluğun baskısına karşı kendilerini korumaya yardımcı olan örgütlerden söz etmek istiyorum”²¹² demekle, sivil toplum örgütlerinin, hem bireyi hem de bireyin hak ve özgürlüklerini her türlü baskıdan korumada ne ölçüde bir öneme sahip olduklarını belirtmiştir.

Düşünür, ayrıca sivil toplum örgütleri içerisindeki bir tehlikeye de dikkat çeker. Bu tehlike tıpkı toplumdaki çoğunluk baskısının, örgüt içerisinde yaşanmasıdır. Tocqueville’ye göre, “örgüt üyeleri, nöbetteki askerler gibi parola kullanırlar. Özgür iradeleri yoktur ve pasif bir boyun eğme içerisindeyler. Çoğu kez karşı çıktıkları baskı rejiminden daha ağır ve yoğun bir baskı altındadırlar”.²¹³ Ancak düşünürün açıkladığı bu tehlikeli örgüt yapısı Avrupa’daki örgütler içindir. Oysa Amerikalılar örgütlerinde sivil yönetimden aldıkları bir yönetim biçimini uygulamaktadırlar. Toplumda olduğu gibi burada da bireyin bağımsızlığı benimsenir. Üyeler hep birlikte ortak hedefe ulaşmak için çalışırlar ama ortak çizgi benimsemek zorunda da değildirler. Hiçbiri özgür iradesinden ve düşüncesinden özveride bulunmaz ama ortak hedefe ulaşmak için de irade ve düşüncelerini bu yolda kullanır.²¹⁴ Bu örgütler azınlığı temsil ettiğinden tartışma ortamı hazırlarlar ve isteklerini açıkça ifade ederler.²¹⁵

Tocqueville, çoğunlukçu mutlak demokratik sistemlerin de insan hak ve özgürlükleri için tehdit olabileceği değerlendirmesini yapmaktadır. Böylece çoğunlukçu, hoşgörüyü dayalı, farklı seslerin de duyulabileceği bir toplumsal örgütlenmenin önemi ortaya çıkmaktadır. Bu örgütlenmenin siyasal topluma ait olmayan alanda yani sivil toplum alanında gerçekleştirilmesi gerekir. Paine de sivil toplumun kendi işlerini yürütmesi ve siyasal topluma bağımlı olmamasını savunmuştu. Ancak Paine’de Tocqueville kadar ayrıntılı bir sivil toplum modeli bulmak söz konusu değildir. Yine de her iki düşünür günümüzle uyumlu bir sivil toplum tanımlanması yapmışlardır.²¹⁶

209 Tocqueville, *a.g.e.*, s. 102.

210 Erdinç, *a.g.m.*, s. 391.

211 *a.k.* s. 391.

212 Tocqueville, *a.g.e.*, s. 172

213 *a.k.* s. 89.

214 *a.k.* s. 88.

215 *a.k.* s. 87.

216 Doğan, İlyas, *a.g.e.*, s. 98.

2.1.3.3.4.GRAMSCI'DE SİVİL TOPLUM

Bu konuda son olarak ele alacağımız düşünür günümüz sivil toplum kavramına önemli katkılarda bulunmuş olan Antonia Gramsci'dir.

Hemen belirtmek gerekir ki, Gramsci'nin sivil topluma yüklediği anlam ile Hegel'inki arasında önemli benzerlikler vardır. Her iki düşünürde de sivil toplumu sadece ekonomik çıkarların alanı değil, hukuksal ve ahlaksal öğeleri de içeren bir alan olarak nitelenmektedir. Bununla birlikte Gramsci, Hegel'de olduğu gibi sivil toplumu “hiçbir olumlu yön” bulunmayan bir alan olarak ele almamaktadır.²¹⁷

Burada Gramsci'nin sivil toplum konusundaki görüşlerine geçmeden evvel, onun sivil toplum vurgusunu anlamamızı sağlayacak olan “alt yapı-üst yapı” kavramlarını açıklamak gerekecektir.

Marxist teoride “alt yapı-üst yapı” kavramları şu şekilde ortaya konmaktadır: İnsanoğlu, etkileyen olarak çalışmaya güvenir. Çalışma sözünden hem insanın emeği, hem çalışma araçları, hem de çalışma örgütü anlaşılır. Çalışma ile doğadan geçimi sağlayacak ürünler elde edilir. Demek ki bir toplumun ana ilişkileri doğa ile olan ilişkileridir. Bu ilişkiler ise doğrudan doğruya üretime dayandığına göre, her toplum, her şeyden önce üretim ilişkileriyle tanımlanacaktır. Bu üretim sözü çözümlenirse, üç öge ile karşılaşılır. Doğal koşullar (toprağın verimi, iklim vb.), üretimi sağlayacak araçlar ve aygıtlar, dolayısıyla bunların kullanılması yani üretim tekniği, bir de toplu çalışmanın düzene sokulması yani iş bölümü. Marxist teoride üretim gücü diye adlandırılan bu öğelerin her biri, kendine göre değişir, gelişir; ama ayrı yollardan gelişmesine rağmen üçü de birbirinden ayrılamaz. Her toplumun temeli bu üretim gücüne dayanır. Bunlara toplumun “alt yapısı” denir. Toplumun “üst yapısı” denilen kültür, hukuk, siyasal kurumlar, ahlak bu üretim ilişkilerine bağlıdır. İnsanın toplumsal varlığı, bilinci ve kültürü üretim gücüne göre tanımlanır.²¹⁸ Marxist teoriye göre alt yapıda cereyan eden ilişkiler üst yapıyı biçimlendirir. Buna göre hukuksal, dinsel, siyasal kuramların ortaya çıkışı ve biçimlenişi ekonomik üretimin cereyan ettiği alt yapı alanındaki ilişkilerce belirlenir.²¹⁹

Gramsci de “alt yapı-üst yapı” kavramlaştırmasını kullanmakla beraber, onda söz konusu olan, (ilke olarak üst yapısal bir yapısal) süreçtir.²²⁰ Diğer bir ifadeyle, Marxist teoride “alt yapı” asıl ve bağlayıcı iken “üst yapı” ikincil ve bağımlı olandır. Gramsci'de bu durum tamamen tersidir. Yani asıl olan “üst yapı” dır.²²¹

217 Savran, *a.g.e.*, s. 13.

218 Akın, *a.g.e.*, s. 228.

219 Doğan, İlyas, *a.g.e.*, s. 165.

220 Babbio, *a.g.m.*, s. 116.

221 Babbio / Texier, *a.g.e.*, s. 22.

2.1.4. GÜNÜMÜZDE SİVİL TOPLUM KAVRAMI

Buraya kadar ele alınan bölümde, sivil toplum kavramının geçirdiği evrimden ve bu evrimde belirleyici olan teorilerden söz edilmiştir. İçerikleri konusunda tam bir uzlaşmaya varılmış olmasa bile, düşünürlerin, sivil toplum konusunda ortaklaşa kabul ettikleri unsurların bulunması ve ayrıca kavramın bugün gelinen son halinin anlaşılmasını kolaylaştırması, bu süreci ele almayı gerektirmiştir. Diğer bir ifadeyle, sivil toplum kavramı, onunla özdeşleştirilecek tek bir “düşünce okuluna” atfedilebilecek bir oluşum niteliğinde değildir. Ancak bazı ortak konuların bulunduğu da inkar edilemez. Örneğin, günümüzde sivil toplumun devlet dışı bir alanda olmadığını hiçbir düşünür iddia edemez. Bu da, buraya kadar üzerinde durulan yaklaşımların, “modern” sivil toplum kavramının geçirdiği dönüşümün aşamaları olarak görülebileceğini ortaya koymaktadır. Kavram artık belli nitelikleri tartışmasız içermektedir.²²²

2.1.5. SİVİL TOPLUM KAVRAMI

Terim olarak sivil toplum günümüzde, toplumun “siyasi otoritenin baskısından kurtulmasını” ifade eder. Dolayısıyla, toplumda görülen demokratik yapı, devletin kurumlarının dışında, toplumun kendi kendini yönlendirmesi anlamını taşır.²²³ Sivil toplumun diğer yandan ekonomik çıkar ilişkilerinin alanıdır. Toplum çıkar ilişkilerini, işin içine devleti karıştırmadan çözer ve böylece kendisi için özerk bir alan oluşturur. “Kendi yağıyla kavrulan”, kendi kendine yeten bir toplum.²²⁴ Bu yönüyle sivil toplum, üyeleri özellikle devlet dışı faaliyetlerle ekonomik ve kültürel üretim, ev yaşamı ve gönüllü birliklerle uğraşan ve bu faaliyetler vasıtasıyla devlet kurumları üzerinde her çeşit “baskı” ve “denetimi” uygulayarak kendi kimliklerini koruyan ve dönüştüren kurumların oluşturduğu bir bütün olarak kavranabilir.²²⁵

Sivil toplum olgusu 1980 sonrası dönemde özellikle de Sovyetler Birliği’nin dağılma süreciyle birlikte tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de sıkça kullanılmaya başlanmış ve bu dönem itibarıyla yükselmeye başlayan liberal iktisadi politikalar, insan hakları kavramlarıyla birlikte önemli bir gündem oluşturmaktadır.²²⁶

2.1.6. SİVİL TOPLUMUN NİTELİKLERİ

Sivil toplum özellikleri yönüyle ele alınca onun, birinci unsurunun “insan ve onun özgürlükleri” olduğu belirtilmiştir. İkinci unsur ise, insanın toplumsal yönünü ifade eden kamusal alan ve toplumdur. Tanımda yer alması gereken üçüncü unsur da bireysel alan ile kamusal alanın birbirinden vazgeçilmezliği ve bu iki alan arasında kurulacak olan “denge” ve “ahenk”tir. Söz konusu denge ve ahengin ise rekabete

²²² Akpınar, a.g.e., s. 49.

²²³ Bolay, Hayri, “Sivil Toplum ve Manası”, Yeni Türkiye, Sivil Toplum özel Sayısı, Yıl: 3, Sayı: 18, 1997, s. 7.

²²⁴ Türköne, Mümtaz’er, “Sivil Toplum Tanrısı Öldü mü?”, Yeni Türkiye, Sivil Toplum Özel Sayısı, Yıl: 3, Sayı: 18., 1997, s. 23.

²²⁵ Keane, *Demokrasi ve Sivil Toplum*, s. 35-36.

²²⁶ Bilge, Muhittin, “Türk Modernleşmesi ve Sivil Toplum” Ankara 2009 s.123.

dayalı, açık, çoğulcu bir karakter taşıması vazgeçilmez unsur olarak kabul edilmelidir.²²⁷ Bu bakış açısıyla sivil toplum, “insan hak ve hürriyetleri ile kamu düzeni arasındaki dengenin çoğulcu ve rekabete dayanılarak kurulduğu bir toplum” demektir.²²⁸

Bununla birlikte bugün sivil toplumun ön koşulu olmak üzere daha kapsamlı olarak beş özellik ortaya çıkmaktadır. Bu özellikleri, “toplumsal farklılaşım”, “toplumsal örgütlenme”, ‘gönüllü birliktelik’, “toplumsal düzeyde özerkleşme” ve “baskı mekanizması oluşturma” şeklinde söylemek mümkündür.²²⁹

Sivil toplumun gelişimi öncelikle toplumsal düzeydeki farklılaşma ile sağlanabilir. Toplum yaşamındaki etnik, kültürel, dinsel, ideolojik, siyasal, ekonomik veya cinsiyet noktasındaki farklılaşmalar sivil toplum için zorunludur.²³⁰ Tek-tip vatandaş, din, kültür, görüş veya anlayışın baskın olduğu yerlerde çeşitli gruplar için sosyal taban oluşamaz. Farklı demokratik talepler, programlar ve alternatif görüşler söz konusu olamaz. Sosyolojik bir kural olarak ne kadar farklılaşma olursa o kadar çok karşılıklı bağımlılık ve dayanışma söz konusu olmaktadır.²³¹ Özetle sivil toplum eşit bireylerden kurulu²³² ve aynı zamanda dünya görüşleri, çıkarları ve giyim biçimleri ve inançları birbirinden farklı olan birey ve grupların bir arada yaşayabilmelerini²³³ mümkün kılan bir alan; kişilerin iradesine dayanan birlikte yaşam alanıdır.²³⁴ Sivil toplumun temelinde yatan incelik, farklılıklara rağmen toplumsal birlik ve düzen nasıl mümkün olur düşüncesidir.²³⁵ Bir sivil toplum, içerisinde tek tek üyelerinin, gruplarının ve topluluklarının özerkliğinin, bireyler ve gruplar tarafından bir bütün olarak topluma ve onun özel merkezi organlarına ve yasalarına karşı güven altına alınmış olduğu eşitlikçi ve çoğulcu bir toplumdur.²³⁶

Diğer yandan farklılaşmış alanlarda düşünce ve siyaset üretebilecek toplumsal örgütlenmelerin de olması gerekir. Hem yasal çerçevede, hem de sosyolojik ölçekte farklılıkları sağlayacak tarzda örgütlülük sivil toplumun varlığı açısından kaçınılmaz bir zorunluluktur. Bir bakıma sivil toplum örgütlü olan toplumdur. Sivil toplum unsurlarının her hangi bir sınırlamaya maruz kalmaksızın dernek, sendika, vakıf vb. şeklinde örgütlenerek seslerini duyurabilmeleri gerekir. Örgütlenme var olan düşünsel veya kültürel birikimlerin kaçınılmaz bir

227 Akdemir, Süleyman, “*Sivil Toplum ve İslamiyet*“, Yeni Türkiye, Sivil Toplum özel Sayısı, Yıl: 3, sayı: 18,1997, s. 268,269.

228 Akdemir, a.g.m, s. 269.

229 Çaha, “*1980 Sonrası Türkiye’inde Sivil Toplum Arayışları*“, s. 31.

230 a.k., s. 31.

231 a.k., s. 74.

232 Güneş, Muharrem-Güneş, Haşan, *Türkiye’de Eğitim Politikaları ve Sivil Toplum*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2003, s. 118.

233 Sunar, İlkay, Konuşmalar Bölümü Birinci Tur, *Sivil Topluma Geçiş Ekonomik ve Sosyal Etütler Konferans Heyeti*, İstanbul, 1992, s. 10.

234 Beckman, Bjöm, “*Demokratikleşmeyi Açıklamak: Sivil Toplum Kavramı Üzerine Notlar*“, içinde. Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası, Editörler: Elizabeth Özdalga, Suna Persson, (Çev.: Ahmet Fethi), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 2.

235 Sunar, a.g.e, s. 10.

236 Güneş/ Güneş, s. 118.

sonucudur.²³⁷ Aynı zamanda örgütlenme sayesinde sivil toplumun amaçlarını, gerçekleştirecek hedefler, politikalar ve kadrolar da belirlenmektedir.²³⁸

Bununla birlikte buradaki örgütlülük elbette ki vatandaşın gönüllü birlikteliğini sağlayıcı nitelikte olan örgütlülüktür. Bireyin kendi rızasıyla kendi için meşru bir hak olarak gördüğü her türlü örgütlülük bu bağlamda bir sivil toplum oluşumudur. Fakat, sosyolojik örgütleri de sırf örgüt oldukları için sivil toplum unsurları olarak kabul edemeyiz, aynı zamanda sivil toplumun bir ön koşulu olan gönüllü birliktelik yani bu tür gruplara zorlama olmaksızın girip çıkmanın serbest olması gerekir.²³⁹ Çünkü, gönüllü birliktelik bireysel etkinliğin devam etmesini sağlarken, bireyin grup kimliği içinde kaybolup gitmesini engelleyici bir rol oynamaktadır. Önemli olan örgütlerin niteliği değildir, bireyin rızasına göre oluşup oluşmadığıdır. Bireysel iradeye dayalı katılıma sahip tüm örgütlü topluluklar birer sivil toplum unsurudurlar.²⁴⁰ Bireylerin farklılaşan alanlarda kendi arzu ve istekleriyle hiçbir zorlama olmaksızın kendi rızaları ile gönüllü olarak bir araya gelmelerinde ise, çeşitli etkenler rol oynamaktadır. Kişiler, kendilerine sosyal bir çevre edinerek yalnızlık duygusundan veya can sıkıntısından kurtulma isteği, inandığı bir çalışmayı ve örgütü destekleme isteği, yeni beceriler kazanmak ya da var olan becerilerini ilgili örgütte kullanmak suretiyle korumak isteği, yeni bir arkadaş ve dost çevresi edinmek isteği, sosyal ihtiyaçlardan olan “aidiyet duygusu”nu yaşamak isteği gibi nedenlerle gönüllü olarak sivil toplum örgütlerinde yer alırlar.²⁴¹ Ayrıca gönüllülük, insanların kendi “kabuk”larından çıkıp hem sosyal sorumluluk olarak toplumsal sorunlarla ilgilenmesini sağlar, hem de demokratik kuramların sağlıklı işlemlerini sağlamak adına gönüllü toplumsal sınıflar meydana getirir.²⁴²

Diğer yandan toplumsal örgütlerin, sivil toplum niteliği taşımaları için mutlak suretle devletten bağımsız, özerk bir varlık geliştirmeleri gerekir. Sosyal özerkliği sağlamayan, devlete “göbek bağı” ile bağlı olan gurupların devletin resmî görüşünün dışına çıkması, dolayısıyla alternatif söylemler üretmesi söz konusu olmaz. Bu nedenle sosyal örgütlerin özerkliği zorunlu bir şarttır.²⁴³ Başka bir anlatımla, sivil toplum örgütleri, başkasının desteğine bağlı olmayan, kendi kendini destekleyen, yaşamak için başkasının onayına ihtiyaç duymayan, bu yönü ile özerk kuruluşlardır. Yani sivil toplum örgütleri, kendi inisiyatifleri ile hareket eden kuruluşlardır. Gündemlerini, ne yapacaklarını ve nasıl hareket edeceklerini kendileri belirlerler.²⁴⁴ Bu anlamda özerkleşme sadece devletten ayrılmayı değil aynı zamanda devlet müdahalesinden emin olmayı da gerektirir. Zira devlet müdahalesine açık sosyal oluşumların özgün birer kimlik geliştirmeleri mümkün değildir.²⁴⁵

237 Çaha, “1980 Sonrası Türkiye’inde Sivil Toplum Arayışları”, s. 31.

238 a.k. s. 74.

239 Tağma, Korkmaz, *Yeniden Yapılanma Kuralları*, 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2001, s. 62.

240 Çaha, “1980 Sonrası Türkiye’inde Sivil Toplum Arayışları”, s. 32.

241 a.k. s. 75.

242 Tağma, a.g.e., s. 62.

243 Yaman, Yılmaz, “Gönüllülük Psikolojisi ve Gönüllü Yönetimi”, Sivil Toplum, Yıl: 1, Sayı: 2, 2003, s. 100.

244 Çukurçayır, M. Akif, *Yurttaş Odaklı Yerel Yönetim*, Çizgi Kitapevi, Konya, 2003, s. 83.

245 Çaha, “1980 Sonrası Türkiye’inde Sivil Toplum Arayışları”, s. 32; Devletin ideolojik aygıtlarının özel ya da kamusal olması pek önemli değildir, özel kurumlar da aynen devletin ideolojik aygıtları gibi işleyebilirler. Çünkü devletin (siyasal toplumun) resmi ideolojisinin, devletin örgütlediği kamu alanı dışında kalan özel kurumlar aracılığı ile de temellendirilmesi mümkündür. Bu bakımdan, devletten özerk olmak, sivilliğin derecesinin,

Sivil toplumun gelişmesinin son bir şartı da sivil toplum örgütlerinin demokratik yoldan bir baskı mekanizmasına yönelmesidir. Ancak bu baskının hukuk ve siyaset kuralları çerçevesinde şiddetten uzak bir şekilde olması gerekir. Sivil toplum örgütleri bu bağlamda devletin yanı sıra serbest piyasa koşulunun gereklerini ihlal ederek, başka bir deyişle tüketici haklarını ihlal ederek tekel oluşturmaya yönelik firmalara karşı da bir baskı unsuru haline gelmeleri gerekir.²⁴⁶

O halde sivil toplum, devletten bağımsız özerk toplumsal birimler, örgütlenmeler ve yaşam alanını yani gönüllü dernekler, sendikalar, meslek kuruluşları, şirketler, haneler, özel ve “entelektüel” yaşam ve kamuoyundan oluşan ve temel haklara, sözleşme ve rekabete dayalı, gönüllü, “ademi merkezîyetçi” ilişkiler yumağının geçerli olduğu alandır. Devlete karşı hak ve özgürlüklere dayalı, devletten bağımsız, özerk, gönüllü toplumsal örgütlenmeler, kurumlar ve toplumsal yaşam anlamında sivil toplum, özgürlükçü ve çoğulcu demokrasinin toplumsal temelidir. Bu bağlamda özgürlükçü ve çoğulcu demokratik rejiminin güven altına alınması açısından, hiçbir demokratik anayasa ya da hukuk kuralları bütünü, güçlü sivil toplum kurumlarının yerini tutamaz.²⁴⁷

Sivil toplumun bu yönüne vurgu yapan Charles Taylor’a göre ise sivil toplumun üç anlamı vardır (a) devletin vesayeti altında olmayan özgür dernekler ve örgütlü toplulukların olduğu alan, (b) bir bütün olarak toplumun, -devlet vesayetinden bağımsız olarak- bu dernekler ve örgütlü topluluklar yoluyla kendi kendini inşa edebilme ve faaliyetlerini yönlendirebilme yeteneği, (c) bu örgütlerin bir bütün olarak devlet siyasetinin gidişatını önemli ölçüde belirleyebilmesi ve etkileyebilmesi durumu.²⁴⁸ Bununla beraber Taylor birinci görüşün, yani sivil toplumun devlet vesayetinden bağımsız, özerk dernek ve örgütlerle özdeşleştirilmesinin, doğru olmadığı kanaatindedir. Çünkü ona göre, sivil toplum “özel bölgelerin” bir yığılmasından ibaret olmayıp, “toplumsal hayatın kamusal yönüne ilişkin bir modeldir”. Bu anlamda sivil toplum, en iyi, özgürlüğün ideallerinin parçalanmış, “ademi merkezîleşmiş” bir iktidar yapısı içerisinde bulunabilir. Bu bağlamda sivil toplum siyasal iktidarın dışında bir alan olmaktan çok, bu iktidara derinden nüfuz eden, onu parçalayan ve “ademi merkezi”²⁴⁹ hale getiren bir alandır.

Buna karşılık Haberson ve Gallner’e göre devletle toplum ilişkilerinin karşılıklı bağımlılığını ifade eden bir anlama sahip olmakla beraber sivil toplum, devlet açısından bakıldığında, devletin toplumdan ayrı olduğunu ima eder ve onun özerkliğini, derecesini ve sonuçlarını inceler. Toplum açısından bakıldığında ise kendine özgü gelişme dinamiği veya ilkesi, yerleşik karar alma ve ihtilaf çözme

özerkliğin derecesine bağlı olması demektir. (Yavuz, Hilmi, İslam ve Sivil Toplum Üzerine Yazılar, Boyut Kitapları, İstanbul, 1990, s. 70,71.)

246 Turan, İtler, “*Sivil Toplum Kurumları ve özerklik*”, içinde: Sivil Toplum, Editör Yurdakul Fincancı, Türkiye, Sosyal, Ekonomik, Siyasal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 1991, s. 29.

247 Çaha, *a.g.e.*, s. 76.

248 Çaha, “1980 Sonrası Türkiye’inde Sivil Toplum Arayışları”, s. 32. Sivil toplum kavramı ve baskı gurubu kavramları arasındaki ilişkinin boyutuna bir sonraki bölümde ayrıca değinilecektir.

249 Fincancı, Yurdakul, “*Sivil Toplum-Asgari Devlet-Sivil Devlet*”, içinde: Sivil Toplum, Editör Yurdakul Fincancı, Türkiye Sosyal, Ekonomik, Siyasal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 1991, s. 19.

yöntemleri anlamında kurumlaşmış yapıları bulunan, devletten bağımsız bir toplumsal alanın var olma imkânıdır.²⁵⁰

Bunlara ek olarak sivil toplum, genel olarak devletten ayrı olduğu kadar ailenin özel alanından da ayrılmıştır. Bu haliyle sivil toplum devlet ve en azından aile ve “evlilik birliği” düzenlemeleri ve benzerlerinin varsayılan özel alanlarından farklı, ama bunlar arasındaki kavramsal bir alana yerleşmekte; devletle özel alan arasındaki “arabulucu” konumda bulunmaktadır²⁵¹.

Buraya kadarki açıklamalarımızda sivil toplumun olumlu anlamları üzerinde durduk. Sivil toplum kavramına olumlu bir anlam yükleyenler özetle, bireyin devlete karşı korunmasına vurgu yapmaktadırlar. Kavram, toplumdaki çeşitli grupların sınıf ve etnik yapı, cinsiyet, din ve milliyet gibi toplumsal temeller çerçevesinde rahatça örgütlenerek ekonomi, eğitim, sağlık, sanat, ticaret, spor ve benzeri alanlarda siyasal yapıyı ve toplumun bütününe şiddete başvurmada etkilemek için faaliyet gösterdikleri alana işaret eder.²⁵²

Bununla beraber sivil topluma “kısmen” veya “tamamen” olumsuz bir bakış açısıyla bakan yaklaşımlar da vardır. Örneğin, sivil toplum söylemlerinin “oryantalist” istemlerinin ortaya konması bu yaklaşımlardan biridir. Buna göre, genellikle karşılaştırmalı doğu-batı incelemelerinde artık tartışılmaz bir veri olarak kabul edilen şey, “sivil toplumcu batı”ya karşı “despotik doğu” denklemidir. Kavramın, günümüzdeki tüm olumlu anlamlarına rağmen, sıkça akla getirdiği doğu-batı karşılaştırmalarında (hele Osmanlı toplumunun tarih yazınında) hiçbir şekilde oryantalist içerimlerden kurtulamadığını görmek gerekiyor. Sivil toplumun “doğu despotizmine” referansla tartışıldığı dönemler aynı zamanda “aydın despotizmi” ve monarşinin Avrupa da en sıkı bir biçimde tartışıldığı dönemlerdir. Buralardan hareketle sivil toplumun (İslam’da olmadığı konusundaki) oryantalist söylem, aslında Batı’daki siyasal özgürlüklerin düzeyi konusundaki var olan sıkıntı ve kaygıları yansıtıyordu. Bu anlamda da oryantalizmin sorunu “Doğu” değil “Batı”dır. Bu sorun ve kaygılar, sonunda “Doğu” üzerine kaydırılmış ama yapılan açıklamalar “Doğu”yu temsil etmekten çok “Batı”nın birer değerlendirilmesi olmuşlardır.²⁵³

Bir diğer eleştirel bakış açısı da sivil toplum örgütlerinin, kendi aralarındaki güç farkı yani aralarındaki dengenin bozuk oluşu ile ilgilidir. Bu konuya dikkat çeken Armony, eşit olmayan topluluklarda (siyahlar, göçmenler gibi) sivil toplumu oluşturan derneklerin muhtemelen bir diğerine kuşkuyla yaklaşacağını ve bu nedenle hoşgörüsüzlüğün ortaya çıkacağını söylemektedir. Eşitsizlik, devlet birimleri ve vatandaşlar arasında ve vatandaşların kendi aralarındaki ilişkilerinde çeşitli otoriterlik biçimlerinin doğmasına neden olacak geniş toplumsal mesafelere yol açacaktır. Armony’in söylediği sosyoekonomik ayrımın sivil toplum örgütleri

250 Erdoğan, Mustafa, “De Tocqueville’in Düşüncesinde Sivil Toplum, Dernekleşme ve Siyaset”, www.liberal-dtore.tr, 29.10.2004.

251 Erdoğan, Mustafa, “De Tocqueville’in Düşüncesinde Sivil Toplum, Dernekleşme ve Siyaset”, www.liberal-dtorg.tr, 29.10.2004.

252 Erdoğan, Mustafa, *Liberal Toplum, Liberal Siyaset*, 2. Baskı, Siyasal Kitapevi, Ankara, 1998, s. 206.

253 Akpınar, a.g.e., s. 55.

arasında aşırı olduğu ve bununda hoşgörüsüzlük, toplumsal mesafelerin açılması gibi önemli sorunlar doğurduğudur.²⁵⁴

Sarıbay da sivil toplumun bazı şekillerdeki algılanış biçimini olumsuz bir bakış açısıyla değerlendirmektedir. Sarıbay, “toplum artık tapınmak için sadece dinsel semboller kullanmıyor; onun yerine modern, elverişli, kendi çıkarını döndüren bir “üst-kültür”e ait tasarlanmış sembolere de başvuruyor ve bu semboller, toplumun kendini devam ettirici, koruyucu ve yeniden canlandırıcı olmalarını sağlıyor”, dedikten sonra şöyle devam ediyor: Türkiye’de de sivil toplum bu türden bir kavramdır. Öyle ki, sivil toplum bir “siyasal popülizm” aracılığı ile toplumun demokrasiye “tapınmasını” sembolize etmektedir.²⁵⁵ Böyle bir kutsallaştırma veya Sarıbay’ın ifadesi ile “tapınma” sivil toplumdan gerçekte beklenen amaçlara tamamen ters ve hatta sivil toplumu sekteye uğratacak niteliktedir.

Bir diğer eleştiri ise yukarıdakilere kıyas edilemeyecek derecede serttir. “Sivil toplum terimi, açıl susam açıl! kabilinden bir büyümlü formül değildir. Hele zehre şifa adını vermekten de hiçbir hayırlı sonuç beklenemez. Bencil, kamu yararına aykırı amaç güden baskı gruplarına sivil toplum örgütü adı verilmeyle, demokrasi yolunda tek bir adım ilenlenmiş olamaz”.²⁵⁶

Yukarıdaki eleştirilere ve bakış açılarının herhangi birine tamamen katılmak mümkün gözükmemektedir. Ancak şu kadarı var ki, hepsi değişen ölçülerde de olsa bir geçiği ifade etmektedirler.

Sonuç olarak sivil toplum için şunları söyleyebiliriz: İlk olarak sivil toplum genel anlamda kamusal alandaki tüm bireylerin katılımına açık kuruluşlar, dernekler, sivil oluşumlar gibi yurttaşların gönüllü katılımı ile oluşan birlikteliklerdir. İkinci olarak sivil kuruluşların özerk yani siyasal iktidar karşısında bağımsızdırlar. Sivil toplum kuruluşlarının “tek renkli” olmaması, yani çoğulcu bir görüntü arz etmesi söz konusudur. Sivil toplum, kendisini kendi denetim yapılarıyla denetler. Bu denetimi yaparken dıştan gelen bir baskı ile karşı karşıya kalmaz. Bu kuruluşlar aynı zamanda kendiliğinden oluşmuşlardır. Şunu vurgulamak gerekir ki, sivil toplum sadece örgütlenmek değil, aynı zamanda “sivil ruh”a sahip, yani sabır, hoşgörü, fazilet, hakkaniyet, yurttaşlık bilinci, siyasal katılım, kamu yararı için fedakârlık gibi özelliklere sahip bireylerden kurulu bir toplumdur.²⁵⁷ Ayrıca çok yönlü bir kavram olan sivil toplum, üzerinde tartışılan güncel bir kavram olarak, resmi olmayan grupları, gönüllü birlikleri, kültürel ve iletişime ilişkin kurumları, bireysel ahlaki sistemleri, ve birey haklarını kapsar görünmektedir. Bu görünümüyle sivil toplum “bir arada yaşamının test edildiği” bir alandır.²⁵⁸

254 Neziroğlu, İrfan, “*Askeri Müdahaleler ve Birey özürlü Sivil Toplum örgütleri*”, Yeni Türkiye, Sivil Toplum Özel Sayısı, Yıl: 3, Sayı: 18, 1997, s. 303.

255 Aktay, Yasin, “*Sivil Toplum ve Sıkıntıları: Oryantalizm, Şiddet Vesaire*”, www.siviltoplum.com.tr, 29.10.2004

256 Armony, Ariel C., *The Dubious Link: Civic Engagement and Democratization*, Stanford: Stanford University Press, 2004, s. 297.

257 Sarıbay, Ali Yaşar, *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam*, 3. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s. 130.

258 Hatemi, Hüseyin, “*Sivil Toplum örgütü Ne Demek Olsa Gerekir?*”, Yeni Türkiye, Sivil Toplum Özel Sayısı, Yıl: 3, Sayı: 18, 1997, s. 20; Hatemi, sivil toplum teriminin ülkemizde yanlış kullanılmasının doğurduğu sakıncaları açıklarken şu ifadeyi kullanmaktadır “Güçlü sivil toplum örgütlerinin şanlı temsilcilerinin müşfik

2.1.7. SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİ

Yukarıda sivil toplumu, “sivil ruh”un egemen olduğu, yani siyasal katılmanın ve yurttaşlık bilincinin olduğu, aynı zamanda eşitlikçi, çoğulcu ve üyeleri arasında ortak davranışın bulunduğu bir alan olarak tarif etmiştik. Ancak şu var ki, dayanışma içinde ortak bir davranış sergileyebilmek için bir birlikteliğe gerek vardır. Bu noktada “sivil toplum” ile “sivil toplum örgütleri” ilişkisi daha da belirginleşir. Çünkü yine yukarıda belirttiğimiz gibi, sivil toplum örgütlü toplumdur. İşte bu bölümde “sivil toplum örgütleri” kavramının nasıl bir anlam ifade ettiği ve mümkün bir tanımı üzerinde durulacaktır.

2.1.7.1.SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİ KAVRAMI

Avrupa’da sivil alanda faaliyet gösteren yapılar; sosyal ortaklıklar (sendikalar, işveren örgütleri ve diğer kuruluşlar), sosyal ortaklıklar dışındaki sosyal ve ekonomik aktörleri temsil edilen örgütler ile “sivil toplum örgütleri”nden (NGO/non-governmental organization) oluşur.²⁵⁹

Dilimizde ise sivil alanda faaliyet gösteren örgütlenmiş yapıları ifade etmek için “sivil toplum kuruluşları”, “hükümet dışı kuruluşlar”, “üçüncü sektör kuruluşları” gibi terimler kullanılmaktadır. Bu çalışmamızda “sivil toplum örgütleri” terimi kullanılmıştır. Şöyle ki: Dilimizde “non-governmental”ın tercümesi olarak kullanılan “hükümet dışı”, “non-governmental”i karşılamıyor. Dilimizdeki “hükümet”in bugünkü anlamı “governmental” göre çok dardır. Bu bakımından “hükümet dışı kuruluş” ifadesini kullanmamak yerinde olur. Diğer yandan “üçüncü sektör kuruluşları” terimi de bu kuruluşlara daha çok ekonomik açıdan bakan bir yaklaşımdır.²⁶⁰ O yüzden bu tercihi de kullanmamak gerekir. “Sivil toplum kuruluşları” terimi ise değişik bir nedenle tercih edilmemektedir. Aslında “sivil toplum kuruluşları” terimi siyasal bir yaklaşımı ifade etmekle beraber “kuruluş” terimi mevcut koşullarda sivil toplum alanında “gönüllülük” ve “örgütlülük” esasına göre tesis olunan yapıları tam ifade edememektedir. Zira “kuruluş” ifadesi devlet eliyle oluşturulmuş resmi ya da yarı resmi yapıları çağrıştırmaktadır. Üstelik tercih ettiğimiz “sivil toplum örgütleri” terimindeki “örgüt” ifadesi İngilizce’de ki “non-governmental organization” terimindeki “organization” ifadesi ile de uygunluk göstermesi bakımından daha çok kullanışlı bir terim olmaktadır.

Bu açıklamadan sonra denilebilir ki, sivil toplum örgütleri kavramı ile anlatılmak istenen, merkezi ya da yerel yönetimin denetiminde olmayan, gönüllü olarak kurulmuş dernekler, vakıflar, spor kulüpleri, meslek birlikleri ve benzeri yapılardır. Ancak bu genel ifadeyi koşullara bağlamak gerekir. Bir kere, bunlar merkezi hükümetin uzantıları olmayacaklardır, ama yerel yönetimin halkla daha doğrudan ve yakın ilişki içinde oldukları düşünüldüğünde, belediyelere aynı

olduğu varsayılan kanatlarına sığınmak isteyen civcivceğizler, cıkcıkçe demokrasi kuramlarına, kartalca bir gaga darbesi karşılığını aldılar”. Hatemi, *a.g.m.*, s. 20.

259 Doğan, İlyas, *a.g.e.*, s. 275,276.

260 Akpınar, *a.g.e.*, s. 57, 58.

uzaklıkta tutulmamaları gerekir.²⁶¹ Sivil toplum örgütlerinin bir diğer yönü, gönüllü ve kâr amacı taşımayan özerk kuruluşlar olmalarıdır. Buradan sivil toplum kuruluşlarının hiç de kâr edemeyeceği yahut kâr eden sivil örgütün “sivil toplum örgütü” sayılamayacağı gibi sonuç da çıkarılamaz.²⁶² Şu kadar ki, sivil toplum örgütleri devlet aygıtının bir parçası değildir. Ancak devlet politikalarının oluşumunu etkilemeye çalışabilirler ve devletçe maddi olarak desteklenebilirler. Bu durum onların devletten bağımsız olmalarını engellemez. Buna karşılık doğrudan kendilerine çıkar sağlamayan, aynı amaç etrafında örgütlenmiş bireylerden oluşurlar.²⁶³

Sivil toplum örgütlerinin, tanımları gereği, büyük bir çeşitlilik göstermekle birlikte, gerek ulusal siyasette gerek uluslararası açıdan anlam ve önem taşıyanları, kişisel ya da grupsal çıkar sağlamak peşinde koşmayan demokratikleşme, çağdaşlaşma gibi temel hak ve özgürlükleri korumayı amaçlayanlardır.²⁶⁴ Fakat bu, sivil toplum örgütlerinin sadece demokratikleşme ve çağdaşlaşma gibi faaliyetlerle uğraşmaları gerekir anlamına gelmez. Sivil toplum örgütleri, geçim sıkıntısı çeken ailelere yardım etmekten tutun da, çevre güzelleştirme faaliyetlerine kadar pek çok alanda faaliyet gösterebilirler.

Bu konuda çeşitli alanlarda uzmanlaşan sivil toplum örgütlerinin değişik tür faaliyetler üslenmesinin ağırlık kazandığı bir eğilim göze çapmaktadır. Örneğin çevre, iş ve mesleki gruplar konusunda çalışan sivil toplum örgütlerinin işlevi için, “sivil toplum taleplerini değişik düzeylerdeki yürütme organlarına yansıtmaktadır” denilirken, demokrasi ve insan hakları konusunda çalışanlar için “ana faaliyet alanı, hukuksal düzenlemelerin sivil toplum talepleri doğrultusunda yapılması için faaliyet göstermektedir” şeklinde bir görüş söz konusudur. Görülmektedir ki, her türlü sivil toplum örgütü için tek çeşit bir faaliyet alanı ortaya çıkmamakta, bu faaliyet alanları sivil toplum örgütlerinin türüne ve çalışma alanına göre farklılık göstermektedir.²⁶⁵

Sivil toplum örgütlerini sadece sivil toplum içinde belli çıkarları savunan, bunları genişleten dernekler veya örgütler olarak ele almak yerine onları, çeşitli yurttaş kesimlerinin, farklı bireylerin ifade ve söz hakkını geliştirdikleri, özgür olmayı öğrendikleri özgürlük söylemini kazandıkları alanlar olarak tanımlamak gerekir.²⁶⁶ Aynı zamanda bu kuruluşların başlıca işlevlerinden biri de çoğulcu toplumun oluşumuna işlevsel olarak katkıda bulunmalarıdır.²⁶⁷

Sivil toplum örgütlerinin bir diğer özelliği de devletle aralarına belirgin bir mesafe koymalarıdır. Ancak bir sivil toplum örgütü yürüttüğü faaliyetlerden sonuç almak için sık sık devletin ilgi ve desteğine muhtaçtır. Bu kurumlar devleti ortadan kaldırma amacıyla değildirler. Böyle olmakla birlikte, devletin karışabileceği alanlar, müdahale biçimleri yeniden tanımlanmış ve önemli oranda daralmıştır. Sivil

261 Sivil Toplum İşbaşında, Avrupa Birliği Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, Ankara, 2001, s. 4.

262 Kuçuradi, *a.g.m.*, s. 24,25.

263 Tunçay, Mete, “*Sivil Toplum Kuruluşları ile İlgili Kavramlar*”, içinde. Tanzimat’tan Günümüze İstanbul’da STK’lar, A.N.Yücekök/ L.Turan/ M.Ö.Alkan, Tarih Vakfı, İstanbul, 1998, s. 11.

264 Güneş/ Güneş, *a.g.e.*, s. 127.

265 Erözden, Ozan, “*STK’lar ve Hukukî Çerçeve ve Yenilik Talepleri Üzerine Notlar içinde. Merhaba Sivil Toplum*, Derleyen: Taciser Ulaş, Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayınları, İstanbul, 1998, s. 14.

266 Tunçay, *a.g.m.*, s. 12.

267 Güneş/ Güneş, *a.g.e.*, s. 127.

toplum örgütlerinin faaliyet gösterdiği alan sivil toplum alanıdır. Bu alan da sonuçta kamusal alandır.²⁶⁸ Devletle sivil toplum örgütleri arasındaki ilişkinin özü ise karşılıklı saygıdır.

Sivil toplum örgütleri sınırlı amaçları gerçekleştirmek için kurulurlar. Bu özelliğiyle de siyasal partilerden ayrılırlar. Özetle sivil toplum örgütlerinin amacı, toplumun yönetiminde, “merkezileşmiş dikey yapılarda” bulunma olmayıp sendika, gençlik, kadın, din, basın, çevre, sanat evleri ve benzeri örgütlenmeleri ile hem kendi özerk alanlarında faaliyet göstermek ve hem de siyasal yapıyı kendi amaçları doğrultusunda etkilemek ve yönlendirmektir.²⁶⁹ Dolayısıyla siyasal partiler, demokrasinin vazgeçilmez unsurları olarak kabul edilmekle beraber, doğrudan doğruya siyasal iktidarı ele geçirmeyi amaçladıkları ve bu nedenle siyasal iktidarla “hükümet”te iken özdeşleşmeleri, “muhalafet”te iken araya fazla mesafe koymamaları yüzünden birer sivil toplum örgütü olarak görülemezler.

Ayrıca sivil toplum örgütleri, siyasal örgütlerin çok temel bir çözümünün “ön koşulundan” farklı olarak, toplumda birçok sorunun, devletin (iktidarın) tamamen dışındaki süreçlerde mümkün olabileceğini kabul etmektedirler.²⁷⁰ Sivil toplum örgütleri, “küçük işlerle” uğraşan yurttaşların oluşturdukları yapılardır. Sivil toplum örgütleri, kuşkusuz yurttaşlara bütün toplumsal ve siyasal sistemi ilgilendiren daha geniş kapsamlı girişimleri tartışma imkanı sunar. Ancak bundan daha fazlasını da yaparlar: “İdeolojilerin” gelişmesine karşı direnmek ve bireylerle grupların “karmaşık” eşitlik ve özgürlüğünü güvence altına almak için son derece önemli olan yerel ve bireysel özgürlükleri “besleyip” derinleştirirler.²⁷¹

Aynı şekilde, fakat farklı bir nedenle bütün meslek birliklerini de sivil toplum örgütü olarak kabul edemeyiz. Çünkü sivil toplum örgütlerinin en temel unsurlarından biri olan “gönüllük” bütün meslek birliklerinde söz konusu değildir. Bunların kimileri yarı- resmi niteliktedir. Yine de meslek birlikleri zaman zaman devlete karşı sivil toplumun çıkarlarını savunurlar.²⁷²

Son olarak sivil toplum örgütlerinin diğer toplumsal gruplardan farklarını şöylece belirtebiliriz: Bir kere sivil toplum örgütleri özel hedeflerden çok kamusal hedeflerle ilgilenir. Sivil toplum örgütleri devletle ilişkilidirler; ama amaçları devlet içinde “resmi bir güç” ya da görev edinmek değildir. Diğer bir ifadeyle, sivil toplum örgütlerinin siyasal işlevi, etki alanını genişletmekle bağlantılıdır. Diğer taraftan sivil toplum örgütleri “kamu menfaatinden” kaynaklanmayan siyasal karar değişikliklerinin doğurduğu yanlışlıkları düzeltmeye ya da bunlardan hesap sormaya yönelmiştir. Sivil toplumun bir diğer ayırıcı niteliği çoğulculuktur. Çoğulculuk, geniş bir kanaatler, düşünceler, tavırlar alanının serbestçe bir arada bulunmasına imkan tanır. Dolayısı ile sivil toplum içindeki örgütler ne kadar çok ve çeşitli iseler, merkezi güç tarafından yutulma ihtimalleri de o derece azalır.²⁷³ Sivil toplum örgütlerini sivil

268 Çarkoğlu, Ali, ” *Türkiye’de Devlet ve Sivil Toplum Kuruluşları İlişkileri*”, içinde. Merhaba Sivil Toplum, Derleyen: Taciser Ulaş, Helsinki Yurttaşlar Derneği, İstanbul, 1998, s. 86, 87.

269 Kentel, Ferhat, “*Sivil Toplum Kuruluşları: “Projecilik” Versus Kültürel Yurttaşlık*”, içinde. Projeler ve “Projecilik” Sivil Toplum Kuruluşları, Tarih Vakfı, İstanbul, 2003, s. 3.

270 Erözden, a.g.m., s. 14.

271 Belge, a.g.m., s. 61.

272 a.k. s. 28.

273 Keane, Demokrasi ve Sivil Toplum, s. 308.

toplum örgütü yapan “gönüllük” ve “özerklik” sivil toplum örgütlerinin olmazsa olmaz nitelikleridir.²⁷⁴

Özetle sivil toplum örgütleri, sadece kendi amaç ve değerlerine hizmet etmemeleri, hükümetlerden, kamu makamlarından ve siyasal partilerden bağımsız (özerk) olmaları, ticari çıkar gözetmemeleri (birincil hedef kabul etmemeleri) ve kâr amacı gütmemeleri, merkezi güç ile vatandaş arasında arabuluculuk yapmaları, toplumdaki belli insan gruplarını veya tüm toplumu ilgilendiren sorun ve konularla ilgili olarak harekete geçmeleri ve başka araçlarla sesini yeterince duyuramayanların “sesi” olarak hareket etmeleri bakımlarından diğer toplumsal gruplardan açıkça ve kesin bir şekilde ayrılırlar.²⁷⁵

2.1.7.2.SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİ VE BASKI GRUBU İLİŞKİSİ

Burada ayrıca “sivil toplum örgütleri” ile “baskı grupları” arasındaki ilişkinin de ortaya konmasının yararlı olacağı değerlendirilmektedir. Zira çoğu zaman sivil toplum örgütleri birer baskı grubu olarak da nitelendirilmektedir. Bu kullanımın yerinde olup olmadığı tartışmaya değerdir. Burada, öncelikle, sivil toplum örgütlerini yukarıda açıkladığımız için, baskı grubu kavramının ne anlama geldiği üzerinde durulacak sonrada iki kavramın ilişkisi ele alınacaktır.

Baskı grupları, en genel tanımıyla, “ortak menfaatler etrafında birleşen ve bunları gerçekleştirmek için siyasal otoriteler üzerinde etki yapmaya çalışan, örgütlenmiş gruplar” olarak tanımlanabilir.²⁷⁶ Bir baskı grubunun meydana gelebilmesi için, örgütlü bir çalışmanın olması gereklidir. Örneğin bir ülkedeki gayrimenkul kiracıları, kiracılık durumundan doğan ortaklaşa çıkarların bilincinde olarak, örgütlü biçimde çalışmadıkça bir menfaat grubu olmaktan öteye geçemeyeceklerdir. Ancak burada sözü edilen örgütlü biçimde çalışmaktan, bütün kiracıların bir kiracılar derneğine üye olmaları anlaşılmamalıdır. Böyle bir dernek, sembolik olmaktan öteye geçerek üye olmayan kiracılara da sesini duyurabilirse, örgütlü bir biçimde çalışma gerçekleşmiş olur.²⁷⁷

Bu nokta, “baskı grubu” ile “menfaat grubu” arasında bir fark ortaya koymayı gerektiriyor. Hemen söylemek gerekirse her menfaat grubu mutlaka bir baskı grubu değildir. Bu iki terimi eşanlamda kullanmak yerinde olmaz. Aradaki başlıca fark, bir davranış ve yöntem farkı olarak kendini gösterir. Bir menfaat grubu ancak siyasal karar merkezleri üzerinde çeşitli yollardan sistemli bir etkileme faaliyetine giriştiği zaman baskı grubu haline gelir. Şu halde, “etkileme” unsuru, baskı grubunu niteleyen temel etken sayılmalıdır.²⁷⁸

Öyleyse baskı grubu denildiğinde; toplumdaki çeşitli toplumsal güçlerin bilinçli biçimde örgütlenerek kendi çıkarları doğrultusunda toplumsal çıkarları iktidara iletmesini ve onunla karar verme işlemini paylaşarak kitlenin gerçek

²⁷⁴ Tunçay, *a.g.m.*, s. 15.

²⁷⁵ Akpınar, *a.g.e.*, s. 53,54.

²⁷⁶ Sivil toplum örgütlerinde “özerklik” kavramının ayrıntılı değerlendirilmesi için bkz. Turan, *a.g.m.*, s. 27 vd.

²⁷⁷ Sivil Toplum İşbaşında, s. 5.

²⁷⁸ Aybay, Rona, “*Baskı Grupları*”, İÜHFİM, Cilt: 27, Sayı: 1-4, İstanbul, 1962, s. 271.

iradesini belirleyen ve yönetime (bir bakış açısına göre) meşruluğunu kazandıran çoğulcu grupları anlamak mümkündür.

Menfaat grubu, aralarında fiilen bir çıkar ortaklığı kurulu insanlardan oluşmuştur. Kişilerin iradeleri dışında ekonomik ve sosyal hayat sonucunda ortaya çıkan bu ortak menfaatlere çok sayıda örnek verilebilir. Tarım ürünlerinin vergilerinin azaltılması konusunda çıkar ortaklığı bulunan çiftçilerden menfaatin, sadece bir zevke dayalı pul meraklılarına kadar her tür maddi ve manevi çıkar türü, bir menfaat grubu meydana getirebilir.²⁷⁹ Menfaat birlikleri siyasal iktidarı etkileme amacıyla hareket ettiklerinde baskı grubu niteliğini kazanırlar. Bu yönüyle baskı grupları, fikirden eyleme doğru harekete geçip iktidara menfaatleri yönünde işlemler yaptırmaya çalışırlar ve bu amaçla örgütlenirler.²⁸⁰

Bu açıklamalar ışığında ortaya çıkan tablo şudur: Baskı gruplarının amacı iktidar üzerinde dışarıdan etki veya baskı yaparak siyasal kararların kendi istedikleri yönde alınmasını sağlamaya çalışmaktadır.²⁸¹ Oysa genel olarak sivil toplum örgütleri ise yukarıdaki tanımlarda işaret edildiği gibi pek çok işin iktidar dışında halledilebileceğini düşünmektedirler. Her ne kadar sivil toplum örgütleri de bazı durum ve olaylarda siyasal iktidarı etkilemeye yönelseler ve faaliyetlerinin bir kısmı siyasal içerikli olsa da farklı birşey söz konusu değildir. Ayrıca baskı grupları doğrudan doğruya kendi üyelerinin istek ve çıkarları için faaliyette bulunurlar buna karşın sivil toplum örgütleri, üyelerine yönelik faaliyetler birinci planda olmakla birlikte; üyelerinin dışında kalsa bile faaliyet alanı ile ilişkili olan herkesle ilgilenirler.

Diğer yandan sivil toplum örgütlerinin temel özelliğinin “gönüllülük” olduğu göz önüne alınırsa, birçok baskı grubu örgütünün sivil toplum örgütü sayılmayacağı görülür. Bu bağlamda hukuksal olarak üye olmanın zorunlu olduğu meslek kuruluşları birer baskı grubu olmalarına rağmen sivil toplum örgütü sayılmayacaktır. Başka bir ifadeyle örgütlü olmak tek başına sivil toplum örgütü olarak nitelenmek için yeterli değildir.²⁸²

Sivil toplum, doğrudan devlet tarafından düzenlenmeyen, kendi dinamiğini oluşturan toplumsal ilişkiler alanı olarak ele alınmaktadır. Bu nedenle yaptığı çağrışımlar açısından demokratikleşme, insan hakları siyasal, toplumsal ve kültürel çoğulculuk, yönetime ve karar alma sürecine katılım, iktidar paylaşımları gibi kavramları içerecek biçimde kullanılmaktadır. Sivil toplum örgütleri bu genel çerçeve içerisinde, yaşamın her alanına damgasını vurmaya başlayan özerk, gönüllü toplumsal örgütlenmeler olarak toplumsal sistemde yerlerini almaktadırlar.²⁸³ Böyle olunca çok sınırlı bir bakış açısına sahip olan, amaçları ve faaliyetleri bakımından dar bir alanda kalan baskı gruplarını veya baskı gruplarının hepsini, çok geniş bir muhtevaya sahip olan sivil toplum örgütleri ile aynı anlamda kullanılmak pek doğru

279 Kapani, *a.g.e.*, s. 193,194.

280 Akad, Mehmet, *Baskı Guruplarının Siyasal İktidarla İlişkileri*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1976, s. 66,67.

281 Kuzu, Burhan, “*Kamu Yönetiminde Baskı Guruplarının Rolü ve Memleketimizdeki Duruma Kısa Bir Bakış*”, İÜHFM, Cüt: 51, Sayı: 1-4, İstanbul, 1985, s. 69.

282 Dönmezer, Sulhi, *Sosyoloji*, 10. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 1990, s. 243.

283 Akad, *Baskı Guruplarının Siyasal İktidarla İlişkileri*, adlı eserinde baskı guruplarının faaliyetlerini münhasıran iktidara ve iktidarı etkilemeye yönelik faaliyetler olarak ele almıştır.

bir yaklaşım olmaz. Öyle ise denebilir ki, her baskı grubu sivil toplum örgütü kavramına dahil olmadığı gibi, her sivil toplum örgütü de baskı grubu niteliği taşıyan faaliyetlerde bulunmaz.

Üçüncü Bölüm

3.KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE SİVİL TOPLUM VE POLİTİKA

3. 1.KÜRESELLEŞME VE KÜRESEL SİVİL TOPLUM

3.1. 1.KÜRESEL SİVİL TOPLUM KAVRAMI

Küreselleşmenin son zamanlarda literatüre kazandırdığı yeni bir kavram da "küresel sivil toplum" dur. Yeni bir küresel politik bilincin gelişmesini ifade eden küresel sivil toplum kavrayışı, esasen küresel ağlar, uluslararası hükümet-dışı örgütler (NGO) ve internet ağları üzerinden şekillenmektedir.

S. Hall'e göre küresel sivil toplum, şeylerin olup bittiği uzamdır. Kendisi bir aktör değil, mekândır. Bu mekân, sosyal hareketlerin ve örgütlenmelerin, uluslararası araştırma ve savunma ağlarının, NGO'ların ve INGO'ların (Uluslararası hükümet-dışı örgütler) devletlerle, Birleşmiş Milletlerle ve diğer uluslararası yapılarla ve özel sektörün kendisiyle etkileşime girdiği uzamdır.²⁸⁴

Küreselleşmeyle birlikte gelişen küresel sivil toplum, niteliği gereği tek bir boyutta ele alınmamakla birlikte, onu devlet merkezli kurumsallaşmış politikalara muhalif bir çevrenin temeli, zaman zaman da sosyal eylem biçimine dönüşebilen şekli olarak değerlendiren görüşler mevcuttur .

1989 sonrası dünya siyasetinin en çok göze çarpan yanının küresel düzlemde geliştirilen politikalar olduğuna dikkat çeken İngiliz akademisyen Mary Kaldor, küresel politika deyimiyle küresel yönetişimin kurumları (uluslararası kuruluşlar ve hükümetler) ile küresel sivil toplum arasındaki karşılıklı etkileşimi kasteder. Yazar küresel sivil toplumu ise, bireylerin, toplumsal sözleşme ya da politik anlaşmaların küresel düzlemdeki müzakere sürecine katılabildiği gruplar, küresel ağlar ya da toplumsal hareketlerden oluşan alan olarak tanımlar.

284 Aktaran Cengiz ve diğerleri, s.225.

Keane de dünyanın dört bir yanına yayılmış olan hükümet-dışı sosyo-ekonomik örgütsel ağların barışçıl ve "sivil" etkilerinin artık her yerde hissedildiğini belirterek, küresel sivil toplumun özerk biçimde örgütlenen, birbirinden farklı ama birbiri ile sürekli etkileşim halinde bulunan hükümet-dışı örgütlenmeler ya da sosyal grupları kapsayan bir yaşam tarzı olduğunu söyler. O'na göre sivil toplumu karakterize eden, onu meydana getiren her bir birimin, gönüllü olarak bir araya gelmesi ve sosyal, ekonomik ve siyasi faaliyetlerini devlet sınırlarını aşan bir coğrafyada yerine getirirken minimum şiddet ve sivil güçler arasında gücün maksimum paylaşımı ilkelerini benimsemeleridir .

Görüldüğü gibi küresel sivil toplum genellikle devletten ve ekonomik alandan bağımsız bir hareket tarzı içinde değerlendirilmektedir. Ancak onun devlet-dışında örgütlenmesi, devlete karşı olduğu şeklinde anlaşılmamalıdır. Aksine sivil toplum baskısı devletin düzenleyici otoritesi ile birlikte, sosyal adalet ve özel sektördeki tekel konumundaki güçlere karşı dengenin sağlanmasında önemli bir araçtır. Elbette bu iki faktörün bir yandan yoksulluk ve eşitsizliği artırıcı tersi etki yaratma ya da pazar ekonomisinin risk ve yenilik vaadiyle toplum içine sızma tehlikesini göz ardı etmemek gerekir.²⁸⁵

3.1.2. KÜRESEL AKTÖR OLARAK SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİ

Günümüzde sınır ötesi gelişen küresel politika anlayışından ve devlet sınırları dışında işleyen siyasi kontrol mekanizmalarından bahsediyoruz. Böyle bir siyasi yapı içerisinde adından sıkça söz edilen devlet dışında faaliyet gösteren aktörler de var ki; küresel düzlemde gelişen toplumsal hareketler, uluslararası hükümet-dışı örgütler, sınır ötesi savunma ağları, sivil toplum örgütleri gibi oluşumları bunların içinde sayabiliriz.

Kaldor, daha genel olarak bu oluşumları içine alan küresel sivil toplum terimini kullanmaktadır. Yazar küresel sivil toplumu; bireylerin, toplumsal kurallarla ilgili olarak görüşlerini dile getirebildiği, onları tartıştığı ve müzakere edebildiği ya da politik ve ekonomik güç odaklarıyla birlikte yeni toplumsal sözleşmeler oluşturma sürecine katılabildiği küresel alan olarak tanımlamaktadır. Bu tanıma göre, bireylerin katılımına açık ve onların seslerinin karar mercilerince duyulmasını sağlayan resmi veya resmi olmayan her türlü örgüt küresel sivil toplum içerisinde yer almaktadır.

3.1.2.1. ULUSLARARASI SİVİL TOPLUM ÖRGÜTÜ (NGO) KAVRAMI

Küresel sistemin "egemen" öznesi olan bireyi veya bireylerden oluşan sosyal grupları ya da bazen doğrudan küresel toplumu temsilen, devletten ve özel sermayeden kısmen de olsa bağımsız hareket eden ve devlet-dışında oluşan çeşitli uluslararası sivil toplum örgütleri (NGO'lar), genellikle küresel sivil toplum şemsiyesi altında, çok çeşitli talepleri, küresel güç odakları nezdinde dile getirme görevini üstlenmektedirler.

285 Hall,Trentmann, s.297.

Küresel sivil toplumun aktif ögeleri olan bu tür örgütler yapısal olarak çeşitlilik gösterdiği gibi birbirinden farklı hatta birbirine tamamen zıt amaçlara da hizmet ediyor olabilirler. Bu nedenle üzerinde görüş birliği sağlanmış bir tanım bulunmamakla birlikte NGO'ların genel olarak bazı temel özellikleri taşıdıkları kabul edilmektedir.

Birleşmiş Milletler örneğin, NGO'ları ancak asgari birtakım şartları yerine getirmeleri halinde tanımaktadır. Bunlar doğrudan devlet denetimi altında ya da bir siyasi parti şeklinde faaliyet göstermeme, kamu yararına çalışma ve şiddet içermeme, suç niteliğinde sayılan eylemlerde bulunmama şeklinde sıralanabilir.²⁸⁶

Birleşmiş Milletlerce belirlenen bu kriterler genel bir uygulama alanı bulmakla birlikte kimi zaman bu çerçeveyi belirlemek çok kolay olmamaktadır. Şöyle ki; bazı sivil toplum örgütleri siyasi partiler ile yakın ilişki içinde bulunabilmekte ve birçoğu da ticari faaliyetlerinden (danışmanlık sözleşmeleri, kitap, dergi vb. yayını gibi) kazanç elde etmektedir. Sayıları fazla olmamakla birlikte bir kısım örgüt ise şiddet içeren eylemlerle birlikte anılmaktadır. Ancak kural olarak ne devlet bürokrasisinde yer alan gruplar ne siyasi partiler, ne de kar amacı güden özel teşebbüsler veya suç örgütleri NGO'lar kapsamında değerlendirilmemektedir.²⁸⁷

O halde yukarıdaki açıklamalardan da yola çıkarak NGO'ları bireylerin, devletin siyasi teşkilatlanması içinde yer alma veya kar elde etme ya da hukuk dışı herhangi bir faaliyette bulunma gayesi gütmeyen, ortak (kamusal) bazı amaçları gerçekleştirmek için gönüllü olarak bir araya geldiği ve buna yönelik faaliyetlerde bulunduğu özerk birlikler olarak tanımlayabiliriz.

3.1.2.2. NGO'LARIN DÜNYA SİYASET SAHNESİNDE GÖRÜNMELERİ

Küresel sivil toplum içerisinde faaliyet gösteren NGO'lar ya da uluslararası sivil toplum örgütlerinin adını her ne kadar küreselleşme süreci ile birlikte son 10-20 yılda daha sık duymaya başlasak da, tek başına küreselleşme sürecinin bir ürünü olarak addedilmemelidir.

Gerçekten de 1968 öğrenci hareketlerinin ivme kazandığı, insan hakları, kadın hakları, ayrımcılığın sona ermesi, barış ve çevrenin korunması gibi sadece ulusal sınırları değil, tüm dünyayı ilgilendiren hakların korunmasına yönelik talepler küresel bazda faaliyet gösteren grupların oluşmasına yol açmış ve küresel düzlemde gelişen bir dayanışma fikrini ortaya atmıştır. 1970'li ve 1980'li yıllar bu bakımdan Latin Amerika'da, Asya'da ve Afrika'da insan haklarının korunmasını amaç edinen sivil toplulukların, çevre örgütlerinin ve kadın hareketlerinin doğup yaygınlaştığı bir döneme tanıklık etmiştir.

Bu nedenle Kaldor küresel sivil toplumun ana aktörlerinden birisi olarak tanımladığı NGO'ların insan hakları, eşitlik, barış ve çevrenin korunması gibi küresel

²⁸⁶ Peter Willets, "What is a Non-Governmental Organization?", s.5. <http://www.staff.city.ac.uk/p.willets/CS-NTWKS/NGO-ART.HTM> (Erişim: 17.01.2014).

²⁸⁷ Willets, s.5.

temaları işleyen "yeni" toplumsal hareketlerin, küresel yönetim içinde yerini almış ve "evcilleşmiş" şekli olduğunu ileri sürer.

NGO terimi literatürde son zamanlarda daha sık kullanılmasına rağmen, aslında çok yeni sayılmazlar. Mesela daha 19. yüzyılda köleliğe karşı kurulmuş olan Anti-Slavery Cemiyeti (1839) ya da insani amaçlara hizmet eden Uluslararası Kızılhaç Örgütü(1864) bunlardan en bilinenleridir. 1874 yılında resmen kayıtlı uluslararası sivil toplum örgütlerinin sayısı 32 iken, bu sayının 1914'te 1083'e kadar ulaştığı belirtilmektedir. Bu dönemde uluslararası sivil örgütler uluslararası kuruluşların faaliyete başlamasında etkili oldukları gibi bazı konulara ilişkin uluslararası anlaşmaların imzalanmasında da (özellikle kölelik karşıtı) önemli roller üstlenmişlerdir. Daha bu dönemde hükümetler arası düzenlenen görüşmelere paralel konferanslar düzenleyip broşürler dağıtan bu gruplar, günümüzde NGO'ların sıkça başvurduğu bu tür teknik faaliyetlere de öncülük etmiş sayılırlar.

Yine I. ve II. Dünya Savaşları arasında NGO'lar resmi kuruluşlarla birlikte Birleşmiş Milletler Cemiyeti ve bugün hala işçi sendikaları, işveren örgütleri ve kadın gruplarından resmi temsilcileri bulunan Uluslararası Çalışma Örgütü'nde (ILO) etkin çalışmalarda bulunmuşlardır.

Nihayet Birleşmiş Milletler (BM) de 26 Haziran 1945 tarihinde imzalanan Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın 71. maddesinde sivil toplum örgütlerine yer vermiştir. Bu madde kapsamında Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi'ne (Konsey), "kendi uğraş alanına giren meselelerle ilgili olarak, söz konusu sivil toplum örgütlerine danışmak için gerekli düzenlemeleri yapma" yetkisi tanınmıştır. Bu düzenlemeler aynı maddeye göre, uluslararası örgütler ya da BM'in ilgili üye devletine danışıldıktan sonra ulusal örgütlerle yapılabilecektir.

Böylece sivil toplumun katkısı olmadan dünya barışını ve refahı sağlamanın mümkün olmayacağı anlayışı Birleşmiş Milletler Örgütü (BMÖ) tarafından da benimsenmiş ve bu anlamda BM uluslararası sivil toplum örgütlerinin görüşlerine önem verdiğini göstermiştir.

BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi'nin (ECOSOC) sivil toplum örgütleri ile arasındaki işbirliği, 1996 yılında ECOSOC 1996/31 sayılı önergesi ile NGO'ların danışmanlık statüsünde Konsey'e üye olabilme yolunun açılmasıyla daha da etkin bir şekilde uygulamaya konmuştur.²⁸⁸

Buna göre uluslararası, bölgesel ve ulusal düzeyde faaliyet gösteren ve kamu yararına çalışan gönüllü örgütler BM nezdinde danışmanlık statüsü elde etmek için başvuruda bulunabilecektir.

288 "Consultative Status with ECOSOC and Other Accreditations", United Nations Department of Economic and Social Affairs-NGO Branch;
<http://esango.un.org/civilsociety/displayConsultativeStatusSearch.do?method=search&sessionCheck=false>

NGO'ların Konsey'de danışmanlık statüsü kazanması hakkında çeşitli düzenlemeler getiren bu önergede şu esaslar göze çarpmaktadır:²⁸⁹

"Konsey'e danışmanlık statüsünde kabul edilecek örgütün yapmış olduğu çalışmalar Konsey'in konusu dahilinde olmalıdır. Ayrıca bu örgütün amaç ve hedefleri BM Antlaşması'nın ilkeleri ile örtüşmek zorunda olup, BM'nin çalıştığı kapsamda destekleyici bir rol üstleneceği ve BM'nin çalışmalarını kolaylaştıracak etkinlikler düzenleyeceği bu kuruluş tarafından benimsenmelidir.

Bu önergede, sivil toplum örgütlerinin Konsey'de dengeli, etkili ve adaletli bir şekilde kapsanması için katılımın dünyanın bütün bölgeleri arasında eşit bir dağılım gerektirdiği ve bu konuda özellikle gelişmekte olan ülke organizasyonlarına daha fazla olanak tanınması vurgulanmaktadır. Örgütler ulusal, uluslararası veya bölgesel nitelik gösteren organizasyonlar olabilmektedir. Ancak ulusal organizasyonların danışmanlık statüsü kazanmadan önce, ülke hükümetleri ile görüşmeleri gerekmektedir.

Danışmanlık statüsüne getirilecek olan NGO'lara yürütmekte oldukları etkinlikler kapsamında farklı statüler verilmektedir. Konsey'in faaliyetlerinden birçoğu ile ilgilenen ve bu konularda çalışmalar yürüten, üyeleri geniş toplum kesimlerini temsil eden örgütlere genel danışmanlık statüsü verilmektedir. Konsey'in faaliyetlerinin özel bir bölümünü kapsayan konularda çalışma yürüten ve çalışmaları ile tanınan örgütlere ise özel danışmanlık statüsü verilmektedir. Ayrıca özel ve genel statülere girmeyen ancak Konsey'in veya diğer BM organlarının çalışmalarına önemli katkılar sağlayacağı öngörülen örgütler de ECOSOC üyelik listesine katılabilmektedir".²⁹⁰

3.1.2.3. NGO'LARIN ULUSLARARASI STATÜSÜ

NGO'ların ulusal ve uluslararası siyasette giderek artan rollerine karşın tam anlamıyla açıklığa kavuşmuş bir tanımı bulunmadığını daha önce belirttik. Fransız akademisyen Jean François Guilhaudis mesela NGO'ları, "çeşitli milletlerden bireylerin veya özel hukuk ya da kamu hukuku tüzel kişilerinin devlete bağlı olmadan kendi inisiyatifleri ile uluslararası bir meseleye ilişkin faaliyetlerde bulunmak amacıyla devlet sınırlarını aşan bir coğrafyada etkili olacak şekilde oluşturdukları ve kar amacı gütmeyen grup, dernek, hareket ya da kuruluşlar" olarak tanımlamaktadır.

Oldukça geniş kapsamda ele alınan bu tür bir yaklaşım da gösteriyor ki, NGO'lar kaynağını iç hukuktan alan bir hukuki kişiliğe sahiptir. Devletlerin demokratiklik derecelerinin birbirinden ne kadar farklılık gösterdiği göz önüne alındığında ise, iç hukuka bağımlılıkları bu tip örgütleri oldukça hassas bir konuma

289 ECOSOC Resolution 1996/31.Consultative relationship between the United Nationsand NonGovernmental Organizations, 25 July 1996, <http://esango.un.org/paperless/Web?page=static&content=resolution>

290 NGO'ların BM ile ilişkisi hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. "ECOSOC Üyelik Prosedürü", Sivil Toplum Platformu, http://www.siviltoplumplatformu.net/index.php?Itemid=59&id=322&option=com_content&task=view

sokmaktadır. Zira devletler NGO'lara karşı çok çeşitli savunma veya saldırıya geçecek araçlara sahip gözükmektedirler.

Devlete bağımlılık bu noktada NGO'lar için önemli bir sorun teşkil etmektedir. Bu nedenle bu tür örgütlerin uluslararası alanda devletler karşısında korunmasını sağlayacak bir statünün tanınması amacıyla kimi yasa girişimleri olmuşsa da hayata geçirilememiştir. Dolayısıyla devletlerin NGO'ların kontrolü konusunda mutlak egemen olduğu kuralı bugün için geçerliliğini hala korumaktadır.

BMÖ ise yukarıda belirttiğimiz gibi BM Antlaşması'nın 71. maddesinde kriterlerini belirlediği NGO'lara Konsey aracılığıyla danışmanlık statüsü vermiş ve bu suretle NGO'lar Konsey'in iştirak alanına giren konularda onunla ortak hareket etme imkânı elde edebilmiştir. Bu düzenlemeden yola çıkan kimi yazarlar Konsey'in aradığı şartları yerine getiren NGO'lara uluslararası hukuki kişilik statüsü verildiğini bile ileri sürmektedir.²⁹¹

Bunun yanı sıra Birleşmiş Milletler Genel Konseyi 1990'ın Ekim ayında, prensipte yalnızca üye olmayan devletlere ve uluslararası kuruluşlara tanınan gözlemci statüsünü, bir NGO'ya, Uluslararası Kızıl Haç Örgütü'ne tanımıştır.²⁹²

NGO'ların danışmanlık statüsünü BMÖ dışında tanıyan diğer kuruluşların başında Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO), Avrupa Toplulukları ve Avrupa Konseyi gelmektedir.

NGO'ların resmi müzakerelerde yer alabilmesinin önünü açan BM Antlaşması'nın 71. maddesindeki düzenlemenin ardından, yukarıda da belirttiğimiz gibi 1996 tarihli ECOSOC 1996/31 sayılı önergesi ile NGO'lar, danışmanlık statüsünde Konsey'e üye olabilme imkânını yakalamış, Konsey ile NGO'lar arasındaki işbirliği böylece daha güçlü zemine oturmuştur.

Bu düzenlemeye göre NGO'lar BM nezdinde genel ya da özel danışmanlık statüsü elde edebildiği gibi üyelik listesinde de yer alabilmektedirler. Her üç kategoriye giren NGO'lar talep ettikleri takdirde BMÖ tarafından düzenlenen konferans ve toplantılarda hazır bulunabileceklerdir. Bugün itibarıyla 2000'den fazla NGO'nun BM bünyesinde faaliyette bulunduğu belirtilmektedir. Ancak belirtmek gerekir ki, NGO'lar BM ile ortak hareket eden partnerler değildir. Yalnızca danışmanlık hizmeti vermektedirler. Bununla birlikte BMÖ'nün özellikle Genel Konsey ve Güvenlik Konseyi çalışmalarında NGO'larla olan ilişkisinin partnerliğe doğru gelişim gösterdiği ileri sürülen tezler arasındadır.²⁹³

24 Nisan 1986 tarihli Avrupa Konvansiyonu da Avrupa Birliği sınırları içerisinde faaliyette bulunan NGO'ların bu faaliyetlerini kolaylaştırmak amacıyla

²⁹¹ Bensahel Perrin ve Diğerleri, s.12.

²⁹² a.k. s.12.

²⁹³ "Consultative Status with ECOSOC and Other Accreditations", United Nations Department of Economic and Social Affairs-NGO Branch;

<http://esango.un.org/civilsociety/displayConsultativeStatusSearch.do?method=search&sessionCheck=false>

onların hukuki kişiliklerinin tanınmasına yönelik şartları içeren bazı düzenlemeler getirmiştir. Konvansiyon'da ayrıca NGO'lar, kar amacı gütmeyen ve kamu yararına çalışan, üye ülkelerin iç hukukuna göre kurulmuş, en az iki ülkede faaliyet gösteren dernek, vakıf ve özel kuruluşlar olarak tanımlanmıştır. Bu tanıma göre, diğer şartları da yerine getirmek kaydıyla mesleki dayanışma örgütleri NGO kapsamına girerken, ILO tarafından varlıkları tanınan sendikalar NGO kapsamında değerlendirilmemektedir.

3.1.2.4. NGO'LARIN KÜRESEL POLİTİKADA OYNADIKLARI ROL VE

Diğer Aktörlerle İlişkileri

Ulus devletlerin uzun süre başat aktörler olarak şekillendirdiği uluslararası siyaset sahnesinde, daha dayanışmacı ve halkçı, yurttaşlı baz alan ya da içinde bulunduğu dönemin özelliklerine göre farklılaşan alternatif söylemlerin gün geçtikçe etkinleştiklerine şahit oluyoruz. Özellikle ulus devletlerin global meseleler karşısında harekete geçmede yetersiz, ya da isteksiz olmaları ve nispeten ağır işleyen bürokratik yapıları, siyasi temsilcilerinin vaatlerini yerine getirmedeki eksiklikleri ve ihmalleri, yurttaşların haklarını ilgili makamlar karşısında doğrudan dile getirme gerekliliği, hatta haklarının farkına varmalarına, dolayısıyla bu yönde stratejiler gerçekleştirmelerine zemin hazırlamıştır.

Bu noktada NGO'lar, insani amaçlarla uluslararası toplum yararına eylemde bulunan, global meselelerin (savaş, açlık, çevrenin kirlenmesi, insan hakları ihlali vb.) çözümünde uluslararası aktörlerin harekete geçmesi için küresel hareket ağları oluşturan, böylelikle insanlığın gelişimine katkıda bulunan etkin örgütlenme biçimleridir.

Dünyanın herhangi bir yerinde, her türlü ideolojiden ya da politik hesaplardan bağımsız, devletlere ya da diğer uluslararası kuruluşlara nazaran olaylara daha çabuk müdahale eden, daha dinamik ve tarafsız olduğu kabul edilen NGO'lar, bir yandan belli başlı devletlerin, uluslararası kuruluşların ve çok uluslu şirketlerin gücünün daha da pekişmesini sağlayan ve onların kontrolünde gelişen bir dünya sistemine karşı ortak hareket alanı oluştururken, diğer yandan BM gibi küresel aktörlerle sıkı işbirliği içine girmektedir.

Aşırı kapitalist politikalarla birlikte ekonomik güçlerin kısa zamanda maksimum kar amaçlı arayışları, bu uğurda doğaya verdikleri zararın yanında her şeyin bir meta gözüyle görülmesine, pazarın etik değerlerden arındırılmasına yol açmaktadır. Kapitalist zihniyetin yol açtığı adaletsiz ve eşitsiz dünyanın insanlığın ortak değerlerini yok ettiğini ileri süren NGO'lar, buradan hareketle sürekli bir kalkınmanın hedef alındığı, barışı, temel insani ve sosyal değerleri koruyan kolektif bir yaşam arayışı içine girmişlerdir.²⁹⁴

294 Bensahel Perrinve Diğerleri, s.38.

Bugün NGO'lar küreselleşmenin başlıca aktörlerini özellikle insan hakları, sürdürülebilir gelişmenin sağlanması ve çevrenin korunması konularında gerekli tedbirleri almaları konusunda etkileyebilmektedir.

Bunlardan örneğin insan hakları alanında faaliyet gösteren Uluslararası Af Örgütü, her yıl dünya devletlerinin büyük bir merak ve kaygı ile beklediği, insan haklarına hükümetlerce ne ölçüde saygı gösterildiği ve bunların ihlâli sayılabilecek fiili durumları değerlendiren bir rapor yayınlamaktadır. Özellikle siyasi suçlar ve tutuklu/hükümlüler hakkında detaylı bilgiler içeren bu raporlar, uluslararası kamuoyu önünde meşruiyetini kaybetmek istemeyen devletler açısından caydırıcı bir özelliğe sahiptir.²⁹⁵

Greenpeace de bir yandan doğrudan eylemleri ve basın aracılığıyla dünya kamuoyunun dikkatini çevre sorunlarına, hükümetlerin ya da bazı ekonomik aktörlerin faaliyetlerini yerine getirirken çevreye verdikleri zararlara ve çevre suçlarına çeken, diğer yandan uluslararası anlaşmalara lobi etkinlikleriyle ağırlığını koyarak, taslaklar öneren ve kabul ettirebilen etkin bir çevre örgütüdür.²⁹⁶

Devletlerin ekonomik ve sosyal kalkınmasından insani yardımlara, çevrenin korunmasından insan hakları, kadın ve çocuk haklarının korunmasına, demokrasinin geliştirilmesinden eğitim ve sağlık gibi kamuoyunu ilgilendiren meselelere, dini ve mesleki dayanışma gibi daha özel grupların veya tek başına bireylerin çıkarlarına kadar uzanan geniş yelpazede seslerini duyurabilen NGO'lar peki nasıl oluyor da bu denli etkin hale gelebiliyor ve diğer uluslararası güçleri etkileyebiliyorlar?

Liberal ekonominin küreselleşmesiyle koşulların daha da ağırlaştığı serbest piyasa ekonomisinde, ekonomik gücü elinde bulunduran belli başlı devletler, uluslararası finans kuruluşları ve çok uluslu şirketler ya da güçlü askeri imkanlara sahip güçlü hükümetler karar alma mekanizmalarını ellerinde bulundururken, bu güç dengesi gün geçtikçe NGO'lar lehine değişmeye, ekonomik ve politik aktörler NGO'ları daha fazla dikkate almaya başlamaktadır.

Sovyet rejiminin çökmesinden sonra daha da aktif hale gelen NGO'lar, özellikle insani yardım, çevre ve insan hakları örgütleri, son yirmi yıl içerisinde bu konulara dikkat çekmek amacıyla uluslararası basın ve televizyonlarla ortak çalışma içerisine girmişlerdir. Kuşkusuz medyanın kendi okuyucu ve izleyici kitlesine ulaşarak kamuoyu oluşturmak, NGO'ların etkili politika geliştirmesinde önemli bir role sahiptir.

Ancak tek başına medya NGO'lar lehine küresel düzlemde oluşmaya başlayan yeni güç dengesini açıklamak için yeterli midir?

Toulmin, soğuk savaş yıllarında olduğu üzere askeri gücün siyasi otoriteyi belirlediği yaklaşımının son bulduğunu belirterek, fiziki güce karşı artık etik değerlerin dengeleyici unsurlar olduğunu ileri sürer. O'na göre NGO'ların

295 Uluslararası Af Örgütü-Türkiye;

http://files.amnesty.org/air13/AmnestyInternational_AnnualReport2013_complete_tr.pdf (Erişim: 23.6.2014).

296 Greenpeace Akdeniz; <http://www.greenpeace.org/turkey/about> (Erişim: 23.3.2014).

kamuoyunu bu derecede etkilemesinin arkasında, şiddetten arınmış politik eylem biçimini benimsemeleri yatar.

NGO'lar şiddet içermeyen, tarafsız, kendi çıkarları için değil temsil ettikleri kişiler ya da gruplar adına hareket eden ve herhangi bir hükümete ya da kuruluşa bağımlılığı bulunmayan sosyal birimler olarak kabul edildiklerinden, "insanlığın vicdani yanı" olarak görülmeye başlamıştır. Bu nedenle Toulmin diyor ki; "... *Uluslararası Af Örgütü, silahlarla donatıldığı ya da bomba saldırılarında bulunma gücünü elinde bulundurduğu anda sahip olduğu kamuoyunu etkileme kabiliyetini kaybedecektir.*"²⁹⁷

3.1.2.5. NGO'LARA YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER

Sivil toplum daha önce de belirttiğimiz gibi kendisini oluşturan örgütlü örgütsüz tüm sosyal varlıkları kapsadığından, onları aşan bir kapsama sahiptir. En genel anlamıyla politik yanın öne çıktığı tüm sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi ilişkileri sivil toplumun bir parçası olarak kabul edebiliriz.²⁹⁸

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan "yeni" sosyal gruplar çok kültürlülük, alternatif yaşam biçimi, aktif katılım, aykırı kimlikler, çevre ve kadın hakları kimi değişik konular etrafında demokratik sistemi esnetme yoluna gitmişler, sivil toplum kavramını esasen siyaset bilimi literatüründe popüler hale getirmişlerdir.

1980'lerden itibaren ise ekonomik ve sosyal kalkınma, insan hakları ve demokratikleşme, sosyal adalet ve refahın sağlanması gibi amaçlarla faaliyet gösteren başlayan NGO'lar hükümetler ve uluslararası kuruluşlarca birer ortak olarak görülmeye başlanmıştır. Bunun en önemli nedenleri arasında NGO'ların yerel güçlerle daha yakın ilişki içinde olmaları, otoriter rejimlerin etkisizleştirilerek bypass edilmek istenmesi ve küresel sisteme uyum paketlerinin uygulanması gösterilebilir.

Soğuk savaşın sona ermesi ile "komünizm tehlikesi" ortadan kalkınca, Batılı devletler bir yandan kapitalist yayılmayı sağlayacak öte yandan da bu yayılmayı meşrulaştıracak politikalar geliştirmeye başlamışlardır. İşte bu noktada hükümet veya başka herhangi bir siyasi veya ekonomik güçten daha etkin olan NGO'ların, diğer güçlerin oluşturamayacağı ama ihtiyaç duyduğu kamuoyunu, özgürlük, sivil toplum, demokrasi, sürdürülebilir kalkınma, sosyal adalet, evrensel insan hakları gibi temaların işlendiği yeni gündemler yaratarak oluşturduğu ileri sürülmüştür.

1980 ve 1990'lı yılların küreselleşmeyle birlikte değişen yeni politika anlayışı, büyük güçlerin de teşvikiyle sivil toplumun hakim olduğu kamu alanında kurumsallaşmayı ve uzmanlaşmayı, dolayısıyla toplumsal hareketlerin "NGO'laşması" yönünde bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. L. Salamon NGO'ların bu gelişimini "global cemiyetsel devrim" olarak tarif etmektedir.²⁹⁹

297 Toulmin, <http://www.gdrc.org/ngo/toulmin/st-3.html> (Erişim: 23.10.2014).

298 Willetts, s.18.

299 Aktaran Kaldor, s.88.

Sivil toplumda yer alan diğer toplumsal hareketlerle karşılaştırıldığında NGO'lar daha kurumsallaşmışlardır ve profesyonel biçimde çalışırlar, diğer bir deyişle alanlarında uzmanlaşmış teknik ekibe sahiptirler. Genellikle resmi biçimde kurulan NGO'ların nitelikleri gereği kendisini oluşturan bireylerin kararların alınmasına doğrudan katılımı çoğunlukla mümkün olmamaktadır. Dolayısıyla demokratik değerleri savunan bu tip örgütler, bizzat kendi bünyelerinde demokrasiyi gerçekleştirmekte ciddi engellerle karşılaşmaktadırlar. Oldukça geniş tabana yayılan NGO'ların faaliyetleri ile ilgili kararların alınması da sınırlı sayıda bir grup tarafından yerine getirilmekte, böylelikle daha hiyerarşik bir görüntü sergilemektedirler. Bu da yönetici grubu ya da örgüt liderlerinin, kendi üyelerinin ya da destekçilerinin taleplerinden çok küresel politikanın gereklerini dikkate almaları sonucuna yol açabilmektedir.

İleri sürülen nedenlerle NGO'ların diğer toplumsal hareketlerle zıt karakter taşıdığı düşünülse de aslında bir yanıyla da sivil toplumun önemli aktörleri olarak faaliyet gösterirler. Nitekim kamuoyunu etkilemede en etkili yol olan basın ve yayın araçlarını ve sosyal medya ağlarını kullanarak çok geniş kitlelere ulaşabilir, son dönemde Ukrayna, Mısır ve Gezi Parkı protestolarında görüldüğü üzere daha organize eylemler düzenleyebilir, yığın hareketini daha güçlü bir yapıya büründürmede önemli roller üstlenebilirler.³⁰⁰

NGO'ları tanımlarken kural olarak herhangi bir ekonomik ya da politik çıkara hizmet etmediklerini, faaliyetlerini bağımsız bir biçimde yerine getirdiklerini ifade etmiştik. Ancak bugün NGO'lara getirilen en önemli eleştiri, Açık Toplum Enstitüsü (OSİ) örneğinde olduğu gibi sermayeye bağımlı olarak hareket ettikleri noktasında yoğunlaşmaktadır.

Bazı çevrelere göre NGO'ların hükümetlerin karar alma süreçlerine katılımları, kamusal politikaları etkilemede artan ağırlıkları ve toplumsal denetimin başlıca aracı olarak kurgulanmaları öncelikle devletin özel sektör tarafından kontrolünü amaçlamaktadır. Dolayısıyla sivil toplum örgütlerinin kar amacı gütmedikleri, kamusal ve özel sektörler arasında üçüncü bir sektörü oluşturdukları, bağımsız oldukları ileri sürülerek, NGO'ların siyasi iktidarların demokratik denetimleri bakımından üstlenebilecekleri role yapılan vurgu artmıştır. Ancak bu örgütlerin sermayeye bağımlılıklarını güvenceye almak için yeni stratejiler de beraberinde yürürlüğe konmuştur. Geçmişte devletlere verilen kalkınma yardımlarının kesilerek bugün NGO'lara yöneltilmesi, bu örgütlerin mali ve politik açılardan yardım verenlere bağımlılaştırılması amacından kaynaklanmaktadır.

Diğer yandan bizzat yardım verenlerin yeni NGO'lar kurdurarak toplumsal alandaki hegemonyalarını sağlamaya yöneldikleri görülmektedir. Bu gelişmelerin sonucunda son 20 yılda özellikle, NGO'ların sayısı dünya çapında artmış, hükümetlerin, uluslararası kurumların, çok taraflı bankaların ve çok uluslu şirketlerin NGO'larla ilişkileri yoğunlaşmış, bu örgütlerin etkinlik alanları da genişlemiştir. Hükümetlerin siyasal karar alma süreçlerine NGO'ların katılımının artması ve yeni toplumsal politikaların bu örgütler eliyle yürütülmesi, NGO'lara günümüzde

300 Willets, 17.

sermayenin toplumsal alana dolaylı olarak müdahalesi sürecinin öznesi rolünün biçilmesine neden olmuştur.

Yapılan eleştirileri de dikkate aldığımızda sonuç olarak diyebiliriz ki, 1980'li yıllardan itibaren sivil toplumun yer aldığı kamusal alan hızlı bir NGO'lulaşma sürecine girmiştir. Bunda bu tip örgütlere özellikle Kuzey ülkeleri olarak adlandırılan Batılı güçlerin sağladığı mali yardımların etkisi büyüktür. Bu yardımlar bir yandan bu güçlere bağımlılığı artırırken, diğer yandan mali ve ekonomik güçler tarafından desteklenen NGO'ların bu desteği bulamayan diğer sivil toplum örgütleri karşısında üstünlük elde etme ve geleneksel sivil toplum örgütlerinin etkinliklerini kaybetme riskini de taşımaktadır.

Her ne kadar ekonomik ya da politik güçlerle yakın ilişki içinde bulundukları ileri sürülse de, belli bir tarihi ve ideolojik birikime sahip çoğu NGO'nun hala asıl misyonlarının verdiği bilinçle hareket ettiği ve birçoğunun diğer toplumsal hareketlere, istifade edebilecekleri bir alt yapı sunduğunu da unutmamak gerekir.

Dördüncü Bölüm

4. KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE DEMOKRASİ VE POLİTİKA

4. 1.KÜRESELLEŞME VE KÜRESEL SİVİL TOPLUM

4.1. 1. KÜRESELLEŞME VE YENİ DEMOKRASİ ANLAYIŞI

Ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda ortak değerlerin ulusal sınırları aşarak dünya çapında yaygınlaşması olarak tanımlanan küreselleşme, insanlığın en temel ortak değerlerinden olan demokrasinin de yaygınlaşmasına, bir kültür olarak kurumsallaşmasına katkıda bulunmaktadır. Küreselleşme sürecinde artık demokrasi ve insan hakları taleplerinden kaçınmanın mümkün olmadığı görülmüş, insan haklarına dayalı demokratik bir yönetim anlayışının, uluslararası meşruiyetin temelini oluşturduğu gerçeği kabul edilmeye başlanmıştır.³⁰¹

Oysa kısa zaman öncesine kadar demokrasi ve demokratikleşmeyi açıklamaya çalışan görüşler konuyu genellikle ulusal bir mesele olarak ele almış, onu etkileyen uluslararası faktörlere yeterince vurgu yapmadığı gibi

301 Özkan, "Küreselleşmenin Demokratikleşmeye.", s.301.

demokratikleşme sürecinde iç ve dış faktörlerin birbiri ile ilişkisi üzerinde de çok fazla durulmamıştır.³⁰²

Gerçekten de liberal ekseninde gelişen modern demokratik teori ve politikada, iktidarın kaynağı ulusun oluşturduğu sınırlı bir coğrafyada, bir ülkede örgütlenen güçlü devlet yapısı içinde gelişmiş ve buna göre ulusun, devlet örgütlenmesi içinde ve verili bir ülkede, kendi kaderini belirleyeceği esası kabul edilmiştir.³⁰³ Bu bağlamda demokratikleşmenin de böyle bir devlet örgütlenmesi içinde mevcut siyasal kurumlar yoluyla ya da toplumdaki siyasal kültür veya ekonomik gelişmeye bağlı olarak veyahut sivil-asker ilişkisi vb. faktörlerle gerçekleştirileceği vurgulanmıştır.³⁰⁴

Oysa küreselleşmeyle birlikte sorunların evrensel nitelik kazanmaya başlaması, kısa zamanda bu sorunların belli bir ülkede değil, ancak küresel ölçekte ele alınabileceği gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Böylece ulus devletin ve klasik demokrasi anlayışının yetersizliği karşısında küresel düzeyde karar alma mekanizmalarının çoğalması kaçınılmaz olmaktadır. Küreselleşmenin dünyada meydana getirmiş olduğu bu değişim beraberinde, yeni bir demokrasi anlayışını ve demokratik politikanın yeniden düşünülmesi gereğini de zorunlu kılmaktadır.³⁰⁵

Küreselleşme sürecinin yeni demokrasi anlayışını; ulus devlet yapısını aşan, ulusların diğerini denetleyebileceği ve gerekirse yaptırım uygulayabileceği süreç oluşturmaktadır. Bu anlayış temelini 21 Kasım 1990'da imzalanan ve Türkiye'nin de taraf olduğu Paris Şartı'ndan almaktadır.³⁰⁶

Bugün için yeni bölgesel ve küresel uluslararası aktörlerin oluşturduğu küresel ölçekte bir demokrasinin kurulmasının zorluğu ortadadır. Zira küresel demokrasi, bu ölçekte eşitlikçi yapıya dayanan bir organizasyonu gerektirir. Bu da öncelikle dünyadaki ekonomik eşitsizliklerin giderilmesini zorunlu kılar. Günümüzde etkili olan ekonomik ve politik güçlerin ise böyle bir iddiası bulunmamaktadır. Bu güçler bir yandan insan hakları konusunda eşit ve objektif davranmamakta, diğer yandan demokrasiye biçimsel bir anlam vererek içlerini boşaltmaktadır.³⁰⁷

Bununla birlikte bugünkü küresel ortamda politik yapıların, kurumların ve kültürlerin yeniden biçimlenmesine yol açan baskılar ve güçler bulunmaktadır. Bu bağlamda özellikle ortak sorunların çözümünde normatif bir kaynak olan Birleşmiş Milletler (BM) ve bölgesel güç olarak Avrupa Birliği'ni (AB) örnek gösterebiliriz.³⁰⁸ Dolayısıyla demokrasi ve insan hakları düşüncesi küresel aktörler, dinamikler ve süreçlerle sıkı sıkıya ilintilidir. Bu talepler bir yandan ulusal düzeyde dile getirilirken, diğer yandan da küresel dinamikler tarafından desteklenmektedir. İnsan

302 Hakan Yılmaz, "The International Context", bkz. içinde "Democratization", haz. Christian W. Haerpfer, Patrick Bernhagen, Ronald F. Inglehart, Christian Welzel, Oxford University Press, Oxford, 2009, s.92.

303 Akad,Dinçkol, s.192.

304 H. Yılmaz, s.92.

305 Akad,Dinçkol, s.192.

306 Özkan, "Küreselleşmenin Demokratikleşmeye", s.297.

307 Akad,Dinçkol, s.198.

308 a.k., s.193.

haklarına dayalı demokratik bir yönetim, hem ulusal hem de uluslararası meşruiyetin kaçınılmaz bir temeli olarak değerlendirilmektedir.³⁰⁹

İletişim imkânlarının ve kanallarının denetlenemez olduğu küreselleşen dünyada, bireylerin ve halkın düşüncelerini "kontrol" etmeye çalışan yönetimler, etkinliklerini ve meşruiyetlerini kaybetmektedirler. Bilgi toplumunun oluşturduğu iletişim çoğulluğu kitlelerin denetimini imkânsız hale getirirken, özgürlük ve demokrasi de küresel bir kimliğin temel referans noktaları olarak ortaya çıkmaktadır.³¹⁰

Son olarak yine vurgulamak gerekir ki, devletin egemenlik alanı bir yandan küresel aktörler tarafından paylaşılrken, "içte" de birey "'egemen" bir özne olarak devletin denetimsiz egemenlik anlayışını sınırlamaktadır. Bu niteliğiyle küreselleşme, devlet karşısında bireyi "özgürleştirici" bir işlev taşımaktadır. Uluslararası kuruluşlar, insan hakları örgütleri ve uluslararası sözleşmelerle birey çeşitli korunma mekanizmalarına kavuşurken, devletin kontrol yeteneği daralmakta ve devlet, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde "sosyalleşmeye" zorlanmaktadır.

4.1.2. ULUSLARARASI MEŞRUIYETİN TEMELİ OLARAK

DEMOKRATİKLEŞME

Küreselleşme bir yandan ulus devletleri bölgesel ekonomik ve siyasal oluşumların içinde yer alarak egemenliklerinden bir kısmını devretmeye iterken, diğer yandan uluslararası hukuka dayanan birtakım uluslararası ilkelere bağlanmaya zorlamaktadır.

1948 tarihinde BM tarafından kabul edilen hem klasik özgürlükleri hem de ekonomik, sosyal ve kültürel hakları birlikte ele alan Evrensel İnsan Hakları Bildirisi'nin ardından bu belgedeki hak ve ödevleri daha ayrıntılı biçimde düzenleyerek onu tamamlayan, ortaya çıkan yeni talep ve ihtiyaçları karşılamayı hedefleyen 1966 tarihli iki belge bu bakımdan temel sayılabilir: Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Paktı ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Paktı. BM Şartı'nın (1945) parçası sayılan bu üç belgeye daha sonra eklenen birçok uluslararası antlaşma ve konvansiyon, uluslararası hukukun çerçevesini çizmiştir. Bunlardan Türkiye'nin de taraf olduğu Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (1950), bölgesel nitelikte ve daha dar kapsamlı hak ve özgürlükler listesi içeriyor olsa da, getirdiği etkin denetim sistemi ile diğer benzeri belgelerden ayrılmaktadır.

Uluslararası belgelerin düzenlediği gerek klasik haklar gerekse siyasi, ekonomik ve sosyal haklar, devletlere, hiçbir ayırım gözetmeden gerçekleştirmeleri gereken ödevler yüklemektedir. Bunun için devletler gerekli sosyo-ekonomik koşulları sağlayacak, hukuksal düzenlemeleri ve yargısal güvenceyi gerçekleştireceklerdir.³¹¹

309 Özkan, "Küreselleşmenin Demokratikleşmeye.", s.296.

310 a.k, s.295.

311 Akad,Dinçkol, s.263.

Uluslararası sistemde devletlerin uluslararası hukukun öngördüğü kurallarla bağlı olması, evrensel anlamda ortak kuralların ulusal düzeyde de belirleyici olması anlamına gelmektedir. Bunun bir sonucu olarak egemen devletin ulusal sınırları içinde dilediği gibi siyasi ve ekonomik politika geliştirme hakkı kısıtlandığı gibi, egemenlik haklarına dayanarak vatandaşlarına istediği biçimde muamelede bulunabileceği düşüncesi de tarihe karışmaktadır.

Küreselleşmeyle birlikte "küresel güvenlik birliği" arayışında olan devletler bir yandan bölgesel ve uluslararası örgütlenme yoluna giderken, öte yandan uluslararası hukuki belgelerde daha çok insan haklarına, azınlık haklarına, demokratik yönetim ve hukuk devleti ilkelerine vurgu yapmaktadırlar. Çağdaş uluslararası dünya düzeninin ortak değerleri olarak kabul edilen bu ilkeler, bir yandan demokratik değerlerin dünya genelinde yayılmasını sağlarken, bir yandan da küresel güçlerin devletlerin içişlerine müdahale etmesine meşru bir zemin hazırlamaktadır.

Birleşmiş Milletler 1993 yılında gerçekleştirilen İnsan Hakları Konferansı Sonuç Bildirgesi'nde de insan hakları, demokrasi ve kalkınmanın birbirine bağımlılığına dikkat çekmiştir. BM'nin insan hakları konferansında ayrıca insan hakları, bireyin eksiksiz gelişmesi için gerekli bir koşul sayılmış, demokratik toplum da bireyin gelişimi ve bu hakların kullanılması için vazgeçilmez unsur olarak kabul edilmiştir.³¹²

Görüldüğü gibi demokrasi ve insan hakları gibi değerler, ülkeler arasındaki diyalog ve işbirliklerin ana unsuru haline gelmektedir. Küreselleşme sürecinde demokratik bir ülke olabilmek, belirlenen evrensel standartlara uymayı gerektirmektedir. Bu yapılmadığı takdirde demokratik olmayan ülkeler ekonomiden siyasete kadar hemen her alanda çeşitli zorluklarla karşılaşmakta, işbirliklerin ortaklıkların dışında kalarak adeta yalnızlığa mahkûm edilmektedirler.³¹³

Küreselleşmenin yeni demokratikleşme perspektifi bir yandan evrensel demokratik normları ve etik davranış biçimlerini tüm dünyaya yayarken, gelişen bilgi ve iletişim teknolojileri siyasi iktidarların faaliyetlerinin mutlak gizlilik içinde yürütülmesini engellemekte, bir anlamda şeffaflığa hizmet etmektedir. Bu da dünya kamuoyu önünde prestij ve saygınlığını kaybetmek istemeyen hükümetlerin despotik faaliyetlerini sınırlandırmada önemli bir faktör olmaktadır.³¹⁴

Ancak dünyadaki ekonomik eşitsizlikleri ve güçlü ile zayıf arasındaki dengesizliği daha da artırıcı rolü göz önüne alındığında küreselleşmeyle birlikte, hem dünya genelinde zengin ile fakir ülkeler arasındaki uçurum artmakta, hem de ülke içinde ekonomik bakımdan güçlü konumda bulunan azınlık grup daha da güçlenmektedir. Uluslararası alanda eşitsizliğin artması, zengin ülkeleri diğer ülkelere karşı daha da duyarsızlaştırırken, fakirleşen ülkeleri ise terör, aşırı milliyetçi ya da dinci hareketlere karşı daha elverişli bir ortama sürükleyebilmektedir. Aynı şekilde ülke içindeki eşitsizlik, ekonomik bakımdan zayıf konumdaki çoğunluğun

312 Özkan, "Küreselleşmenin Demokratikleşmeye", s.298; ayrıca bkz. <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G93/142/33/PDF/G9314233.pdf?OpenElement> (Erişim: 31.1.2014).

313 Özkan, "Küreselleşme ve Avrupa Birliği", s.93.

314 H. Yılmaz, s.102.

daha da marjinalleşmesine ve siyasi olarak popüler politikalarla belli bir yöne kaymasına yol açmaktadır.³¹⁵

4.1.3. NGO'LAR VE DEMOKRATİKLEŞMEYE ETKİLERİ

Küresel sivil toplumun henüz ilk aşamalarına tanık olmamıza rağmen, demokratikleşme yönünde önemli roller üstlendiğini söyleyebiliriz. Her şeyden önce küresel sivil toplumu oluşturan gruplar hükümetlere nazaran küresel problemlerin çözümünde işbirliği ve karşılıklı anlayış zeminine daha yakın bir tutum sergiler. Küresel düzeyde etik değerlerin ve normların yaygınlaşmasına hizmet eden sivil toplum, insan hakları ve özgürlüklerini ihlal eden hükümetler için de caydırıcı bir rol oynar. Gerçekten güçlü iletişim ağları ile hükümetlerin baskıcı rejimlerini açığa vuran NGO'lar hükümetler tarafından ciddi bir tehlike olarak görülmektedir.³¹⁶

İnsan hakları, azınlık hakları, demokrasi, çevrenin korunması gibi global değerleri korumaya yönelik faaliyette bulunan NGO'lar, çeşitli ırklardan ve ülkelerden insanları ya da grupları bu amaçlarla bir araya getirmeyi başarmış yapılardır. Küresel ısınma ve çevre gibi küresel toplumu ilgilendiren konuları kitle-iletişim araçları ve etkin propaganda ile gündemde tutarak dünya kamuoyunu etkilemeyi başaran bu örgütler, kimi zaman yerel nitelikteki meseleleri de (Irak'taki tutuklulara kötü muamele gibi) küresel zemine taşıyabilmektedirler. Küresel gündemde yer alabilen meseleler ise, BM, NATO (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü), ulus ötesi şirketler, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), AB veya NGO'lar gibi küresel güçlerin "insani amaçlı müdahaleleri" ne konu olabilmektedir.

Demokratikleşmeye yaptıkları olumlu katkılarının yanında, dünya kamuoyunu etkilemede etkin araçlara sahip olmalarının bazı tersi sonuçlar yaratacağı da unutulmamalıdır. Nitekim NGO'lara kuşkuyla yaklaşanlar, bu örgütlerin daha önemli ama politik olarak hassas meselelere dikkat çekmek yerine daha az öneme sahip ama genel kabul gören konuları gündeme taşıdıklarını ileri sürmektedirler. Zira NGO'ların politik gücün ve ekonomik kaynakların küresel düzeyde adaletsiz dağılımına karşı politika geliştirme gibi bir iddiaları olmadıkları belirtilmektedir. Bunun ise iki önemli sebebi vardır: Bunlardan ilki, ABD, AB, çok uluslu şirketler gibi güçlü küresel aktörlere ekonomik bağımlılıkları nedeniyle bu güçlerle uzlaşmanın sağlanabileceği konuları ele almaları, diğeri ise mümkün olduğunca geniş bir kitleye ulaşmak için daha genel ve aşırıya kaçmayan konuları seçmeleridir.³¹⁷

4.1.4. KÜRESELLEŞME VE TÜRK DEMOKRASİSİNE ETKİLERİ

Yukarıda da belirttiğimiz gibi küreselleşme bir yandan ulus devletleri bölgesel ekonomik ve siyasal oluşumların içinde yer alarak egemenliklerinden bir

³¹⁵ H.Yılmaz, s.102.

³¹⁶ a.k, s.103.

³¹⁷ a.k, s.103.

kısmını devretmeye iterken, diğer yandan uluslararası hukuka dayanan birtakım uluslararası ilkelere bağlanmaya zorlamaktadır.³¹⁸

Uluslararası örgütler, çok uluslu şirketler, NGO'lar ve ulusal sınırları aşan diğer grupların oluşturduğu küresel aktörler, siyasal alanda ulusal politikaların alanını daraltarak ulusal hükümetleri daha çok bağlayan ve güçlü yaptırım mekanizmalarıyla desteklenmiş çok taraflı antlaşmalar yoluyla devletlerin içişlerine müdahale etmeye başlamışlardır.

Küreselleşme sürecine 1980'lerin ardından başta AB olmak üzere aktif olarak katılmaya başlayan Türkiye de, ekonomik, sosyo-kültürel ve siyasal açıdan dünyadaki gelişmelerden doğrudan etkilenir hale gelmiştir. Son yıllarda birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'nin de hem politikasında hem de dış ilişkilerinde demokratikleşme, insan hakları, sivil toplum ve özgürlükler, gündemi oluşturan temel sorunların başında gelmeye başlamıştır. Bu sorunların dış ilişkilerimiz ve özellikle AB ile olan ilişkilerimize zarar verdiğini dikkate almak durumunda kalan Türkiye zaman zaman "demokratikleşme ve insan hakları reform paketleri" ile sorunları gidermeye yönelik girişimlerde bulunmakta ise de hala insan hakları ve hukuk devleti ilkeleri ihlâl edilmektedir.

Ülkemizde demokratik standartların yükseltilmesi gereği ve insan hakları sorunu, iç kaynaklarda olduğu gibi dış kaynaklarda da sıkça belirtilmektedir. Konuyla ilgili özellikle AB ve ABD hükümetleri ve parlamentolarını kuvvetle etkileyen ve çeşitli değerlendirmeleri içeren yıllık raporlar yayınlanmaktadır.³¹⁹

Bunlardan ABD hükümetine bağlı Demokrasi, İnsan Hakları ve Çalışma Ofisi'nin yayınladığı 2007 tarihli rapor kişi dokunulmazlığı, medeni hak ve özgürlükler, siyasi haklar, ırk, cinsiyet, din, dil konularında ayrımcılık, çalışanların hakları, kadın ve çocuk hakları, toplanma özgürlüğü, düşünce ve ifade özgürlüğü, azınlık haklarının korunması gibi çeşitli konuları ele almıştır. Raporda genel olarak Türkiye'nin insan haklarına saygılı olduğunun belirtilmesine karşın hâlâ hak ve özgürlükler ve hukuk devletinin uygulanmasına ilişkin ciddi sıkıntıları olduğu vurgulanmıştır. Aynı kuruluşun 2013 yılı Türkiye raporunda ise Hükümetin kolluk kuvvetleri üzerinden zaman zaman insan hakları ihlalinde bulunduğu da belirtilmektedir.³²⁰

İnsani kalkınma için demokratik yönetimin vazgeçilmez olduğunun altını çizen BM küresel kalkınma ağı olan BM Kalkınma Programı (UNDP) da, Türkiye'nin AB ile ilgili hedefleriyle uyumlu olarak hayata geçirdiği reformları desteklerken Türk hükümeti ile işbirliğinde ve teknik desteğin sağlanmasında önceliği, insan hakları sisteminin güçlendirilmesi, yargı sisteminin etkinliğinin artırılması, hizmet sunumunda ve karar verme süreçlerinde sivil katılımın ve gözetimin güçlendirilmesi konularına verdiğini açıkça belirtmektedir.

318 Akad, Dinçkol, s.197.

319 "Türkiye'de Demokratik Standartların Yükseltilmesi: Tartışmalar ve Son Gelişmeler", Aralık 1999, TÜSİAD Yayınları, s.19.

320 2013 İnsan Hakları Raporu; Türkiye, <http://www.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/2013/eur/220341.htm>

Yine ülkemizdeki siyasi gelişmeleri ve insan hakları ihlallerini yakından takip eden ve her yıl yayınladığı raporlarda bunları ele alan Uluslararası Af Örgütü, diğer ülkeler için olduğu gibi Türkiye açısından da önemli bir siyasi baskı unsuru oluşturmaktadır.

Uluslararası Af Örgütü Türkiye ile ilgili raporlarında sık sık siyasi istikrarsızlık ve ordunun müdahalesine atıfta bulunurken, bunun ülkede aşırı milliyetçi hareketi ve buna yönelik şiddeti artırdığına dikkat çekmektedir. Düşünce özgürlüğünün ciddi biçimde kısıtlandığı, toplanma özgürlüğünün ise özgür bir biçimde gibi kullanılmadığı ya da haklı bir neden olmadan engellendiği, uzun tutukluluk süreleri gibi hususlar, siyasi tutuklulara karşı işkence ve kötü muameleler, kadın ve kız çocuklarına uygulanan şiddet her yılki raporlara konu olmaktadır.

Bu gelişmeler karşısında hukuk devleti ihlalleri ve insan hakları sorununun ülkenin imajının bozulmasına yol açtığını ve demokratik dünya ile olan ilişkisine zarar verdiğini dikkate almak durumunda kalan Türkiye, dünya kamuoyu önünde "insan haklarına saygılı" olduğunu göstermek bakımından, son yıllarda önemli adımlar atmıştır.³²¹ İnsan haklarının korunmasını konu alan özellikle BM, ILO, UNESCO ve Avrupa Konseyi düzeyinde birçok uluslararası sözleşmeye taraf olmuş, bu sözleşmeler bünyesinde son günlerde artan insan hakları konusunda rapor verme yükümlülüğü altına girmiştir.³²²

Nihayet AB'ye adaylık süreci çerçevesinde Türkiye'nin yerine getirmesi gereken temel koşulların (Kopenhag Kriterleri) başında, demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan haklarına ve azınlıklara saygı gösterilmesini ve korunmasını garanti eden kurumların temin edilmesi gelmektedir. Bu koşulların yerine getirilip getirilmediği ya da hangilerinin ne şekilde gerçekleştirildiği "Düzenli İlerleme Raporları" ile denetlenmektedir.

Avrupa Komisyonu ilk olarak 1998 tarihinde hazırladığı Düzenli İlerleme Raporu'nda Türkiye'nin AB'ye üyeliği için çözmek zorunda olduğu sorunları açıkça belirtmiştir. Raporda insan hakları ihlalleri, azınlıkların eşit haklardan yararlanması, Kürtlerin azınlık olarak tanınmaları ve Kürtçenin siyasette ve eğitim alanında serbestçe kullanılabilmesi, ordunun Milli Güvenlik Kurulu vasıtasıyla siyaseti etkilemesi, düşünce özgürlüğü, toplanma ve örgütlenme özgürlüğü gibi konular vurgulanmış olup, bu ve bunu izleyen raporlar üzerine Türkiye ilgili alanlarda birbiri ardına "uyum paketleri" çıkarma ve çeşitli yasal düzenlemeler yapma yoluna gitmiştir.³²³

Avrupa Komisyonu hazırladığı raporlarda, Türkiye'nin siyasi ve hukuk sistemine geniş kapsamlı değişiklikler getiren reformların hızlandırılması konusunda ciddi kararlılık gösterdiğini ve bu konularda önemli yasama faaliyetleri gerçekleştirdiğini belirtirken, kamu idaresinin işleyişindeki bazı bozukluklara, insan hakları ihlallerinin sürekliliğine ve azınlıklara yönelik uygulamalardaki eksikliklere de dikkat çekmektedir.

321 A. Dinçkol, s.914.

322 a.k., s.915.

323 Ergun Özbudun, Ömer F.Gençkaya, "Democratization and the Politics of Constitution-Making in Turkey", CEU Press, Budapest, New York, 2009, s.73 vd.

Türkiye ilerleme raporlarında da belirtildiği gibi, Avrupa'daki standartları yakalamak için siyasi ve hukuki alanda hızlı bir reform sürecine girmiş ancak bu reformların etkinliği henüz istenilen dereceye ulaşmamıştır. Ancak 2001 tarihindeki Anayasa değişikliklerinin ardından özellikle 2002 ve 2004 yılları arasında çıkarılan uyum yasaları ve 2010 tarihindeki Anayasa değişikliğini göz önüne aldığımızda, düşünce özgürlüğünden toplanma ve örgütlenme özgürlüğüne azınlık haklarından insan haklarının korunmasına kadar, birey hak ve özgürlükleri kadar birey-devlet ilişkilerini de içine alan geniş bir alanda önemli demokratik açılımlar getirdiğini inkar edemeyiz. Bu anlamda yapılan reformların Türkiye açısından demokratikleşme için uygun hukuksal ve siyasal zemini hazırladığını söylemek yanlış olmayacaktır.

4.1.5. KÜRESELLEŞME SÜRECİ VE TÜRKİYE

4.1.5.1.GENEL OLARAK

Küreselleşme bir bütün olarak ele alındığında, kendini ekonomik, siyasal ve kültürel olarak adlandırılabilen üç temel düzeyde belli eder.³²⁴ Küreselleşmenin bu üç boyutunu çalışmamızın ilk bölümünde daha detaylı olarak incelediğimizden, Türkiye'nin böyle bir süreçte nerede yer aldığını saptamak amacıyla, burada yalnızca onu hazırlayan faktörleri kısaca belirtmeye çalışacağız.

Küresel toplum ya da küreselleşme olgusunun tarihsel temellerinin eski Yunan'da Helenistik okullar içinde yer alan Stoacılar'a kadar uzandığını belirtmiştik. Ancak bugünkü anlamıyla süreci tetikleyen ilk gelişmeler Avrupa'da Rönesans ve Aydınlanma dönemine dayanır. Daha sonra liberalizm ve milliyetçilik hareketleri ile birlikte burjuvazinin gelişmesiyle 19.yy'a ve sonraki döneme damgasını vuracak olan Endüstri Devrimi yaşanmış ve günümüz uluslararası sermayesinin ve pazar ekonomisinin ilk tohumları bu dönemde atılmıştır.

Türkiye açısından küreselleşmeye baktığımızda, her şeyden önce yukarıda bahsettiğimiz Batı'da yaşanan aydınlanma ve modernleşme süreçlerini yaşamamış, halen endüstrileşmesini tamamlayamamış bir sosyal yapı ile karşı karşıya bulunuyoruz. Türkiye bu anlamda Batı medeniyetlerinde son birkaç yüzyılda gelişen süreçlerin yaşanmadığı bir coğrafyadır. Ekonomik bakımdan Osmanlı Devleti'nden miras aldığı toprağa bağımlı ekonomi ile burjuva sınıfını geliştirememiş ve dolayısıyla toplumda kapitalist ilişkiler gelişmemiş; diğer taraftan da "ümme" anlayışının hakim olduğu büyük bir imparatorluk içinde ulusal bilinç yerleşememiş, bu nedenle de tarihi kökenlerinin iyice anlaşılamadığı, yurtseverlik ve yurttaş sorumluluğunu taşımayan, salt özde olmayan bir milliyetçilik anlayışı doğmuş, bunun sonucunda da küresel süreç içinde ortaya çıkan mikro milliyetçilik akımlarından fazlasıyla nasibini almıştır.

Bugün itibarıyla Türkiye küreselleşme sürecinin önemli aktörlerinden biri olan Avrupa Birliği'ne üye olmak için yoğun çaba harcamaktadır. Ancak birliğe üye olabilmesi, küresel sürecin gerektirdiği birtakım koşulları yerine getirmesine

324 Akad,Dinçkol, s.172.

bağlanmışır (Kopenhag Kriterleri). Bunların en önemlisi demokrasiyi, insan haklarını ve hukukun üstünlüğünü temel almaktadır.

Avrupa Birliği'ne üye olmak isteyen Türkiye'nin de Kopenhag kriterlerini yerine getirmesi; yani demokratikleşmesi, insan haklarına saygı göstermesi ve azınlık haklarını koruması, bunu teminat altına alan kurumların oluşturulması ve istikrara kavuşturulmuş olması, hukuk devleti ilkesini hayata geçirmesi ve işleyen bir piyasa ekonomisine sahip olması gerekmektedir.³²⁵

Küreselleşme süreci için hiç kuşku yok ki demokrasi ayrı bir önem arz etmektedir. Bir yaşam biçimi olan demokrasinin tüm kurum ve kurallarıyla hayata geçirilebilmesi için öncelikle devletin buna uygun bir biçimde örgütlenmesi ve işletilmesi gereklidir. Türkiye'de demokrasinin gelişmemesi, demokrasi kültürünün oluşamamasının altında devletin demokratik bir biçimde örgütlenememesi sorunu yatmaktadır. Bunun sonucunda ise hukuk devleti ilkesi zedelenmekte, özgürlükler kısıtlanmakta, insan hakları ihlal edilebilmektedir.³²⁶

Küreselleşme çağında demokratik olmayan ülkeler çağın gerisine düştüğü gibi, ekonomiden siyasete kadar hemen her alanda çeşitli zorluklarla karşılaşmakta, işbirliklerin ve ortaklıkların dışında kalarak adeta yalnızlığa mahkûm edilmektedirler.³²⁷

Türkiye'de demokratikleşmenin önünde ciddi engeller bulunmaktadır. Başta siyasal sistemin işleyişinde yaşanan tikanıklıklar olmak üzere hukuk devleti ilkesinin tam olarak tesis edilememesi, düşünce özgürlüğü ile insan haklarının istenilen ölçülerde sağlanamaması, gelir dağılımındaki anormal bozukluk ile bölgesel eşitsizlik ülkemizin demokratikleşmesine sekte vurmaktadır.³²⁸

Bunun yanında sanayi ile demokrasi arasındaki ilişkinin önemini vurgulayan Hocaoglu, Türkiye'de demokrasinin önündeki en büyük engellerden birinin "sanayisizlik" olduğunu belirtmektedir: "Bütün dünyada sanayi toplumu haline gelememiş ülkeler aynı zamanda demokratik toplum haline de gelememişlerdir. Sanayileşmesini tamamlamış olup da demokrasinin dışında kalan tek bir ülke olmadığı gibi, sanayileşmemiş ülkelerin arasında bir tane bile demokratik ülke bulunmamaktadır" diyerek sanayileşme arttıkça demokratikleşmenin de önünün açılacağını belirtmektedir.

O halde Avrupa Birliği ile bütünleşme çabasında olan Türkiye, öncelikle demokratikleşmenin önündeki engelleri ortadan kaldırmalı ve ardından ekonomik kalkınmasına hız vererek küreselleşmenin geleceğini belirleyecek olan teknolojik gelişmeleri takip etmelidir ki, küreselleşme sürecinde aktif rol oynayan safhaya geçebilmesi mümkün olsun.

325 Akad,Dinçkol, s.219.

352 Cem Eroğul, "Demokrasi Ekini Üzerine", bkz. içinde "Demokrasi Kültürü"(Konferans), Aybay Yayınları, İstanbul, 1996, s.13.

327 Özkan, "Küreselleşme ve Avrupa Birliği", s.93.

328 Özkan, "Küreselleşme ve Avrupa Birliği", s.92-93Abdullah Özkan, a.g.e. s.93.

4.1.5.2. KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE ANAYASA DEĞİŞİKLİKLERİ

Küreselleşme süreci ile birlikte ulus devletler bir yandan AB, NATO, Dünya Ticaret Örgütü gibi ulusüstü veya uluslararası ekonomik ve siyasal kuruluşlara üye olarak, bu kuruluşların alacakları kararları yerine getireceklerini taahhüt ederken, bir yandan da Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, BM İşkenceyi Önleme Sözleşmesi gibi belgeleri imzalayarak bu sözleşmelerde belirtilen ilkelere uyma yükümlülüğü altına girmektedir. Uluslararası kuruluşlara üyelik, uluslararası antlaşmaların imzalanması ve beraberinde oluşan uluslararası hukuk böylece, devletin dış egemenliğini sınırlayan bir alan olarak ortaya çıkmıştır.³²⁹

Bu bağlamda çağdaş demokratik devletten, bireyin haklarını kullanabileceği bir kamusal düzeni sağlaması beklenmektedir. Zira bugün için insan haklarının hukuk metinlerinde tanınmadığı ve güvence altına alınmadığı bir yönetim biçimi artık "demokratik" olarak nitelendirilmemektedir.³³⁰ Bir devletin insan haklarına dayalı olabilmesi, tanınacak ve güvence altına alınacak hakların, evrensel olarak kabul edilen ve ulusüstü insan hakları metinlerinde (beyannameler, sözleşmeler) somutlaştırılan haklar ile bir bütünlük teşkil etmesine bağlıdır.³³¹

Türkiye de gerek taraf olduğu uluslararası sözleşmeler gerekse AB'ye üyelik süreci çerçevesinde bu yükümlülüklerini yerine getirmek amacıyla, hem anayasa ve kanun değişikliklerine gitmekte, hem de temel hak ve özgürlüklere ilişkin uluslararası sözleşmeleri uygun bulma kanunları çıkartmaktadır. Biz de konumuzla ilgili olarak bu çerçevede gerçekleştirilen bazı anayasa değişikliklerine kısaca yer vermeye çalışacağız.

İnsan haklarına ilişkin uluslararası sözleşmelere yasaların üstünde değer tanıyan "milletlerarası antlaşmaları uygun bulma" ile ilgili 1982 Anayasası'nın 90. maddesine eklenen cümle bu bakımdan önem taşımaktadır:

"Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası antlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası antlaşma hükümleri esas alınır".³³²

Anayasa'ya eklenen bu madde hükmü, değişiklik gerekçesinde de belirtildiği gibi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Kopenhag Kriterleri ile birlikte dünyada gelişen yeni demokratik açılımlara uyum sağlama ve buna uygun biçimde temel hak

³²⁹ Oktay Uygun, "Küreselleşme ve Değişen Egemenlik Anlayışının Sosyal Haklara Etkisi", bkz. içinde Anayasa Yargısı, Anayasa Mahkemesi'nin 41. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler, 25-26 Nisan 2003, Sayı 20, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara, 2003, s.254-255.

³³⁰ *Türk Demokrasisi'nde 130 Yıl (1876-2006)*, Prof.Dr. Bülent Tanör'ün Anısına Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri, 10.Yıl Güncellemesi, TÜSİAD Yayınları, İstanbul, 2006,s.113

³³¹ *"Türk Demokrasisi'nde 130 Yıl ..."*, s.113.

³³² 7.5.2004 tarihli 5170 sayılı Kanun, RG. 22.5.2004, Sayı 25469.

ve özgürlüklerin evrensel standart ve normlar seviyesine çıkarılması amacıyla getirilmiştir.³³³

Madde bu haliyle, uluslararası hukuk ile ulusal hukuk kuralları arasındaki hiyerarşide, insan haklarına ilişkin uluslararası antlaşmaları yasaların üzerine yerleştirmiş olmaktadır. Temel hak ve özgürlüklere ilişkin uluslararası sözleşmelerin ve adaylık sürecinde AB hukukunun Türk hukukuna etkisi bakımından, bu tür bir düzenlemenin ayrıca bir iç hukuk işlemine gerek kalmadan ulusal hukuk düzeninde doğrudan uygulanabilir nitelikte olduğu Türk doktrininde kabul edilmektedir.³³⁴

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ndeki ilkeler doğrultusunda Anayasa'daki temel hak ve özgürlüklere ilişkin olarak gerçekleştirilen 2001 Anayasa değişikliğini de burada belirtmek gerekir. Özellikle genel sınırlama nedenlerini içeren 13. madde değiştirilmeden önce, temel hak ve özgürlükler özel maddelerinde belirtilen nedenlerle sınırlanabilirken bir de bu maddede sayılan genel sınırlama nedenlerine dayanılarak sınırlanabiliyordu. Getirilen değişiklik sonrasında ise genel sınırlama maddesi olmaktan çıkarılmış ve bir "genel koruma hükmü" haline gelmiştir. Yeni sınırlama rejimi böylelikle, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde yer alan ilkelerle uyum içindedir.³³⁵

Kolektif özgürlüklere gelince, 1995 Anayasa değişiklikleri öncesinde daha az demokrasi, siyasetten arındırılmış birey ve örgütler anlayışını benimseyen 1982 Anayasası'nın, bu özelliğini kısmen hafifleten olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Amaç ve etkinlikleri yönünden doğrudan ya da dolaylı siyaset yasağına tabi tutulan dernek, vakıf, sendika ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarıyla kooperatiflerin siyasal partilerle her türlü ilişkisi yasaklandığı gibi, her biri arasında da "ortak faaliyette bulunma" yasağı konmuştu. 1995 Anayasa değişiklikleri ile siyaset ve ortak hareket yasağı getiren ilgili düzenlemeler (Anayasa Md. 33/3, 52/1, 135/3, 171/2 hükümleri) ortadan kaldırılmış, böylece demokratik kitle kuruluşlarına dolaylı siyaset yolu açılmıştır.³³⁶

Küreselleşmenin temel hak ve özgürlüklere getirdiği uluslararası koruma, insan haklarının korunması alanında küresel normların oluşturulması ve bu normlara dayalı küresel bir yargı düzenini amaçlamaktadır. İnsan hakları ihlallerinin başlıca aktörlerinin devletler olduğu gerçeği karşısında, devletleri bağlayan uluslararası ve uluslararası denetim mekanizmalarının varlığının bu bakımdan daha etkin bir koruma sağlayacağı açıktır. Özellikle Birleşmiş Milletler ve Avrupa Konseyi çerçevesinde oluşturulan yapı, insan haklarının devletlerce gerçekleştirilmesinde önemli rol oynamıştır.³³⁷

³³³ Necmi Yüzbaşıoğlu, "Mayıs 2004'te Anayasanın 90'ıncı Maddesine Eklenen Hükmün Türk Anayasallık Blokuna Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme", bkz. içinde Bülent Tanör Armağanı, yay.haz.Prof. Dr. Öget Öktem Tanör, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2004, s.782.

³³⁴ Yüzbaşıoğlu, s.789.

³³⁵ "Türk Demokrasisi'nde 130 Yıl", s.131-132.

³³⁶ İbrahim Ö. Kaboğlu, "1995 Anayasa Değişiklikleri", Kocaeli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Kasım 1997, Sayı 1, s.391.

³³⁷ Uygun, s.260.

Bununla birlikte sosyal ve kültürel haklar bakımından aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Ekonominin küreselleşmesi, ekonomik kalkınmaya yönelik yeni olanaklar sunarken bir taraftan da işsizlik, yoksulluk ve eşitsizlikten kaynaklanan insan hakları ihlallerine yol açmaktadır. Küreselleşme ile birlikte yeni liberal ideolojinin getirdiği devletin küçültülmesi ve özelleştirme politikaları, sosyal güvenlik haklarını zayıflatmakta, eğitim ve kültürel yaşama katılma haklarından herkesin eşit biçimde yararlanmasını engellemektedir. Küresel ekonominin gerekleri doğrultusunda çalışma koşullarına ilişkin haklar, sendikal faaliyetler, toplu sözleşme ve grev hakları sınırlandırılırken, özel mülkiyet, girişim özgürlüğü ve fikri mülkiyet hakkı gibi iktisadi özgürlüklerin ise önü daha da açılmaktadır.

Uluslararası ölçekte, iktisadi özgürlüklerle sosyal haklar arasında, sermayenin serbestçe dolaşımı temelinde ivme kazanan küreselleşme olgusu karşısında böylece, sosyal hakları güvence altına alan koruma mekanizmaları sınırlı kalmaktadır. Türkiye'de de yasa koyucu, sosyal hakların sağlanması konusunda hareketsiz kalmakta, buna karşılık Parlamento iktisadi özgürlükleri daha da genişletici düzenlemeler getirmektedir.³³⁸

Devletin sosyal ve ekonomik görevlerinin sınırını düzenleyen 1982 Anayasası'nın 65. maddesi, "*Devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri gözeterek malî kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir*" şeklinde bir hüküm içermektedir. Bu hüküm, Türk doktrininde devlete sosyal hakları gerçekleştirme görevinden sıyrılma olanağı verdiği şeklinde yorumlanmaktadır.³³⁹

Aynı şekilde 1999'da yapılan 4 maddeli Anayasa değişikliği,³⁴⁰ bütün olarak iktisadi liberalizmi ulusal ve uluslararası boyutlarıyla daha da "serbestleştirme" amacını taşımaktadır.³⁴¹

Özelleştirme ve yabancı sermayenin önündeki yasal ve anayasal engelleri ortadan kaldırmak, özellikle de Anayasa Mahkemesi'nin özelleştirmenin gerçekleştirilmesini zorlaştıran uygulamalarının önüne geçmeyi hedefleyen 1999 değişiklikleri bu amaçla Anayasa'nın 47. maddesinde "*Devletleştirme ve Özelleştirme*" başlığı altında özelleştirmeyi bir anayasal statüye kavuşturmuş, kamu hizmetleriyle ilgili imtiyaz şartlaşma ve sözleşmelerinde taraf yabancıysa uluslararası tahkim yolunu açmış (md. 125/1), Danıştay'ın bu işlemler konusundaki yetkisini "iki ay içinde düşüncesini bildirmek" durumuna indirmiştir (md. 155/2).³⁴²

Özellikle 125. madde ile düzenlenen uluslararası tahkim yolunun, ulus devletin egemenliği ile bağdaşmadığı ortadadır. Bu bağlamda ulusötesi firmaların hareket alanını sınırlayan anayasa hükümlerinin, bu firmaların ulusal hukuk karşısında özgürleşmesini sağlayacak şekilde değiştirilmesini gerektiren uluslararası

³³⁸ İbrahim Ö. Kaboğlu, "*Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar*", bkz. içinde Türkiye Barolar Birliği, Uluslararası Anayasa Hukuku Kurultayı 9-13 Ocak 2001, Türkiye Barolar Birliği Yayını, Ankara, 2001, s.137.

³³⁹ Uygun, s.280.

³⁴⁰ 4446 Sayılı Kanun, Kabul Tarihi 13.8.1999, R.G.14.8.1999-23786, s.16.

³⁴¹ Kaboğlu, "*Ekonomik, Sosyal ...*", s.132.

³⁴² Bülent Tanör, Necmi Yüzbaşıoğlu, "*1982 Anayasası'na göre Türk Anayasa Hukuku*", Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s.53.

tahkimin, bir nevi sermayenin ulus egemenliğine müdahalesine zemin hazırladığı görüşü dikkate değerdir.³⁴³

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere küreselleşme, birinci kuşak haklar olarak da adlandırılan temel hak ve özgürlüklerin uluslararası ölçekte gerçekleştirilmesi için gerekli uluslararası koruma mekanizmalarını sağlarken, sosyal hakların bu süreçten genellikle olumsuz etkilendiğine, ekonomik haklar karşısında ikinci planda kaldığına tanık oluyoruz. Pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de durum böyledir. Oysa insan haklarının evrenselliği fikri, insan onurunu konu alan ve insanın değerini koruyan, insanca yaşamasını güvence altına alan değerler bütünüdür³⁴⁴. Bu bakımdan insan haklarının herkesin eşit biçimde yararlanabildiği haklar bütünü olarak kabul edilmesi gerekir. Tüm bireylerin insan haklarından eşit biçimde yararlanabilmesi ise, toplumsal yapıdaki eşitsizlikleri çözecek olan sosyal hakların diğer haklar karşısında hak ettiği yeri bulması ile mümkün olabilecektir.

Tüm bu açıklamalar ve gelişmeler paralelinde hâlihazırda T.B.M.M. Anayasa Komisyonunda görüşmeleri devam eden ve 2014 yılı itibariyle istenen ölçüde ilerleme sağlanamayan yeni anayasa taslağında; insan hakları ile insanın değerini koruyan, bireyin insanca yaşamasını güvence altına alan hususların ön plana çıkması önem arz etmektedir.

Beşinci Bölüm

5.1. SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME

Sanayi devriminin ortaya çıkardığı olumsuz çalışma koşulları ile mücadele amacıyla 19. yy'da başlayan STÖ'lerin siyasete etki etme çabası demokrasinin ilerlemesi ile zaman içinde güç kazanmış ve STÖ'ler, küreselleşmenin ülkelerin politikalarını önemli ölçüde biçimlendirdiği günümüzde, ülke ve uluslar arası siyasete etki eden önemli birer aktör haline gelmişlerdir.

Dünyanın "tek bir yer" olarak algılanması yönündeki süreçte "bilinç artışı" anlatan bir kavram olarak tanımlanabilecek "Küreselleşme" sürecinin en önemli sonuçlarından biri olan liberal politikaların tekrardan güç kazanması, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel alanda önemli gelişmeler meydana getirmiştir. Bu gelişmelerden bir tanesi, Sivil Toplum olgusu ve Sivil Toplum Örgütleri'nin giderek artan bir öneme sahip olmasıdır. Günümüzde, özellikle gelişmiş olan ülkelerde STÖ'ler, toplumsal sorunların çözümünde çok geniş bir alanda aktif rol

³⁴³ Türkel Minibaş, "Küreselleşme, Evrensel Değerler ve Ulusal Egemenlik", bkz içinde Türkiye Barolar Birliği, Uluslararası Anayasa Hukuku Kurultayı 9-13 Ocak 2001, Türkiye Barolar Birliği Yayını, Ankara, 2001, s.576-578.

³⁴⁴ Uygun, s.268.

oynamaktadır. Türkiye'de de özellikle son yıllarda, gelişmiş ülkelerde olduğu kadar olmasa da Sivil Toplum Örgütleri önemli roller üstlenmeye başlamışlardır.

Özellikle son on yılda gerek Türkiye'de gerekse de Batıda yurttaşlar, siyasal karar mekanizmaları üzerinde daha etkili olmaya yönelmişlerdir. Temsili demokrasinin yaşadığı küresel krizin bir yansıması olan bu süreç, çoğulcu ve katılımcı örgütlenmelerin önünü açmıştır. Nitekim etkili bir siyasal katılım biçimi olan sivil toplum kuruluşlarının bu bağlamda öne çıktığı görülmektedir. Taylor'a göre sivil toplum örgütlerinin en önemli işlevleri siyasal iktidara nüfuz etmek, siyasal iktidarı parçalayarak âdem-i merkezi hale getirmek, bireyleri otoriterinin baskısına karşı korumak ve böylece despotizme karşı güvence oluşturmaktır. Ayrıca siyasal duyarlılığı artırma amacı taşıyan sivil toplum kuruluşlarının değişik düşünceleri dile getirme fonksiyonları çeşitli grupların sistemden yabancılaşmalarını önleyen önemli bir fonksiyondur. Böylece yalnızlaşmayan ve yabancılaşmayan bireyler katılımın sağlandığı rejimlerde kendilerini daha rahat ifade edecek ve bu şekilde istikrar sağlanmış olacaktır.

Sivil toplum kuruluşlarının başlıca işlevleri, kamuoyu oluşturma yoluyla bireylerin taleplerinin dile getirilmesine yardımcı olmak, çoğulcu toplum yapısının sağlanmasına katkıda bulunmak ve devlet tüzel kişiliğinin gerçekleştirdiği uygulamalar ile pazar ekonomisinin dayattığı bazı mekanizmalara karşı koruyucu tampon işlevi görmek şeklinde sıralanabilir.

Sivil toplum kuruluşlarının özellikle lobicilik faaliyetleri ile siyasal iktidarlar üzerindeki etkilerini arttırdıkları son yıllarda Greenpeace ve Kızılhaç gibi bazı STÖ'lerin kamuoyu nezdinde hükümetlerden bile daha inandırıcı hale geldiği göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye'de henüz bu niteliklere haiz bir STÖ'nün bulunduğunu söylemek çok olası gözükmemektedir.

Bu kadar önemli işlevleri olan sivil toplum örgütlerinin bir çok sorunu da bulunmaktadır. Bunlar, katılım ve bilgi eksikliği, mali kaynak yetersizliği, sınırlayıcı yeni düzenlemeler, örgüt içi demokrasi eksikliği, ideolojik özelliklerini ön plana çıkarma, eleman ve altyapı yetersizliği ile sivil toplum kuruluşları arasındaki iletişimsizliktir.

Sivil toplum kuruluşları bu işlevlerini yerine getirirken ve sorunlarına çözüm bulmaya çalışırken siyasal iktidarla çeşitli ilişkiler içine girer ve siyasal iktidarı etkileme çalışarak amaçlarını gerçekleştirmeye çalışırlar. Yani bir baskı grubu görevi görürler.

Sonuç olarak, siyasal ve toplumsal anlamda çok önemli işlevleri olan STÖ'ler, toplumda demokrasi kültürünün ve bilincinin yerleşmesinde çok önemli rol oynamaktadır. Demokrasinin gelişmesine paralel olarak sivil toplum örgütleri de gelişmekte ve sivil toplum örgütlerinin gelişip güçlenmesi demokrasiyi sağlamlaştırmaktadır. Çok değişik alanlarda faaliyet gösteren STÖ'lerin gelişmesi ve güçlenmesi için sivilleşmenin önü açılmalı, sivil toplum tarafından dile getirilen sosyal problemlere duyarlı olunmalı ve STÖ'lerin topluma yararlı faaliyetleri desteklenmelidir. Görünen şudur ki; önümüzdeki dönemde STÖ'lerin önemi daha da

artacak ve sivil toplum örgütleri, toplumsal sorunlara çözüm bulmada ve siyasal iktidarı etkilemede önemli aktörler olacaktır.

Diğer taraftan sivil toplumun önemini vurgulayan aktörlerin, sivil toplumun niteliksel etkiye dönüşmesine hiç bir zaman önemli katkıda bulunmadıkları, ayrıca sivil toplum olgusunun, birbirlerine çok zıt ideolojilere ve toplum vizyonlarına sahip aktörler tarafından da kullanıldığı hususunun da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Türkiye’de de, sivil toplumun önemini vurgulamayan hemen hemen hiçbir siyasi aktör yoktur. Milliyetçi, İslami, sosyal demokrat, liberal aktörlerin hepsi bunun önemini vurgulamakla birlikte, bunun arka planına baktığımızda, bu aktörlerin kendi ideolojilerini, güçlerini maksimize etmek için siyasiler tarafından kullanılmak yerine, devlet yönetiminin etkili, verimli, sorumlu, şeffaf bir hal alması için çalışmak amacıyla kuruldukları var sayılan sivil toplumu kullandıklarını görmekteyiz. Bu hareket tarzının ise sivil toplumun kalkınmasına katkıdan ziyade, güç odaklarının kendi ideolojilerini toplum içinde meşrulaştırmak, kendi ekonomik ve siyasal güçlerini maksimize etmek bağlamında kullanıldığı değerlendirilmektedir.

KAYNAKLAR

- AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali/ AKAL, Cemal, Bali/ KÖKER, Levent, Kral “Devlet ya da Ölümlü Tanrı”, İmge Kitapevi, Ankara, 1994
- AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali/ KÖKER, Levent, “İmparatorluktan Tanrı Devletine”, İmge Kitapevi, Ankara, 1991
- AKAD, Mehmet , DİNÇKOL, Bihterin Vural "Genel Kamu Hukuku", Der Yayınları, İstanbul, 2009
- AKAD, Mehmet, Baskı Guruplarının Siyasal İktidarla İlişkileri, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1976
- AKAL, Cemal Bali, “İktidarın Üç Yüzü”, Dost Kitapevi, Ankara, 1998
- AKAL, Cemal Bali, “Sivil Toplumun Tanrısı”, Afa Yayınları, İstanbul, 1990
- AKDEMİR, Süleyman, “Sivil Toplum ve İslamiyet”, Yeni Türkiye, Sivil Toplum özel Sayısı, Yıl: 3, sayı: 18, 1997
- AKPINAR, Ayşenur, “Sivil Toplum (Düşünsel Temelleri ve Türkiye Perspektifi)”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, AÜSBF, Ankara, 1997
- AKŞEMSETTİNOĞLU, Gökhan, "The Process of Globalization in International Politics", İ.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Ekim 2004, Sayı.31
- AKŞİT, B. – ADEM, Ç.- TABAKOĞLU, B.- SERDAR, A. “Türkiye’de Sınıfsal ve Sınıfları Kesen Toplumsal Hareketler, Devlet ve Toplum”, Dünyada ve Türkiye’de Farklılaşma, Çatışma, Bütünleşme (3. Ulusal Sosyoloji Kongresi'nden Seçmeler), Sosyoloji Derneği Yayınları, Ankara, 2001
- AKŞİT, B.- CENGİZ, K.- KÜÇÜKKURAL, Ö.- TOL U. ,“Türkiye ve Ortadoğu’da Sivil Toplum Tartışmaları: Sivil, ‘Mivil’ ya da ‘Tivil’ Toplum”, Sivil Toplum, cilt I, sayı 3, 2003
- AKŞİT, B. –TABAKOĞLU, B.- SERDAR, A. “Deprem Bağlamında Sivil Toplum Kuruluşları ve Devlet İlişkilerinin Yazılı Medyada Kuruluşu Üzerine Gözlemler”, Kültür ve Modernite, der. G. Pultar, O. E. İncirlioğlu ve B. Akşit, Türkiye Kültür Araştırmaları ve Tetragon yayını, Ankara, 2003
- AKŞİT, B. –TABAKOĞLU, B.- SERDAR, A. “Ulus-Devlet ve Cemaatçilik Arasında Sıkışan/Gelişen Sivil Toplum”, Cumhuriyet Döneminde Siyasal Düşünce ve Modernleşme, Türk Sosyal Bilimler Derneği/İmaj Yayınevi, Ankara, 2002

- ALTIOK, Metin "*İnternet ve Küresel Muhalefetin Dili*", *Sivil Toplum Farklı Bakışlar* (der.), Kaktüs Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 2005
- ARİSTOTALES, Politika, Çeviren: Mete Tunçay, 2. Basım, Remzi Yayınları, İstanbul, 1983
- ARMONY, Ariel C., "*The Dubious Link: Civic Engagement and Democratization*", Stanford: Stanford University Press, 2004
- ARSLANEL, M. Nazan, "*Türkiye de Demokrasi Sürecinde Sivil Toplumun Gelişimi*", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi, Konya, 2001
- ATAÜZ, A -AKŞİT, B.- BİLİKER M. A. - ERAYDIN A. -ERGÖÇMEN, B.- KASNAKOĞLU , H., Türkiye'nin Nüfus ve Kalkınma Yazını: Eleştirel Bir Değerlendirme, TÜBA-UNFPA Yayını, 2003.
- AYBAY, Rona, "*Baskı Grupları*", İÜHFM, Cilt: 27, Sayı: 1-4, İstanbul, 1962
- AYTEKİN, Yılmaz, "*Sivil Toplum, Demokrasi ve Türkiye, Yeni Türkiye, Sivil Toplum*" Özel Sayısı, Sayı: 18, Yıl: 3, 1997
- BACIK, Gökhan, "*Devlet ve Birey Aşınırken Kamusal Alanı Düşünmek*", Sivil Toplum, Yıl: 1, Sayı: 2, 2003
- BECKMAN, Björn, "*Demokratikleşmeyi Açıklamak: Sivil Toplum Kavramı Üzerine Notlar*", içinde. Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası, Editörler: Elizabeth Özdalga, Suna Persson, Çeviren: Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999
- BELGE, Murat, "*Sivil Toplum Örgütleri*", içinde. "*Merhaba Sivil Toplum*", Derleyen: Taciser Ulaş, Helsinki Yurttaşlar Demeği, İstanbul, 1988
- BOBBİO, Norberto, "*Gramsci ve Sivil Toplum Kavramı*", Çeviren: Mehmet Küçük, içinde. Sivil Toplum ve Devlet, Derleyen: John Keane, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998
- BOBBİO, Norberto/ TEXİER, Jacques, "*Gramsci ve Sivil Toplum*", Çevirenler: Arda İpek, Kenan Somer, Savaş Yayınları, Ankara, 1982
- BOLAY, Hayri, "*Sivil Toplum ve Manası*" , Yeni Türkiye, Sivil Toplum Özel Sayısı, Yıl: 3, Sayı: 18, 1997
- BOLAY, Hayri, "*Sivil Toplum ve Manası*" , Yeni Türkiye, Sivil Toplum özel Sayısı, Yıl: 3, Sayı: 18, 1997
- BULUT, Nihat, "*Ortaçağdan Yeniçağa Geçiş Süreci Bağlamında Ekonomik Zihniyet Değişiminin Siyasal Düşünceye Etkisi*", AÜEHFD, Cilt: VI, Sayı: 1-4, 2002

- BUMİN, Kürşat, “*Sivil Toplum ve Devlet*”, Yazko, İstanbul, 1982
- ÇAHA, Ömer, “*1980 Sonrası Türkiye ’sinde Sivil Toplum Arayışları*”, Yeni Türkiye, Sivil Toplum Özel Sayısı, Sayı: 18, Yıl: 3, 1997
- ÇAHA, Ömer, Sivil Toplum, “*Aydınlar ve Demokrasi*”, İz Yayıncılık, İstanbul, 1999
- ÇARKOĞLU, Ali, “*Türkiye ’de Devlet ve Sivil Toplum Kuruluşları İlişkileri, içinde. Merhaba Sivil Toplum*”, Derleyen: Taciser Ulaş, Helsinki Yurttaşlar Demeği, İstanbul, 1998
- ÇUKURÇAYIR, M. Akif, “*Yurttaş Odaklı Yerel Yönetim*”, Çizgi Kitapevi, Konya, 2003
- DİNÇKOL, Abdullah, “*Küreselleşme ve İnsan Hakları*”, Doç.Dr. Mehmet Somer’in Anısına Armağan, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2006
- DOĞAN, İlyas, “*Özgürlükçü ve Totaliter Düşünce Geleneğinde Sivil Toplum*”, Alfo Kitapevi, İstanbul, 2002
- DOĞAN, İsmail, “*Sivil Toplum, Ondan Bizde de Var*”, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 2000
- DÖNMEZER, Sulhi, “*Sosyoloji*”, 10. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 1990
- DPT “*Küreselleşme Özel İhtisas Komisyonu Raporu*”, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, TC. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Yayını, DPT: 2544- ÖİK: 560, Ankara, 2000
- EKER, Semih, “*Sivil Toplum Kavramı ve Türkiye Değerlendirmesi*”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla, 2000
- ERDİNÇ, Tahsin, “*Alexis Tocqueville ve ABD’de Sivil Toplumun Temelleri (Sivil Toplum Örgütleri ve Kurumları)*”, Yeni Türkiye, Sivil Toplum Özel Sayısı, Sayı: 18, Yıl: 3, 1997
- ERDOĞAN, Mustafa, “*Küreselleşme, Hukuk ve Türkiye*”, bkz. içinde Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye, (Ed.)Turgay Uzun, Serap Özen, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2004
- ERDOĞAN, Mustafa, “*Liberal Toplum, Liberal Siyaset*”, 2. Baskı, Siyasal Kitapevi, Ankara, 1998
- EROĞUL, Cem, “*Demokrasi Ekini Üzerine*”, bkz. içinde “*Demokrasi Kültürü*”(Konferans), Aybay Yayınları, İstanbul, 1996

- ERÖZDEN, Ozan, “*STK’lar ve Hukukî Çerçeve de Yenilik Talepleri Üzerine Notlar içinde. Merhaba Sivil Toplum*”, Derleyen: Taciser Ulaş, Helsinki Yurttaşlar Demeği Yayınları, İstanbul, 1998
- FİNCANCI, Yurdakul, “*Sivil Toplum-Asgari Devlet-Sivil Devlet*”, içinde. Sivil Toplum, Editör Yurdakul Fincancı, Türkiye Sosyal, Ekonomik, Siyasal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 1991
- FRIEDMAN, Thomas, “*Lexus ve Zeytin Ağacı/ Küreselleşmenin Geleceği*”, Boyner Holding Yayınları, İstanbul, Ocak 2000
- GIDDENS, Anthony “*Modernity and Self-Identity*”, Polity Press, London, 1991'den aktaran, ERKİZAN, Hatice Nur, “*Küreselleşmenin Tarihsel ve Düşünsel Temelleri Üzerine*”, Doğu Batı Düşünce Dergisi, 2001, Sayı.16
- GIDDENS, Anthony, “*Elimizden Kaçıp Giden Dünya*”, (çev.) Osman Akınhay, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000
- GÜNEŞ, Muharrem/ GÜNEŞ, Hasan, “*Türkiye’de Eğitim Politikaları ve Sivil Toplum*”, Anı Yayıncılık, Ankara, 2003
- HABERMAS, J. , “*Three Normative Models of Democracy*”, Democracy and Difference: Contesting the Boundaries of the Political, der. Seyla Benhabib, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1996 ve J. Habermas, Between Facts and Norms: Contribution to A Discourse Theory of Law and Democracy. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1998.
- HATEMİ, Hüseyin, “*Sivil Toplum örgütü Ne Demek Olsa Gerekir?*”, Yeni Türkiye, Sivil Toplum Özel Sayısı, Yıl: 3, Sayı: 18. 1997
- HIRST, Paul - THOMPSON, Grahame “*Küreselleşme Sorgulanıyor*”, Dost Kitapevi Yayınları, Ankara, 2000
- HOBBS, Thomas, “*Leviathan*”, Çeviren: Semih Lim, 3. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003
- I. WALLERSTEİN, The End of The World As We Know It.: University of Minnesota Press, Minneapolis, 1999 ve “*Globalization or the Age of Transition? A Long-Term View of the Trajectory of World System*”, International Sociology, cilt 15, sayı 2, 2000
- KABOĞLU, İbrahim Ö. “*Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar*”, bkz. içinde Türkiye Barolar Birliği, Uluslararası Anayasa Hukuku Kurultayı 9-13 Ocak 2001, Türkiye Barolar Birliği Yayını, Ankara, 2001
- KABOĞLU, İbrahim Ö., “*1995 Anayasa Değişiklikleri*”, Kocaeli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Kasım 1997, Sayı 1
- KAZGAN, Gülten, “*Küreselleşme ve Ulus-Devlet*”, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Kasım 2000

- KEANE, John, “*Demokrasi ve Sivil Toplum*”, Çeviren: Necmi Erdoğan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994
- KEANE, John, “*Sivil Toplum ve Devlet*”, Çeviren: Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999
- KENTEL, Ferhat, “*Sivil Toplum Kuruluşları: “Projecilik” Versus Kültürel Yurttaşlık*”, içinde. Projeler ve “Projecilik” Sivil Toplum Kuruluşları, Tarih Vakfı, İstanbul, 2003
- KÖMEÇOĞLU, Uğur, “*Kamusal Alan Kavramlaştırmasında Bazı Teorik Sorunlar*” Sivil Toplum, Yıl: 1, Sayı:2, 2003
- KUÇURADI, Ioanna, “*Sivil Toplum Kuruluşları: Kavramlar*”, Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşları Sempozyum-1, Üç Sempozyum, Sivil Toplum Kuruluşları, Tarih Vakfı, İstanbul, 1998
- KUZU, Burhan, “*Kamu Yönetiminde Baskı Guruplarının Rolü ve Memleketimizdeki Duruma Kısa Bir Bakış*”, İÜHFM, Cilt: 51, Sayı: 1-4, İstanbul, 1985
- KÜÇÜKÖZYİĞİT, Uğur, “*Küreselleşmeyle Yükselen STK’lar; İnternetin Katkısı ve Greenpeace Örneği*” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2004
- M. Hardt ve A. Negri, *Empire*, Harvard University Press, Cambridge, 2000
- MİNİBAŞ, Türkel, “*Küreselleşme, Evrensel Değerler ve Ulusal Egemenlik*”, bkz içinde Türkiye Barolar Birliği, Uluslararası Anayasa Hukuku Kurultayı 9-13 Ocak 2001, Türkiye Barolar Birliği Yayını, Ankara, 2001
- NEZİROĞLU, İrfan, “*Askeri Müdahaleler ve Birey Özürlü Sivil Toplum Örgütleri*”, Yeni Türkiye, Sivil Toplum Özel Sayısı, Yıl: 3, Sayı: 18, 1997
- ORAN, Baskın, “*Küreselleşme ve Azınlıklar*”, İmaj Yayınları, 4. Basım, Ankara, Aralık 2001
- ÖDEN, Merih, “*Türk Anayasa Hukukunda Eşitlik İlkesi*”, Yetkin Yayınları, Ankara, 2003.
- ÖZ, Erol, “*Feodalizm*”, BDS Yayınları, İstanbul, 1996
- ÖZBUDUN, Ergun / GENÇKAYA, Ömer F., “*Democratization and the Politics of Constitution-Making in Turkey*”, CEU Press, Budapest, New York, 2009
- ÖZEN, Çınar, “*Global Siyasal Sistem ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme*”, Doğu Batı Düşünce Dergisi, 2003, Sayı.24

- PAİNE, Thomas, “*İnsan Hakları*”, Çeviren: Mehmet Osman Dostel, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1988
- POGGİ, Gianfranco, “*Çağdaş Devletin Gelişimi Sosyal Bir Yaklaşım*”, Çev. Şule Kut- Binnaz Toprak, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991
- ROWLEY, Charles K., “*On The Nature Of Civil Society*”, Independent Review, Vol. 2, Winter 1998
- RUHİ, M. Emin, “*Fransız Devriminde Bir Başrol Oyuncusu*”: Sieyes, Liberte, Ankara, 2002
- SARIBAY, Ali Yaşar, “*Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam*”, 3. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001
- SAVRAN, Gülnur, “*Sivil Toplum ve Ötesi*”, Rousseau, Hegel, Marx, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1987
- SCHULZ, Gerhard, “*Entstehung und Wandel der Modernen Gesellschaft*” im: Festschrift für Hans Rosenberg, Hrs. Gerhard A. Rother, Berlin, 1970
- SÖNMEZOĞLU, Faruk (der.) Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, Der Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2000
- SUNAR, İlkay, Konuşmalar Bölümü Birinci Tur, Sivil Topluma Geçiş Ekonomik ve Sosyal Etütler Konferans Heyeti, İstanbul, 1992
- ŞAYLAN, Gencay, “*Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*”, İmge Kitabevi Yayınları, 2. Baskı, Ankara, Şubat 2003
- ŞENSES, Fikret “*Neoliberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat mı, Engel mi?*”, Middle East Technical University, ERC Working Paper in Economic 04/09, August 2004
- TAĞMA, Korkmaz, “*Yeniden Yapılanma Kuralları*”, 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2001
- Tanör, Bülent/ YÜZBAŞIOĞLU, Necmi, “*1982 Anayasası'na Göre Türk Anayasa Hukuku*”, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001
- TOCQUEVILLE, De Alexis, “*Amerika'da Demokrasi*”, Çevirenler İhsan Seal, Fatoş Dilber, Yetkin Yayınları, Ankara, 1994
- TOKU, Neşet, “*Eşit-Yurttaş ve Özgür-Bireyin Varoluşunun Hukuki Temelleri*”, Liberal Düşünce, Yıl: 7, Sayı: 28, Güz, 2002
- TUNÇAY, Mete, “*Sivil Toplum Kuruluşları ile İlgili Kavramlar*”, içinde. Tazminatın Günümüze İstanbul'da STK'lar, A.N.Yücekök/ L.Turan/ M.Ö.Alkan, Tarih Vakfı, İstanbul, 1998

- TURAN, İtler, “*Sivil Toplum Kurumları ve özerklik İçinde Sivil Toplum*”, Editör Yurdakul Fincancı, Türkiye, Sosyal, Ekonomik, Siyasal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 1991
- Türk Demokrasisinde 130 Yıl (1876-2006), Prof.Dr. Bülent Tanör'ün Anısına Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri, 10.Yıl Güncellemesi, TÜSİAD Yayınları, İstanbul, 2006
- TÜRKÖNE, Mümtazer, “*Sivil Toplum Tanrısı Öldü mü?*“, Yeni Türkiye, Sivil Toplum Özel Sayısı, Yıl: 3, Sayı: 18., 1997
- TÜRKÖNE, Mümtazer, “*Devletli Sivil Toplum*”, Sivil Toplum, Yıl: 1, Sayı: 2, 2003
- Ulrich Beck'ten aktaran PEKSAN,Selcan, “*Alternatif Küreselleşme Hareketleri*”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007
- UYGUN, Oktay, “*Küreselleşme ve Değişen Egemenlik Anlayışının Sosyal Haklara Etkisi*”, bkz. içinde Anayasa Yargısı, Anayasa Mahkemesi'nin 41. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler, 25-26 Nisan 2003, Sayı 20, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara, 2003
- YAMAN, Yılmaz, “*Gönüllülük Psikolojisi ve Gönüllü Yönetimi*”, Sivil Toplum, Yıl: 1, Sayı: 2, 2003
- YAVUZ, Hilmi, “*İslam ve Sivil Toplum Üzerine Yazılar*”, Boyut Kitapları, İstanbul, 1990
- YELKEN, Ramazan, “*Kamusal Alan Kim(ler)in Alanı?*”, Sivil Toplum, Yıl: 1, Sayı: 2, 2003
- YILMAZ, Hakan “*The International Context*”, bkz. içinde “*Democratization*”, haz. Christian W. Haerpfer, Patrick Bernhagen, Ronald F. Inglehart, Christian Welzel, Oxford University Press, Oxford, 2009
- YÜZBAŞIOĞLU, Necmi, “*Mayıs 2004'te Anayasanın 90'ıncı Maddesine Eklenen Hükümün Türk Anayasallık Blokuna Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme*”, bkz. içinde Bülent Tanör Armağanı, yay.haz. Prof. Dr. Öget Öktem Tanör, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2004, s.782.
- “*Türkiye'de Demokratik Standartların Yükseltilmesi: Tartışmalar ve Son Gelişmeler*”, Aralık 1999, TÜSİAD Yayınları
- “*Sivil Toplum İşbaşında*”, Avrupa Birliği Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, Ankara, 2001
- 4446 Sayılı Kanun, Kabul Tarihi 13.8.1999, R.G.14.8.1999-23786, s.16.

- 7.5.2004 tarihli 5170 sayılı Kanun, RG. 22.5.2004, Sayı 25469.
- AKTAN, Can, "Globalleşme ve Yoksulluk", 2002
<http://www.canaktan.org/ekonomi/yoksulluk/ikinci-bol/globalles-yoksulluk.pdf>
- BOZKURT, <http://www.genbilim.com/content/view/1659/86/> (Erişim: 07/07/2014).
- ERDOĞAN, Mustafa, "De Tocqueville'in Düşüncesinde Sivil Toplum, Dernekleşme ve Siyaset", www.liberal-dtore.tr, 29.10.2004.
- AKTAY, Yasin, "Sivil Toplum ve Sıkıntıları: Oryantalizm, Şiddet Vesaire", www.siviltoplum.com.tr
- WILLETS, Peter, "What is a Non-Governmental Organization?", s.5.
<http://www.staff.city.ac.uk/p.willetts/CS-NTWKS/NGO-ART.HTM> (Erişim: 07/07/2014).
- "Consultative Status with ECOSOC and Other Accreditations", United Nations Department of Economic and Social Affairs-NGO Branch;
<http://esango.un.org/civilsociety/displayConsultativeStatusSearch.do?method=search&sessionCheck=false>
- ECOSOC Resolution 1996/31.Consultative relationship between the United Nationsand NonGovernmental Organizations, 25 July 1996,
<http://esango.un.org/paperless/Web?page=static&content=resolution>
(Erişim: 01/07/2014).
- NGO'ların BM ile ilişkisi hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. "ECOSOC Üyelik Prosedürü", Sivil Toplum Platformu,
http://www.siviltoplumplatformu.net/index.php?Itemid=59&id=322&option=com_content&task=view (Erişim: 02/07/2014).
- <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G93/142/33/PDF/G9314233.pdf?OpenElement>
- (<http://en.wikipedia.org/wiki/Pax> Britannica. 02.07.2014)
- Toulmin, <http://www.gdrc.org/ngo/toulmin/st-3.html> (Erişim: 23.1.2014).

ÖZET

Bu çalışmada, derinleşmeye devam eden küreselleşme sürecinde Sivil Toplum Örgütleri'nin(STÖ) gelişimi ve uluslararası politikada artan rolü, bütünsel bir yaklaşımla incelenmek suretiyle bu yöndeki çalışmalara ve literatüre katkı sağlaması amaçlanmaktadır. Çalışmanın temel varsayımı, STÖ'lerin Soğuk Savaş sonrası dönemde Birleşmiş Milletler'deki(BM) ve uluslararası kuruluşlardaki etkilerini artırarak dünya politikasında artan bir rol oynamakta olduğudur.

Bu açıdan bakıldığında STÖ'lerin, dünya politikasındaki "aktör" konumlarının çeşitli unsurlar bakımından analiz edilmesi, bu unsurlar arasındaki ilişkilerin tespit edilmesi, bu alandaki önemli bir ihtiyacı karşılayacaktır. Küreselleşme olgusu, sivil toplum örgütleri lehine, yeni yönetim modellerini öne çıkarmaktadır. Küreselleşme, katılımcı demokrasiyi yaygınlaştırma yoluyla, STÖ'lere yeni ve güçlü bir ivme kazanma imkânı sağlamaktadır. Bu açıdan küreselleşme, alışlagelen ulus devlet değerinin yanı sıra bizleri başka alanları da düşünmeye zorlamaktadır. Gelişmeler, küreselleşme süreciyle ilgili ileriye dönük senaryolarından ikisini oluşturan “küresel toplum” ve “çoğulcu sistem” anlayışına katkı sağlamaktadır.

Bu çalışmada amaç, önemli bazı sonuçları ortaya çıkarmaktır. Tezin varsayımında olduğu gibi, STÖ'lerin dünya politikasında rolünün arttığı tespitini yapmaktadır. Ancak bu artış, söylem, eylem ve hukuki bakımdan olmak üzere üç açıdan değerlendirilmeye çalışılmıştır. Birincisi, STÖ'lerin rolünün artması söylemi, bütün dünyada kabul gören ve üzerinde uzlaşma sağlanmış bir durum olmaktadır. İkincisi, STÖ'lerin eylem ve faaliyetlere katılımı, söylemin biraz gerisinde kalsa da somut olarak arttığı açıktır. Üçüncüsü ise STÖ'lerin, hukuki süreçlerdeki yerinin güçlendirilmesi, en zayıf gelişen noktayı oluşturmaktadır.

Bu çerçevede çalışmada ilk etapta küreselleşme süreci, akabinde sivil toplum olgusu ile sivil toplum örgütleri nihayetinde ise bu yapıların günümüz siyaseti üzerine etkileri ele alınmıştır.

ABSTRACT

This study is intended to analyze the emergence and increasing role as international political actors of Non-Governmental Organizations (NGOs) through the course of constantly deepening globalization process by a holistic approach, and to so contribute to the studies and literature on the matter. The basic hypothesis of the study is that the NGOs have been enhancing their influence over the United Nations (UN) and the international organizations, and playing an increasing role in the world politics.

Through this perspective; an analysis of the NGOs' position as "actors" in the world politics in terms of various elements and the determination of the relations amongst such elements would address a significant need in the field. The globalization phenomenon drive forward novel models of governance in favor of non-governmental organizations, and provides NGOs with a fresh and strong impetus through the generalization of participatory democracy. Thus, globalization forces us to consider other fields as well as the value of the concept of nation state as we know it. The emerging developments contribute to "global society" and "pluralist system", being the two of the prospective scenarios regarding the globalization process.

The objective of this study is to derive and reveal certain significant outcomes. The study, primarily, establishes that the role of the NGOs in the world political scene has increased as set forth within its main hypothesis. Such increase in role assumption was endeavored to be analyzed in three aspects, being the discourse, the action and the legal framework. The first aspect, being the discourse about the increase in the NGOs' role, happens to be a generally accepted fact of consensus worldwide. The second aspect, being the participation of the NGOs in actions and activities, has obviously increased to a concrete extent despite having fallen slightly behind the discourse aspect. The third aspect, being the strengthening of the status of the NGOs within legal frameworks, seems to be the weakest aspect in terms of development.

Accordingly, the study initially discusses the globalization process, then the fact of civil society and the non-governmental organizations, and finally the impacts on the current political scene of the said structures.

